

SEGONA REPÚBLICA I GUERRA CIVIL A GIRONA (1931-1939)

Conferències a l'**Arxiu Municipal**

SEGONA REPÚBLICA I
GUERRA CIVIL A GIRONA
(1931-1939)

Edita: Ajuntament de Girona. Servei de Gestió Documental,
Arxius i Publicacions (SGDAP)

© *dels textos:* Joan Boadas, Margarida Casacuberta, Lluís-Esteve Casellas, Pere Cornellà, Josep Clara, Montserrat Hosta, Salomó Marquès, Joaquim M. Puigvert

© *de les fotografies:*

Pàg. 9. El president Francesc Macià al balcó de l'Ajuntament de Girona el dia 19 de desembre de 1931. Ajuntament de Girona. CRDI. Josep M. Sagarra.

Pàg. 63. Projecte, no realitzat, de l'Escola Prat de la Riba, la primera pedra de la qual fou posada a Girona pel president Lluís Companys el 24 de juliol de 1936. AMGi.

Pàg. 123. Capella ardent de Dídac Tarradell, membre del POUM, mort com a conseqüència d'un tiroteig que es produí el 22 de juliol de 1936. Ajuntament de Girona. CRDI. Fons Lux.

Pàg. 141. L'altar i baldaquí de plata de la Catedral de Girona a les sales del Jeu de Paume amb motiu de l'Exposició d'Art Català Medieval celebrada a París, el 1937. Font: Monreal y Tejada, Luis: *Arte y Guerra Civil*. Ed. La Val de Onsera, Angüés (Huesca), 1999. 236 p. La fotografia correspon a la p. 143.

Foto portada: Jordi S. Carrera.

Realització: Curbet CG

ISBN: 84-8496-025-0

Impressió: Publidisa

Dip. legal:

**SEGONA REPÚBLICA I
GUERRA CIVIL A GIRONA
(1931-1939)**

ÍNDIX

PRÒLEG

Anna Pagans 7

FONS DOCUMENTALS GIRONINS PER A L'ESTUDI DE LA SEGONA REPÚBLICA I LA GUERRA CIVIL

Joan Boadas, Lluís-Esteve Casellas i Montserrat Hosta 9

LA SEGONA REPÚBLICA A GIRONA (1931-1936)

Pere Cornellà..... 43

L'ESCOLA A GIRONA DURANT LA "REPÚBLICA DELS PROFESSORS" (1931-1939)

Salomó Marquès..... 63

LA RENOVACIÓ CULTURAL A LA GIRONA REPUBLICANA

Margarida Casacuberta 87

TRES DATES CLAU DE LA GUERRA CIVIL A GIRONA

Josep Clara..... 123

SALVAR EL PATRIMONI ARTÍSTIC EN TEMPS DE GUERRA. L'EXEMPLE DE LA CIUTAT DE GIRONA (1936-1939)

Joaquim M. Puigvert 141

PRÒLEG

Aquest any 2006 s'escauen dos aniversaris de signe ben diferent. D'una banda, celebrem que fa 75 anys va ser proclamada la II República; de l'altra, ens hem de referir inevitablement al 70è aniversari de l'aixecament militar que va donar lloc a una sagnant Guerra Civil.

Girona, les ciutadanes i els ciutadans de Girona, no varen viure al marge d'aquests esdeveniments. Ho hem pogut comprovar a bastament tant en l'exposició que ha organitzat el Museu d'Història de la Ciutat, *La II República a Girona (1931-1936) 75è aniversari*, com en el cicle de conferències organitzat per l'Arxiu Municipal, *II República i Guerra Civil a Girona*, i que ara, en forma de llibre, tinc la satisfacció de prologar.

No ens ha mogut altre objectiu que posar a l'abast de la ciutadania, de manera rigorosa i alhora divulgativa, el conjunt d'informacions i de coneixements que a hores d'ara tenim d'aquests anys especialment carregats d'emocions, però també massa plens de dramatisme.

Girona va apostar clarament per la democràcia, per la llibertat, pel canvi que suposava la proclamació de la República. Malauradament, escassament cinc anys després d'aquesta aposta col·lectiva s'iniciava un període de guerra que va deixar pas a una de les etapes més sinistres i fosques del nostre passat.

Els darrers anys estem assistint a un interès creixent en la revisió i la interpretació d'aquests esdeveniments. Des de l'Ajuntament de Girona hi hem volgut contribuir amb el desig i l'esperança que serem capaços de reconèixer, enmig de tanta dissort, aquells elements que constituïen una aportació cabdal per al desenvolupament de la nostra societat.

ANNA PAGANS
Alcaldessa de Girona

Joan Boadas
Lluís-Esteve Casellas
Montserrat Hosta

**FONS DOCUMENTALS GIRONINS
PER A L'ESTUDI DE LA SEGONA
REPÚBLICA I LA GUERRA CIVIL**

Són nombrosos els arxius que conserven documentació del període de la Segona República Espanyola i dels anys de la Guerra Civil. Concretament a Catalunya en trobarem gairebé a tots els arxius des de l'Arxiu Nacional amb el fons de la Generalitat Republicana, avui sortosament retornat, fins a altres fons de persones significades durant aquest període. També als arxius Històrics de Tarragona, Lleida i Girona, als arxius municipals i en alguns arxius comarcals de la Generalitat es conserva documentació interessant per estudiar aquests fets.

També és evident que no tota la documentació que es va produir durant els anys 1931-1939 s'ha conservat. Les causes són diverses, la primera és el mateix fet de la guerra que comporta en molts casos la destrucció de documentació de manera voluntària o involuntària. També cal tenir present que molts dels documents produïts per l'administració pública durant la República, com per exemple oficis, cartes, paper imprès, etc., foren després reciclats en els primers anys del franquisme i reutilitzats per l'administració corresponent, a causa de la falta de paper en els anys de la postguerra, de la qual cosa podem donar fe els que hem treballat amb documentació d'aquesta època.

Des dels arxius constatem que hi ha un interès creixent per investigar la història de la Segona República i la Guerra Civil i per això és interessant donar a conèixer quins són els fons que s'hi conserven i quina informació se'n pot obtenir de cara a la recerca històrica.

Arxiu Històric de Girona (AHG)

L'Arxiu Històric de Girona és un centre d'àmbit provincial, la qual cosa determina que sigui l'arxiu on hi ha dipositada la documentació històrica de les comarques gironines que fa referència a l'administració d'aquest territori tant pel que fa a l'administració autonòmica com de l'Estat. És per aquesta raó que l'AHG custòdia la documentació que s'ha conservat de la Generalitat a les nostres comarques i el mateix succeeix amb la documentació del Govern Civil de Girona pel que fa al període franquista posterior. Aquests dos fons són les peces clau per a l'estudi d'aquest període històric de la República, la Guerra i la postguerra en l'àmbit provincial.

Al voltant d'aquests grans fons documentals es conserva també altra documentació relacionada amb aquesta època històrica, com la del Centre Penitenciari de Girona, la qual pertany a fons o sèries que cal conèixer per fer una recerca més completa. En aquest repàs de la documentació de l'època constatem que hi ha una gran absència que és la documentació de l'àmbit judicial, els fons de l'Audiència Provincial i dels jutjats de Girona dels quals no es conserva gairebé res de la documentació anterior als anys del franquisme.

Tot seguit us presentem una panoràmica d'aquesta documentació agrupada cronològicament segons les dates de producció dels documents.

Documentació produïda durant els anys 1931-1939

Entre els nombrosos documents de l'època hem de destacar el **fons de la Comissaria Delegada de la Generalitat**

a Girona, 1931-1939, amb documentació generada pel seu funcionament i la d'alguns dels organismes adscrits, com foren la Junta de Damnificats de les Comarques Gironines o l'Oficina Reguladora de Pagament de Salariis.

Fent una mica d'història, sabem que la Generalitat fou restaurada a Catalunya per decret del Govern provisional de la República de 21 d'abril de 1931 i s'organitzà territorialment de manera provincial. Un decret de Presidència de la Generalitat de 28 d'abril de 1931 declarava desaparegudes les diputacions de Girona, Lleida i Tarragona i les convertia de fet, juntament amb la de Barcelona, en entitats integrades en la Generalitat. En el cas de la Diputació de Girona, el seu personal, infraestructura i recursos en general van quedar al servei de la Comissaria Delegada de la Generalitat, creada per l'esmentat decret, així com les seves competències, atribucions i funcions.

La Comissaria Delegada va assumir també funcions, competències i recursos provinents de l'administració de l'Estat. Els primers traspassos es realitzaren per decrets publicats els mesos de maig, agost i setembre de 1931 en matèries de sanitat i educació. Els traspassos Estat-Generalitat s'incrementaren notablement durant el 1933 en competències sobre carreteres i obres públiques, belles arts i sanitat, entre d'altres. El gener de 1933 es va decretar la desaparició de la figura del governador civil, les funcions del qual passaren a ser exercides també des de la Comissaria Delegada principalment per part del Comissari d'Ordre Públic.

Com és sabut la Generalitat, i amb ella les comissaries delegades, van desaparèixer un cop acabada la Guerra Civil.

A Girona la Comissaria deixa d'existir a partir del 4 de febrer de 1939, data de l'entrada de l'exèrcit franquista a la ciutat.

El primer comissari fou Josep Irla Bosch, nomenat pel Govern provisional de la Generalitat el 6 de maig de 1931 i el 1932 fou novament nomenat pel president Macià. El següent comissari fou Josep Puig Pujades, nomenat el 12 d'agost de 1933. A conseqüència dels fets d'octubre de 1934, el tinent coronel Jesús Masià Oltra s'encarregà dels serveis de la Generalitat a Girona com a comissari accidental nomenat pel governador general de Catalunya, així com el seu successor, Pau Balsells Morera, que ho féu fins que el 4 de març de 1936 Josep Puig Pujades és novament nomenat comissari per decret del president de la Generalitat. A partir d'aquest moment fins al febrer de 1939 foren comissaris Amadeu Oliva Ayats d'abril a juny de 1936, Eduard Layret Foix de juny a setembre del mateix any i Martí Jordi Frigola des de setembre de 1936 fins al 1939.

El fons està format per 575 capsos i lligalls i està classificat segons les funcions que desenvolupava la Comissaria. El fons està catalogat en una base de dades que es pot consultar a l'arxiu.

1. Resolucions del comissari, 1931-1938
2. Secretaria del comissari, 1928-1938
3. Secretaria General, 1884 -1939
4. Hisenda, 1902-1944
5. Patrimoni, 1921-1939
6. Eleccions i referèndums, 1931-1938
7. Ajuntaments, 1925-1939
8. Seguretat Interior, 1933-1938
9. Ordenació administrativa, 1927-1937

10. Assistència social i sanitària, 1916-1939
11. Cultura, 1918-1940
12. Obres públiques, 1919-1946
13. Indústria, 1933-1936
14. Guerra, 1935-1938
15. Inundacions i desastres naturals, 1929-1936
16. Oficina reguladora de pagament de salaris,
1935-1939
17. Comissió de Treball, 1937
18. Junta Regional de Proveïments de la II Regió, 1937

El fons conté tota la documentació administrativa generada pel funcionament de la Comissaria Delegada de Girona. La part més voluminosa correspon a la gestió administrativa dels propis serveis: resolucions del comissari, correspondència general i correspondència personal dels comissaris, gestió de personal, documentació de les seccions d'intervenció i pagadoria de la Comissaria, control del pressupost i del patrimoni propis. Pel que fa a serveis prestats a altres entitats o administracions, cal destacar el suport i control dels ajuntaments. I dins les competències pròpies les més àmplies foren en el camp de les obres públiques, sobretot la construcció, manteniment i conservació de camins veïnals i carreteres i en el camp de l'assistència social i sanitària. Els establiments que depenien de la Comissaria segons el decret de 15 de març de 1932 eren la Casa d'Assistència i d'Ensenyament (hospici), el sanatori Martí Julià (manicomi provincial), la Casa dels Vells (asil dels vells), l'Hospital de les Comarques Gironines (hospital provincial) i l'Institut d'Higiene.

La documentació sobre *seguretat interior* que conté el fons correspon majoritàriament al període del comandament militar de l'ordre públic (1934-1936) durant el temps de suspensió de la llei de 1934 (Llei d'Organització de la Comissaria General de Catalunya) i s'hi poden trobar comunicats de les comissaries d'Inspecció i Vigilància de Figueres, Olot i Girona i correspondència i comunicats de la Guàrdia Civil sobre incendis i altres temes.

Les sèries d'*Assistència social i sanitària*, *Cultura i Obres públiques* corresponen a la part més important de les competències que gestiona la Comissaria Delegada a Girona, com ja hem dit, totes elles heretades de la gestió de l'anterior Diputació. Això fa que en molts casos la documentació que apleguen sigui anterior al període de l'administració autonòmica, però que es troba relligada i formant part dels expedients de la Comissaria.

Els grups de sèries anomenat *Guerra* conté majoritàriament la documentació sobre refugiats de guerra, ordenada per municipis.

Les sèries finals apleguen un volum escàs de documentació que no està directament produïda pels serveis de les oficines de la Comissaria sinó per organismes en els quals intervenia la Generalitat com són: la Junta pro Damnificats de les Comarques Gironines, l'Oficina Reguladora del Pagament de Salaris, la Junta Regional de Proveïments de la II Regió de la Generalitat de Catalunya i la Comissió de Treball.

En el camp de l'educació a l'arxiu es conserven els expedients de mestres que es jubilaren entre les anys 1911 al 2001 i un registre de mestres per poblacions, on consta a cada municipi la relació cronològica dels mestres del poble

des del 1911 al 1949. De la consulta d'aquesta documentació es pot extreure informació per conèixer el nom i la carrera dels mestres que exerciren als pobles durant l'època republicana. Aquesta documentació forma part del **fons d'Ensenyament de la Generalitat** i del **fons d'Ensenyament de l'Administració perifèrica de l'Estat**. Cal fer esment que l'accés a la consulta d'aquests expedients no és lliure per part de qualsevol sol·licitant, ja que contenen dades personals, per això existeix una reserva de 25 anys des de la mort de la persona titular o, si es desconeix, de 50 anys des del moment de la data del document, en aplicació de la normativa sobre accés de la Llei d'Arxius i Documents. Quan la finalitat de la consulta és la investigació científica es pot sol·licitar l'accés per escrit a l'administració titular de la documentació.

També els expedients i fitxes del personal d'assistència primària domiciliària: metges, practicants, llevadores, personal farmacèutic i veterinaris d'aquests anys que depenen de l'administració de la Generalitat republicana estan desats a l'Arxiu en el fons de **Sanitat de l'Administració perifèrica de l'Estat**, 1931-1982. Aquesta documentació passà a formar part de la documentació administrativa de la delegació provincial de Sanitat de Girona i així fou transferida.

Pròpiament del període cronològic del qual estem parlant, fins al febrer de 1939, es conserva a l'arxiu un fons petit però interessant per la seva singularitat, el del **Sindicat de Treballadors del Crèdit i les Finances**, 1936-1937, que fou donat pel senyor Benet Julià. Aquest fons conté a banda dels estatuts de 1936, circulars sobre sous del perso-

nal, mobilització militar dels treballadors de banca, retorn d'efectes per part del Banc d'Espanya, valor dels "bitllets municipals" de Girona, tarifes i interessos bancaris.

Documentació produïda després de 1939

Aquest segon grup de documentació no fou originada durant els anys 1931 al 1939, però fou produïda a causa de la Guerra Civil i per tant està íntimament relacionada amb la història de la República i la guerra. L'investigador que estudiï aquest període a les comarques gironines l'ha de conèixer i consultar obligatòriament.

El fons del Centre Penitenciari de Girona, 1924-1983, conté 18.763 expedients i fitxes de reclusos. Cada un d'aquests informa de les dades personals dels interns, de les causes de l'empresonament i de les incidències produïdes fins a la sortida del centre. Malauradament les deficients condicions de conservació en què s'havia guardat fins a principi dels anys vuitanta la documentació, expliquen la falta d'un gran nombre d'expedients.

Des de la perspectiva de la recerca històrica aquesta documentació adquireix especial interès per a la investigació dels períodes recents de la nostra història més marcats per la repressió, per exemple els anys 1939 i següents quan milers de reclusos hi van ingressar víctimes de la repressió franquista.

Aquest fons es pot consultar a partir d'una base de dades dels noms dels reclusos en el mateix arxiu, elaborada pel personal del centre.

Del fons del Govern Civil de l'AHG hi ha moltes sèries documentals que estan relacionades amb la guerra. Per

esmentar les més significatives podem parlar de les que tenen relació amb la seguretat i control de la frontera. Els expedients de frontera que comprenen des de 1941 a 1976 amb un volum de 793 lligalls amb informació sobre persones detingudes o controlades en passar per la frontera francesa, en aquests expedients es pot trobar també informació d'estrangers, sobretot europeus, que fugien de la persecució nazi. També hi ha expedients sobre investigacions de persones i entitats per activitats polítiques d'oposició al règim.

Actualment la Generalitat ha començat un programa de digitalització i indexació d'aquests expedients de frontera per a facilitar la recerca, ja que aquests expedients són molt consultats sobretot pel tema de la guerra europea i la persecució nazi.

Una segona documentació d'aquest fons i que està totalment lligada als fets de la Guerra és la que originà l'activitat de la **Comisión Provincial de Regiones Devastadas y Reparaciones** de Girona, 1939-1947, presidida pel governador civil, amb expedients d'actuacions classificats per municipis i per nom de propietaris. Aquestes comissions foren creades a cada província el juny de 1939 com a dependents del Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones creat el 1938, amb l'objectiu de reconstruir les zones "alliberades" per l'exèrcit franquista i destruïdes pels bombardejos i altres efectes de la guerra. Cada un d'aquests expedients per llei havia d'estar format per la documentació següent: instància del reclamant, valoració de l'immoble afectat i dels danys causats, memòria, plànols i pressupost de les obres que exigia la seva reconstrucció, certificacions cadastrals i municipals, o declaracions jura-

des dels interessats, si s'esqueia, informe de la Delegació d'Ordre Públic sobre la conducta "*social y patriótica*" del sol·licitant, fortuna, mitjans de vida, danys causats als seus béns i informe de la Fiscalia de la Vivenda i de l'Ajuntament. Els expedients de la *Comisión* que es conserven en el fons del Govern Civil de Girona són molt complets i estan en bon estat de conservació, la qual cosa facilita la seva consulta.

Del **fons d'Hisenda** cal remarcar la petita sèrie de confiscacions, 1939-1954 que conté 50 expedients de confiscació de propietats i béns a persones, empreses i entitats polítiques sobretot de caire republicà, els quals estan relacionats en l'inventari corresponent. També forma part d'aquesta sèrie un llibre registre de les rendes obtingudes per la venda dels béns confiscats.

La documentació judicial és una altra font que cal consultar. L'AHG custodia alguns fons judicials, tot i que desgraciadament no s'ha conservat la documentació més antiga ni tan sols la del període d'abans de la guerra, només tenim d'aquesta època alguns llibres de registre i uns pocs sumaris de divorcis dels anys 1936-37. Les causes d'aquesta destrucció poden ser diverses, però el més factible seria el mal estat en que estigué conservada en els dipòsits de l'administració de justícia durant molts anys i potser alguna eliminació sense control per la necessitat d'espai.

Amb tot hi ha alguna documentació que afecta aquest període, com ara la documentació dels Tribunals de Responsabilitats Polítiques. Aquests tribunals es creen en virtut de la Ley de Responsabilidades Políticas promulgada per Franco el febrer de 1939 i per la qual se sancionava amb caràc-

ter retroactiu l'octubre de 1934 qualsevol activitat política en desacord amb el règim franquista. Les persones declarades culpables segons aquesta llei patiren penes d'inhabilitació professional, incautació de béns, desterrament, etc.

En el **fons del jutjat de primera instància i instrucció núm. 1 de Figueres**, es conserva una sèrie formada per 23 capses amb bona part dels expedients instruïts per aquests tribunals de responsabilitats polítiques un cop acabada la guerra, contra persones del partit judicial de Figueres. Aquests documents van ser rebuts pel jutjat en virtut de l'indult decretat l'any 1966 i després transferits a l'Arxiu. També el **fons de l'Audiència Provincial de Girona** conté parts d'expedients de responsabilitats polítiques, algunes peces de sancions econòmiques i peces d'inventari com les que formen part del sumari que s'instruï contra el president Irla.

Hemeroteca

L'hemeroteca de l'AHG és de ben segur complementària de la de l'Arxiu Municipal i de la de la Biblioteca de Girona, però cal també tenir-la present a l'hora de treballar aquest període. Es conserven en molts casos números esparsos dels diaris i revistes dels anys trenta. Les col·leccions que es conserven no són completes i en molts casos es tracta d'exemplars que han estat ingressats a l'Arxiu per donacions particulars, o perquè s'han trobat barrejats amb d'altres documentacions.

És remarcable l'apartat de publicacions oficials:

– *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona* [BOPG], 1834-1970.

- *Antonio Oliva*, surt tres cops per setmana. Continuada per: *Butlletí oficial de la província de Girona* (1931-1934, 1982-). Suspesa de 1934 a 1938.
- *Butlletí [Oficial] de la Generalitat de Catalunya*, 1931-1936.
- *Generalitat de Catalunya*, surt tres cops per setmana. Continuada per: *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* [DOGC], 1936-1938.
- *Diari de sessions del Parlament de Catalunya* [Secció de Publicacions del Parlament de Catalunya]. Resum que recull les deliberacions de 1932 a 1936.
- *Gaceta de la República: diario oficial*, Ministerio de la Gobernación Diari. Continuació de: *Gaceta de Madrid* (1824-1936). Continuada per: *Boletín Oficial del Estado* (1939).

Per la resta de fons hemerogràfic citem tot seguit una relació d'algunes de les capçaleres més significatives:

- *Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana: memòria*, 1931, 1933 Anual.
- *Autonomista, El: diario republicano de avisos y noticias*, 1929-1938 [s.n.]. A partir de 1933, el títol surt en català.
- *Autonomista, El: suplemento literario*, 1902-1935 [s.n.].
- *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, 1920-1936. Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana Mensual. El núm. 49 (1936) està dedicat al Congrés Nacional d'Ensenyança Catalana.
- *Butlletí de l'Institut d'Investigacions Econòmiques*, 1931-1933. Institut d'Investigacions Econòmiques. Mensual.

- *Butlletí dels mestres: suplement pedagògic de la revista “Quaderns d’estudi de la Mancomunitat de Catalunya”*, 1923-1936. Consell de Pedagogia [de la Mancomunitat de Catalunya]. Quinzenal. A partir de 1931 és publicada pel Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- *Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Gerona, memoria de los trabajos realizados...*, 1924-1947. Cambra de la Propietat Urbana de Girona. Anual.
- *Catalunya social* [s.n.], 1925-1934. Setmanal. A partir del gener de 1932, passa a ser òrgan del sindicat catòlic Acció Popular.
- *Empordà federal* [s.n.], 1932-1936. Edicions Federals. Mensual.
- *Esplai: il·lustració catalana setmanal* [s.n.], 1934-1936. Setmanal.
- *Estel: portantveu a les comarques gironines / F.N.E.C.*, 1937-1938 [Federació Nacional d’Estudiants de Catalunya]. Mensual.
- *Gironès, El* [S. Marquès] Setmanal, 1916-1934.
- *Memoria / Ayuntamiento Constitucional de Anglés*, 1929-1933. Anual.
- *Memoria correspondiente al curso... / Secciones Culturales del Ateneo Social Democrático*, 1929-1933. Anual. Escoles i orfeons patrocinades per la fàbrica Grober.
- *Memoria de los trabajos llevados a cabo por la Comisión Provincial de Monumentos de Gerona...*, 1928-1939. Anual.

Arxiu Municipal de Girona (AMGi)¹

El fons de l'Ajuntament de Girona

La documentació del fons de l'Ajuntament de Girona d'aquest període existent a l'AMGi evidencia que la proclamació de la República el 14 d'abril de 1931 i la posterior Guerra Civil de 1936-1939 no van suposar, com és lògic, cap interrupció en la producció documental de l'Ajuntament. La pluralitat de serveis i la funció de control que des de l'àmbit municipal ja s'executava en aquella època troben el seu reflex en les diferents sèries documentals. En general, el fons conté amb major o menor proporció la documentació pròpia de qualsevol ajuntament. Per tant, aquesta època no és aliena a les tipologies documentals anteriors o, fins i tot, les posteriors, tant en la documentació de gestió, amb funcions comunes a la major d'organitzacions, com en la documentació específica d'explotació. És a dir, la documentació que, a l'AMGi, agrupem sota les següents seccions:

- Organització política i competències
- Organització administrativa
- Gestió econòmica
- Ordenació i gestió del territori
- Serveis comunitaris
- Serveis personals i assistencials
- Desenvolupament econòmic
- Serveis a l'Estat

¹ Per a la redacció d'aquest apartat hem disposat d'informació subministrada per David Iglésias, Albina Varés i Gisela Vicens.

Allargaríem molt aquesta introducció si féssim una anàlisi detallada, però creiem que cal remarcar el contingut d'alguna secció. De tot el conjunt del fons cal, necessàriament, fer un esment especial als documents que anomenem de decisió, dins de la secció *Organització política i competències*. És a dir, aquells documents essencials que marquen les directrius polítiques a impulsar des de la institució. Les principals tipologies documentals d'aquest grup són les actes del ple i les actes de la Comissió Municipal Permanent i la seva corresponent divulgació en forma de bans i edictes. Aquesta documentació recull les deliberacions i els acords adoptats pels diferents consistoris i es converteix en un element bàsic i imprescindible per a qualsevol estudi de qualsevol període.

Dins de la mateixa secció, també podem destacar la documentació referida a *Participació en organismes d'interès públic*, com el "Projecte d'Associació de Municipis del Pla de Girona", o de la "Mancomunitat de Municipis de la comarca del Gironès", ambdós de 1937, en plena guerra, doncs. També del mateix any, hi ha la proposta d'agregació al terme municipal de Girona dels municipis de Pla de Ter (Santa Eugènia de Ter), Galligants (Sant Daniel) i Palau Sacosta.

Quant a la documentació de gestió, emmarcada principalment en les seccions d'*Organització administrativa* i de *Gestió econòmica*, és important assenyalar que, d'una banda, també reflecteixen les incidències del context polític, social i econòmic i, de l'altra, poden donar prou informació sobre el dia a dia de la institució i de la ciutat. Així, per exemple, a part de la sèrie genèrica de *Correspondència*, hi ha

documentació específica, aparentment neutra com els registres especials de correspondència, que reflecteix clarament determinades actuacions polítiques. Aquest és el cas dels registres especials d'entrades i sortides de “Lleves i assumptes militars” o, sobretot, els d'entrades i sortides referides a “Informes i antecedents d'actuacions politico-socials”, de 1939-1940, dins de la secció de *Serveis a l'Estat*.

És més que evident el tipus d'informació contingut en la sèrie *Expedients de depuració del personal municipal*, que tot i iniciar-se a partir de 1939 té uns orígens clarament vinculats als fets anteriors. Aquest també és el cas del *Registre d'inhumacions del cementiri municipal*, inclòs a la secció de *Serveis comunitaris*, en el qual contenen el nom de les persones executades a mans de la repressió franquista.

En l'altre extrem, caldria situar els *Ajuts al personal municipal* d'aquest període, amb albarans de subministraments i comprovants de prestació de serveis mèdics (1937), definidors de polítiques en relació amb els treballadors i treballadores de l'Ajuntament.

D'altra part, el dia a dia el podem copsar a partir dels registres comptables d'aquests anys. Els llibres majors de despeses i d'ingressos del pressupost, amb els seus corresponents auxiliars, permeten analitzar el moviment econòmic municipal per concepte pressupostari, mentre que el llibre *Diari d'Intervenció del pressupost* i el llibre de *Caixa de Tresoreria*, ofereixen una informació precisa i de detall per estricte ordre cronològic. A més, també disposem dels mateixos llibres, però específics, per a actuacions concrets, com per exemple al finançament dels eixamples de la Mercè i de Figuerola, o en un altre ordre de coses, els llibres de

comptabilitat de despeses i d'ingressos destinats a la presó del partit judicial de Girona.

Altres registres comptables específics són els llibres de pagament per “classes” o per “seccions”, de 1936, el llibre diari d'ingressos del cementiri municipal, de 1938, o el registre de vendes diàries de les parades de peixateries del mercat municipal (1928-1943).

Pel que fa a la documentació d'explotació, és a dir, derivada de les competències pròpies de l'Ajuntament sobre el territori i dels serveis prestats a la ciutadania, podem distingir entre documentació específica d'aquest període i documentació no específica. Tanmateix, mentre que el primer grup és el resultat directe d'actuacions polítiques molt concretes, el segon malgrat ser documentació equiparable a la d'èpoques anteriors o posteriors, també reflecteix polítiques clares en relació amb el desenvolupament i gestió d'aquestes competències i serveis.

De la documentació específica, dins de la secció *Serveis a l'Estat* i com a resultat de les directrius emanades per les institucions de rang supramunicipal (Generalitat de Catalunya, Govern de l'Estat), en destaquem aquella derivada de l'organització per a la defensa de la ciutadania, com l'agrupada sota la sèrie *Mobilitzacions per a la defensa passiva*, amb exemples com la recollida de matalassos i flasades, de 1937, o la constitució de la secció local de mobilització de treballadores, de 1938. També responen a la mateixa funció els documents generats en el *Subministrament d'aliment*, sobre la gestió i redistribució de queviures en temps de guerra, els llistats de racionament, amb fins a 2.287 persones inscrites, el 1938; o també en l'*Acollida*

de persones refugiades, que conté les relacions de les persones, la seva distribució i acolliment i la seva manutenció, sobretot a partir de 1938.

També en el mateix bloc, però de bàndol contrari, la documentació de la Junta de Defensa Passiva Local dels primers anys de la postguerra, aporta informació molt valuosa sobre els refugis construïts durant la República, especialment sobre els tres principals: el del Jardí de la Infància, encara existent, el de la plaça poeta Marquina i, finalment, el del solar del convent de les Bernardes. Aquest darrer, segons l'informe d'aquesta junta podia donar refugi a entre 300 i 400 persones, però en cas de necessitat la capacitat màxima podia superar les 500 persones.

A la mateixa secció, hi ha també la sèrie d'allistaments militars, que recull els documents referits al reclutament de la població, informació important tant per al període republicà com, i molt especialment, per al període de guerra.

Documentació igualment específica, però amb una finalitat radicalment diferent, és la que contenen les sèries referides a la repressió i control de la ciutadania, estretament vinculades als fets anteriors: *Informes de bona conducta*, *Treballs forçats*, en la qual hi ha, per exemple, la relació nominal de les gratificacions als treballadors del batalló disciplinari número 69, tercera companyia, durant les obres de construcció del mercat (1940), o la *Confiscació de béns*, derivada de la Comissió d'Incautació de Béns i del Servei de Recuperació de Béns.

En la mateixa línia, hi ha una *Col·lecció de documentació incriminatòria*, integrada per 142 documents sobre les accions del Front Popular, manuscrits, informes i corres-

pondència diversa de l'Ajuntament de Girona o d'altres entitats, aplegats amb una clara finalitat recopilatòria de proves sobre les actuacions portades a terme pel bàndol republicà.

També en la mateixa línia, però com a reflex d'una funció estadística de suport a l'Estat, hi ha la *Documentació de la Causa General d'Inspecció*, que conté, per exemple la relació de persones assassinades o desaparegudes, destrosses, incendis, etc., durant la Guerra Civil.

Finalment, i quant a la documentació del segon grup abans esmentat de documentació no específica, és igualment important remarcar-ne el seu contingut polític, malgrat que sigui de forma indirecta. D'aquesta manera, es poden fer estudis de valoració de les polítiques republicanes a partir de la documentació vinculada amb l'administració del patrimoni municipal, com per exemple les adquisicions de terrenys per a construir l'escola Ignasi Iglésias (1931), la caserna de la Guàrdia Civil a Montilivi (1935), o la subhasta dels terrenys dels antics baluards (a partir de 1932), l'expropiació de finques dels carrers del Pavo i Canadlers (a partir de 1937), etc.

De la secció d'*Ordenació i gestió del territori*, cal esmentar els *projectes d'urbanització* (carrers Pare Claret, Emili Grahit, Gran Via, l'Eixample, Figuerola, etc.), les *Obres d'infraestructura i servei* (clavegueram del carrer Barcelona, obres de defensa del riu Ter, cobertura de la Sèquia Monar, etc.) i, sobretot, les tasques derivades de la *Construcció i manteniment d'equipaments municipals*, com per exemple les escoles del Pont Major (1931), Carles Marx (1936-1937), Maurin (1936-1937), Durruti (1937), grup escolar Prat de la Riba (1937), la cantina escolar a Pedret

(1933), el projecte de piscina municipal a la Devesa (1933), el camp de futbol de Vista Alegre (1938), o la construcció del mercat sobre l'Onyar (1930-1935).

Altra documentació significativa, vinculada a la secció *Desenvolupament econòmic i social*, són les sèries de *Promoció ocupacional*, *Promoció pública d'habitatge* o *Cessió de terrenys de conreu*, amb exemples tan clars com el pla d'obres per a combatre l'atur forçós (1936), la promoció de cases barates a Montjuïc (1933), la municipalització de l'habitatge (1936-1937), el lloguer d'habitatges (1938), o el registre de cedataris (157 persones inscrites al 1937) d'horts per al seu conreu. En definitiva, polítiques i actuacions que en molts casos sorprenen en mig d'un context de guerra, però de les quals la documentació en dóna testimoni.

Els altres fons documentals

Dels altres fons documentals custodiats a l'AMGi cal fer esment als dels municipis agregats: Palau Sacosta, Sant Daniel i Santa Eugènia de Ter. En el primer, la documentació és molt escassa i cabria sospitar que tota la documentació d'aquest període va ser sostreta o destruïda, fins i tot les actes del ple. Tot i així, resta alguna documentació referida al cementiri, a les juntes i comissions municipals de sanitat i a obres d'infraestructura i serveis i d'equipaments municipals, incloses les escoles. Al fons de Sant Daniel, en canvi, entre altra documentació s'han conservat les actes del ple, documentació referida a confiscació de béns, refugiats de guerra, i lleves, i també la correspondència del jutjat de pau.

Del municipi de Santa Eugènia de Ter és del que disposem de més documentació, entre la qual destaquem les actes del ple i de la Comissió Municipal Permanent, els projectes per a escoles públiques, les lletes i, com a més específica, també la documentació sobre requisites i incautacions, documentació referida a agricultura i un cens de ràdios de 1936-1939.

Finalment, esmentar la documentació procedent de fons personals i familiars, fons comercials i d'empreses i fons patrimonials, la qual, d'una manera o altra, en aquests anys pot haver estat sensible al context social, polític i de guerra civil. Tanmateix, dins d'aquest bloc és especialment significatiu el fons Carles Rahola i Llorens, sobretot pel que fa a la correspondència d'aquest període (1.238 cartes entre els anys 1931-1939).

Els fons fotogràfics i audiovisuals

La documentació d'aquest tipus existent a l'Arxiu Municipal de Girona es gestiona des del Centre de Recerca i Difusió de la Imatge (CRDI). No es tracta d'una gran quantitat d'unitats documentals, però representen amb tota probabilitat les imatges més colpidores de gairebé el milió que el centre custodia. La relació és la que segueix:

- Reportatge de 19 fotografies de Josep M. Sagarra que recullen la visita del president Francesc Macià a la ciutat el dia 19 de desembre de 1931. En aquesta visita l'acompanyava el president de la República Espanyola Manuel Azaña. Vinculat a la figura del president Macià disposem també per a la seva consulta d'un total

- de nou còpies fotogràfiques procedents de l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) que deixen testimoni de diferents visites que va fer a la ciutat el 1931 i el 1933.
- Del fons fotogràfic Lux hi ha un total de 24 imatges relacionades amb aquest període. Hi destaquen les cinc fotografies vinculades a la capella ardent del militant del POUM Dídac Tarradell (25 de juliol de 1936), mort arran d'un tiroteig entre el Comitè del Front Antifeixista i un grup carlista. Dues fotografies més il·lustren l'afusellament de tres militars afectes a la causa nacional, que va tenir lloc l'octubre de 1936 a les parets del castell de Sant Julià de Ramis. Tretze fotografies més documenten l'exhumació de cadàvers al cementiri de Girona i la capella ardent establerta a l'església de Sant Pere de Galligants, que acollí el centenar de fèretres de les víctimes del bàndol nacional. Els cossos reberen una missa d'homenatge a la Catedral, en un acte organitzat per la Hermandad de Cautivos de España, i el mateix dia a la tarda foren traslladats al cementiri de la ciutat. En la notícia apareguda al diari *El Pirineo*, el 28 d'abril de 1939, hi figura la llista amb el nom de les víctimes encapçalada pel titular: “*A la memoria de los Mártires, por Dios y por España, sacrificados por la tiranía roja.*”
 - Dos retrats d'estudi mostren un nen uniformat de milícia i un adult amb uniforme de la Brigada Popular; finalment una fotografia de l'any 1937 mostra un grup de milicianes fent instrucció al pati del convent de les Beates.
 - Tres fotografies més, d'autor desconegut, ensenyen l'interior de l'església de Sant Feliu durant la guerra, amb

- evidents desperfectes en un dels altars, i l'interior de la central lletera que també va patir els efectes bèl·lics.
- Un altre conjunt, d'autor desconegut, és format per un total de deu imatges que configuren el reportatge d'una exhumació que es realitzà el 1939 i que atribuïm inicialment al municipi d'Orriols: cinc fotografies més procedeixen de la donació de Martí Jordà i mostren moments de l'estada del seu pare en un camp de concentració, previsiblement al sud de França.
 - Disposem també per a la seva consulta d'un total de 28 fotografies procedents de la Biblioteca Nacional (Madrid) que documenten l'arribada a Girona (18 de juny de 1938) de la 43a divisió, els bombardejos sobre la ciutat del 21 d'abril de 1938 i les tropes nacionals (4 de febrer de 1939) participant en l'extinció d'un incendi a la casa Boué, al pont de Pedra.
 - De l'Arxiu General de la Guerra Civil Espanyola (Salamanca) tenim dues còpies fotogràfiques, d'Albert-Louis Deschamps, que mostren el solar de les Bernardes i el carrer Nou després dels bombardejos i una vegada els nacionals ja havien entrat a la ciutat.
 - Pel que fa a documentació audiovisual, disposem dels fons propis del CRDI de dos reportatges elaborats pel cineasta Antoni Varés:
 - *Guerra Civil a Girona*, 1936, 7'10". Mostra diferents aspectes de la preparació davant l'enfrontament: milicians fent la instrucció, preparació de barricades, obres públiques a la ciutat, etc.
 - *Acto de desagravio*, 28 d'abril de 1939, 3'10". Ofici funeral en homenatge a les víctimes de la

guerra, celebrat el dia 28 d'abril de 1939, i conducció de les restes mortals al cementiri.

– També podem oferir per a consulta còpia de les següents pel·lícules procedents de la Filmoteca Espanyola (Madrid):

- *Herois d'Espanya. La 43 divisió*, juny de 1938, 2'29''.
- *Gerona*, febrer de 1939, 3'21''.
- *Prise de Gérone*, febrer de 1939, 2'7''.
- *Gerona. Aniversario de la liberación*, 4 de febrer de 1940, 2'23''.

Els fons hemerogràfics

L'AMGi conserva un total de trenta capçaleres de diaris i revistes que es publicaren a la **ciutat de Girona** en el període comprès entre la proclamació de la República i la fi de la Guerra Civil. La relació és la següent:

Acció Ciutadana: Setmanari del Partit R.F.N. a les Comarques Gironines; 1932-1933 (núm. 5-7;11;28-30;32;34-36;39).

L'Amic del Poble; 1932 (núm. 17).

El Autonomista: Diario Republicano de Avisos y Noticias; 1911-1939 (núm. 9.453; 9.485 (17-III-1931); any 1931; del 14-I-1932 al 26-I-1932; d'agost a desembre 1932, 1933-1938; de l'1 al 25 de gener de 1939).

Suplemento Literario del Autonomista; 1902-1935 (núm. octubre 1931, octubre 1932, octubre 1933, octubre 1934, octubre 1935).

Avançada: Periòdic d'Esquerra; 1931 (núm. 1-2).

Boletín de la Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Gerona: del núm. 3 (agost / setembre 1921) al núm. 80 (gener / febrer 1936).

Boletín de la Estadística Municipal de Gerona; anys 1914-1932.

Boletín del Instituto Provincial de Higiene: Gerona; del núm. 1 (octubre 1929) al núm. 4 (gener 1930); núm. 22-23 (juliol-agost 1931); núm. 24 (setembre 1931); núm. 37-39 (octubre, novembre, desembre 1932); núm. 40-42 (gener, febrer, març 1933).

Butlletí GEiEG, Butlletí Mensual del Grup Excursionista i Esportiu Gironí GEiEG; 1a època: 80, 83-84 (1931); 89, 91, 93-96, 98-99 (1932); 100-104, 107-111 (1933); 112-115, 117-123 (1934); 124-126, 129-135 (1935); 136-142 (1936); 143-145 (1937).

Butlletí de l'Església de Girona; 1939: núm. 2-13.

Butlletí de la Federació Sindical Agrària; del núm. 49 (1923) al núm. 175 (1934).

Cataluña Española; 1935-1936 (núm. 2-19).

Clarinet; 1917-1933. 2a època: del núm. 1 (10-VIII-1930) al núm. 17 (3-V-1931); núm. 27 (20-IX-1931); núm. 28 (4-X-1931); núm. 30 (1-XI-1931); núm. 32 (29-XI-1931); del núm. 43 (7-V-1932) al núm. 51 (27-VIII-1932); núm. 54 (8-X-1932); s/n (29-X-1932, extraordinari fires); núm. 66 (25-III-1933); núm. 81 (extraordinari fires 1933).

Consell: Revista Mensual de Caràcter Municipalista; 1936 (núm. juny 1936).

El Corn: Esports, Arts, Xistologia, Crítiques, Xafarderies. Portaveu de la Joventut Gironina; 1931 (núm. 11).

Diario de Gerona de Avisos y Noticias; 1889-1936
 (col·lecció completa fins al 18 de juliol de 1936).
La dona catalana; 1933 (núm. 421).
L'Estel; 1937-1938 (núm. 1-7).
Front; 1937-1939 (núm. 195-678).
Fuerza y Cerebro: Órgano de la Juventudes Libertarias
F.A.I. de Gerona; 1937 (núm. 2).
Gerona C.N.T.; 1937 (núm. 1-176).
El Gironès; 1931 (núm. 657-676; 678; 684).
Magisterio Gerundense, El: Portaveu de l'Associació
de Mestres Nacionals de les Comarques Gironines;
 del núm. 993 (3-I-1929) al núm. 1038 (26-12-
 1929); del núm. 1132 (7-I-1932) al núm. 1294 (20-
 6-1935).
Orientación: Boletín Quincenal Editado por el Comisa-
rio del Batallón de Retaguardia nº 20; s/n (1-XI-
 1938).
El Pont de Pedra; 1935 (núm. 1).
Reflex: Setmanari d'Actualitats; 1931 (núm. 1-4).
Scherzando: Revista Catalana Musical; 1912-1935
 (1935: núm. 293; del núm. 295 al núm. 298).
Viatge: Portaveu de la Cambra del Viatjant i Repre-
sentant de les Comarques Gironines. U.G.T; núm.
 1 (agost 1937).
Vibració: Setmanari Catalanista Republicà; 1932 (núm.
 1-42).
Víctors: Revista Mensual de Girona; 1936 (núm. 1-5).

Com es pot observar es tracta de capçaleres que en gene-
 ral tingueren molt poca durada i sovint encara el nombre

d'exemplars que se'n conserva és força reduït². En serien una excepció els dos diaris per excel·lència de la ciutat: el *Diario de Gerona* i *El Autonomista*.

El primer fou fundat el març de 1899 i la seva línia editorial era molt propera a la Lliga Regionalista. Aquesta circumstància explicaria que el diari (que es catalanitzà a partir de gener de 1932) deixés de publicar-se el 18 de juliol de 1936. *El Autonomista* (rebatejat el 1933 com a *L'Autonomista. Diari republicà d'informació*) va ser publicat per primera vegada el setembre de 1898, tot i que inicialment presentava una periodicitat setmanal. Dirigit per Darius Rahola era, com és fàcilment deduïble, proper a la ideologia republicana i veié aparèixer el seu últim número el 25 de gener de 1939, pocs dies abans de la fi de la guerra.

Fou precisament en les rotatives confiscades a la família Rahola pel nou govern dictatorial on s'imprimí *El Pirineo* (1939-1942) que si bé apareix després del període que estem estudiant, és una important font de recerca per a conèixer l'ideari i les actuacions dels responsables d'imposar el nou ordre.

Actualment la majoria d'aquests diaris han estat digitalitzats i s'ofereix la seva consulta informatitzada.

2 A la Biblioteca Pública de Girona es custodien d'aquest període algunes capçaleres inexistents o que complementen les de l'AMGi, que són les següents:

- *Acció ciutadana*; (1933-1934). Núm. 41, 45, 47, 69, 74.
- *Combat*; (1932). Núm. 3.
- *Educación*; (1929-1934). Núm. 1-3, 5-9.
- *L'Espinguet*; (1933). Núm. 2-4.
- *L'Espurna*; (1932).
- *El Gironès*; (1931-1934) Segona època. Núm 656.
- *El Radical*; (1932). Núm. 1, núm. 16.
- *Renovació*; (1931, 1933-1934).
- *El Saberut*; (1933) Núm. 12-23.
- *La Salle*; (1932).
- *Vibració*; (1932).

FONS AJUNTAMENT DE GIRONA

ORGANITZACIÓ POLÍTICA I COMPETÈNCIES

ALCALDIA	- Bans i edictes
JUNTA DE GOVERN LOCAL	- Actes de la Comissió Municipal Permanent
PLE DE LA CORPORACIÓ	- Actes del ple municipal

ORGANITZACIÓ ADMINISTRATIVA

SECRETARIA GENERAL	- Correspondència
GESTIÓ DE RECURSOS HUMANS	- Expedients de depuració del personal (1939-1940)
	- Ajuts al personal municipal

GESTIÓ ECONÒMICA

ADMINISTRACIÓ DEL PATRIMONI	- Adquisició de béns i drets
	- Alienació de béns i drets
	- Expropiació forçosa de béns
COMPTABILITAT	- Llibre major del pressupost
	- Llibre diari d'intervenció
	- Llibre diari de caixa

ORDENACIÓ I GESTIÓ DEL TERRITORI

GESTIÓ DEMOGRÀFICA	- Padrons municipals d'habitants
PLANIFICACIÓ I GESTIÓ URB.	- Projectes d'urbanització
EDIFICACIÓ I ÚS DEL SÒL	- Obres d'infraestructura i servei
	- Construcció i manteniment d'equipaments municipals
	- Llicències i actuacions urbanístiques

SERVEIS COMUNITARIS

SERVEIS FUNERARIS	- Registre d'inhumacions
-------------------	--------------------------

SERVEIS PERSONALS I ASSISTENCIALS

EDUCACIÓ - Patronat del Col·legi de Montpeller

SERVEIS SOCIALS - Registres de beneficència municipal
- Ajuts assistencials

DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC I SOCIAL

PROMOCIÓ ECONÒMICA LOCAL - Promoció ocupacional
- Promoció pública d'habitatge
- Cessió de terrenys de conreu

DESENVOLUPAMENT RURAL - Comissions arbitral de conflictes de contractes de conreu (1934)

SERVEIS A L'ESTAT

EXÈRCIT I SEGURETAT PÚBLICA - Expedients de llesves i allistaments
- Registres especials de correspondència

REPRESSIÓ I CONTROL DE LA CIUTADANIA - Registres especials de correspondència
- Informes de bona conducta
- Documentació de treballs forçats
- Confiscació de béns
- Col·lecció de documentació incriminatòria

DEFENSA DE LA CIUTADANIA - Mobilitzacions per a la defensa passiva
- Subministrament d'aliments
- Acollida de persones refugiades
- Junta de Defensa Passiva Local

FUNCIÓ ESTADÍSTICA - Documentació de la causa general d'inspecció

ELECCIONS - Eleccions municipals

FONS DELS MUNICIPIS AGREGATS

La documentació d'aquest fons, en general, i sobretot per aquest període és força escassa, per aquest motiu s'han inclòs el major nombre de referències, malgrat que en alguns casos la seva rellevància pugui semblar menor.

FONS AJUNTAMENT DE PALAU SACOSTA

ORDENACIÓ I GESTIÓ DEL TERRITORI

OBRES D'INFRAESTRUCTURA
I SERVEIS

- Sanejament i clavegueram
- Immobles municipals
- Cementiri
- Escoles

SERVEIS COMUNITARIS

CEMENTIRI

JUNTES I COMISSIONS MUNICIPALS

FONS AJUNTAMENT DE SANT DANIEL

ORGANITZACIÓ POLÍTICA I COMPETÈNCIES

ACTES DEL PLE

ORGANITZACIÓ ADMINISTRATIVA

SERVEIS JURÍDICS

- Informes i dictàmens

GESTIÓ ECONÒMICA

PATRIMONI

- Confiscació

ORDENACIÓ I GESTIÓ DEL TERRITORI

PADRÓ D'HABITANTS

SERVEIS A L'ESTAT

EXPEDIENTS DE LLEVES I ALLISTAMENTS

REFUGIATS DE GUERRA

JUTJAT DE PAU

CORRESPONDÈNCIA

FONS AJUNTAMENT DE STA. EUGÈNIA DE TER

ORGANITZACIÓ POLÍTICA I COMPETÈNCIES

ACTES DEL PLE

ACTES DE LA COMISSIÓ PERMANENT

BANS

ORGANITZACIÓ ADMINISTRATIVA

EXPEDIENTS DE CAUSA

ARXIU MUNICIPAL

CANVI DE MONEDA REPUBLICANA

CENS DE RÀDIOS

ORDENACIÓ I GESTIÓ DEL TERRITORI

PROJECTE D'ESCOLES PÚBLIQUES

PADRÓ D'HABITANTS

EXÈRCIT

SERVEIS PERSONALS I ASSISTENCIALS

INSTRUCCIÓ PÚBLICA

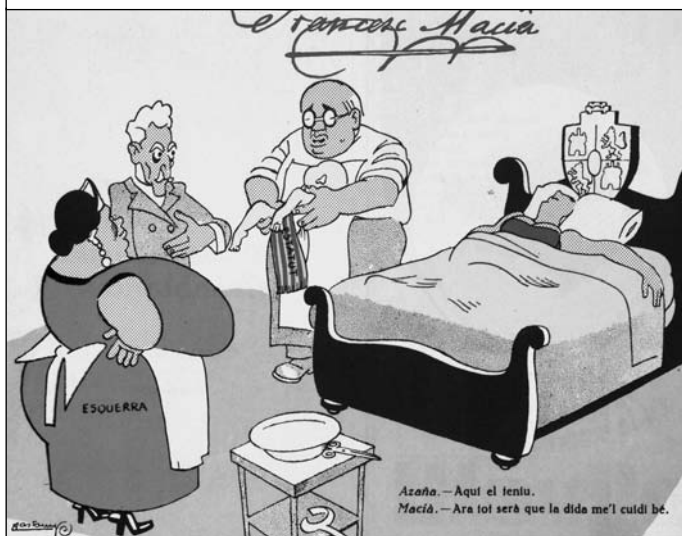
DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC I SOCIAL

SERVEI AGRONÒMIC NACIONAL

SINDICAT AGRÍCOLA

Pere Cornellà

LA SEGONA REPÚBLICA A GIRONA (1931-1936)

El context polític i la proclamació

La monarquia alfonsina, desprestigiada pels set anys de dictadura, es volgué rentar la cara i, en una operació de maquillatge, convocà unes eleccions municipals de sondatge per després convocar-ne de generals. Havien transcorregut nou anys des de la darrera consulta electoral i els partits governamentals i els cacics monàrquics tenien la seva maquinària electoral força desengreixada. En canvi, els partits de la conjunció republicanosocialista, que havien concertat el Pacte de Sant Sebastià (agost de 1930), actuaven molt coordinats i difonien entre l'electorat que un triomf electoral significaria un plebiscit popular a favor de la República.

Encara que els monàrquics obtingueren en l'àmbit estatal més regidors que la conjunció republicanosocialista, la victòria dels republicans a les capitals de província i a la resta de grans ciutats provocà la caiguda de la monarquia. El rei, davant d'aquesta situació i la constatació del fet que no tenia els suficients suports militars i polítics, optà per abandonar Espanya i anar-se'n a l'exili. El 14 d'abril es proclamava la Segona República arreu de l'Estat i el Comitè Revolucionari es transformà en govern provisional de la República amb l'objectiu immediat de democratitzar l'administració i convocar eleccions generals i constituents.

La confrontació electoral a Catalunya es plantejà, bàsicament, entre la Lliga Regionalista –que continuava donant suport a la monarquia– i el Partit Catalanista Republicà, producte de la fusió d'Acció Catalana i Acció Republicana. Els socialistes només tenien certa força a Barcelona i el seu entorn. A Esquerra Republicana de Catalunya, creada

el mes de març, no se li suposava cap possibilitat de victòria. Després de la victòria, Lluís Companys proclamava la República a Barcelona i Francesc Macià proclamava l'Estat Català dins la República Federal Espanyola. La decisió de Macià va forçar el govern de Madrid a reconèixer immediatament la Generalitat de Catalunya en substitució de la república catalana.

A Girona, la Unió Republicana –adherida a ERC– obtingué una àmplia victòria (com a la resta de Catalunya), assolint el 51,1 per cent dels vots –la majoria absoluta– i aconseguint 15 dels 23 regidors que havien de conformar l'ajuntament. El Centre Catalanista –adscribit a la Lliga Regionalista– n'obtingué cinc, la Candidatura Catòlico-Monàrquica n'obtingué dos i un la Unió Monàrquica. El nou règim republicà va ser proclamat a Girona des del balcó de l'ajuntament la tarda del dia 14. Miquel Santaló es convertí en el nou alcalde, Quintana de León s'ocupà del Govern Civil, Cassià Costal fou proclamat president de la Diputació i Camps i Arboix, vicepresident. Les autoritats de la dictadura van posar els seus càrrecs a disposició de les noves autoritats republicanes.

El govern provisional de la República declarà festiu el dia 15 d'abril. La ciutat de Girona celebrà l'adveniment del nou règim pacíficament i entusiàsticament amb desfilades, discursos oficials i festes populars. S'instaurava un règim democràtic que volia posar fi als problemes endèmics de l'Estat espanyol. Volia eliminar el poder polític dels cacics i la influència de l'exèrcit i l'Església, establir la igualtat de drets polítics i civils dels homes i les dones, disminuir les grans desigualtats socials, realitzar la reforma agrària, esten-

dre l'educació entre les classes populars i organitzar una nova distribució territorial del poder tot concedint autonomies. En definitiva, volia posar l'Estat espanyol a l'altura de les modernes potències europees. Però el moment elegit no va ser el més oportú. A la lògica i esperada resistència interna dels poders fàctics dominants fins aleshores, ben aviat s'hi afegiren els factors negatius externs: la crisi econòmica i l'ascens del feixisme, amb l'afebliment de les democràcies, obriren un període caracteritzat per una aguda conflictivitat social i laboral.

La Girona republicana

La ciutat de Girona, segons el cens de població de 1930, tenia 21.845 habitants, 10.248 homes i 11.597 dones. El 1936 la ciutat arribava als 23.871 habitants. L'any 1931 el nombre d'electors era de 4.218. El 1936 el nombre d'electors havia augmentat fins a 12.655. El cens electoral es triplicà pel canvi de la llei electoral (1933), que comportà la incorporació de la dona i la disminució de l'edat electoral (de 25 a 23 anys), i l'afluència d'immigrants.

El sistema de partits a la ciutat estava format per disset formacions polítiques, dels quals vuit d'obediència catalana i nou d'àmbit espanyol. Els partits catalans eren la Lliga Regionalista (Lliga Catalana a partir de 1933), Unió Democràtica de Catalunya, Esquerra Republicana de Catalunya, Joventut Republicana de Catalunya, Unió Socialista de Catalunya, Partit Catalanista Republicà (més conegut per Acció Catalana Republicana, producte de la fusió d'Acció Catalana i Acció Republicana), Estat Català i Bloc Obrer

i Camperol. Els partits d'obediència espanyola eren la Falange Española, la Derecha de Cataluña (o Renovación Española), Acció Popular Catalana (dins la CEDA de Gil Robles), el Partit Carlí (o Comunió Tradicionalista o Joventut Tradicionalista de Girona), el Partit Republicà d'Esquerres (sucursal d'Izquierda Republicana), el Partit Republicà Radical Socialista, l'Agrupació Socialista del PSOE, el Partit Comunista de Catalunya i el Partit Sindicalista Espanyol.

El moviment obrer gironí tingué una personalitat pròpia i unes característiques especials producte del context social de l'època. Girona, tradicionalment titllada de conservadora, va ser dominada políticament per Esquerra Republicana. Aquest partit gaudia de la confiança electoral de les classes mitjanes i de l'obrerisme. A Girona hi havia un sindicat hegemònic –la Federació Local de Sindicats–, la resta de sindicats eren gairebé testimonials. La Federació Local de Sindicats, nascuda l'any 1932 després de la seva expulsió de la CNT, estava organitzada en diferents seccions i tenia entre 2.500 i 3.000 afiliats dirigits, majoritàriament, per membres del Bloc Obrer i Camperol. La CNT controlava el Sindicato Único de Trabajadores de Gerona y su Radio i solament tenia uns 150 afiliats. La Unió General de Treballadors disposava de diverses seccions sense cap relació entre elles i tenia uns 200 afiliats. També existien una sèrie de petits sindicats independents o societats obreres autònomes: els tipògrafs de l'editorial Dalmau, Carles, Pla, S.A.; els de la impremta de *L'Autonomista*; els perruquers, i els barbers, els cambrers i els cuiners, etc.

La ciutat destacava més en l'aspecte comercial que no pas en l'industrial. Això feia que la major part dels treba-

lladors es trobessin en empreses petites (principalment botigues) o tallers de poc personal, on el propietari era un treballador més. Aquesta relació directa amb el patró, en una ciutat petita i secularment conservadora, afeblia i condicionava extraordinàriament les possibilitats de reivindicacions per part dels assalariats gironins. Les empreses més importants eren la del contractista d'obres Montseny i Juher (amb més de cent treballadors) i la Societat Anònima Grober (amb poc menys d'un miler de treballadors, però amb un 80% de dones). El 65% de les empreses tenien d'1 a 5 empleats; el 14% en tenien de 6 a 10; el 12%, d'11 a 20; les que tenien més de 20 treballadors (incloses la Grober i la del contractista Montseny) sumaven el 9%.

Els preus dels articles alimentaris bàsics van experimentar lleugeres fluctuacions, així els preus de 1930 a 1936 es mantingueren força estables amb una lleugera tendència a la baixa. De 1931 a 1936 els salaris s'anaren recuperant per arribar finalment a uns nivells semblants als de l'any 1930. Així els assalariats gironins van perdre poder adquisitiu no pas per l'augment dels preus sinó per la disminució dels salaris. D'altra banda, l'atur forçós –tot i que no va significar un greu problema perquè Girona tenia un dels índexs d'atur més petit de Catalunya (200 aturats el 1933)– preocupava els sindicats, que acusaven els polítics locals de no tallar-lo. Entre els mesos de juliol de 1931 i octubre de 1934, les reivindicacions laborals i polítiques dels treballadors gironins es concretaren en una vintena de vagues (generals, parcials i sectorials). Les vagues per reivindicacions laborals solien ser favorables als treballadors. Els governadors civils i el comissari d'Ordre Públic arbitraven els conflic-

tes entre els treballadors i la patronal. Actuaven amb actitud paternalista i recordaven als sindicats que calia tenir paciència i evitar precipitacions que podien portar la jove República a un fatal destí.

La nova situació del país possibilità el relleu de la premsa política després dels anys de silenci imposats per la repressió i censura de la dictadura. La premsa gironina experimentà un creixement espectacular, es publicaren més d'una cinquantena de periòdics, trenta-dos dels quals naxien en aquesta època. De tota manera, l'extraordinària proliferació de la premsa escrita no ens ha de fer perdre de vista que la majoria d'aquestes publicacions eren molt efímeres i que els punts de referència cabdals d'aquesta època van ser el *Diari de Girona*, *L'Autonomista* i *El Nort*, que van ser els únics que aparegueren durant tota l'època. El primer d'ells era el portaveu oficiós del catalanisme burgès, de la Lliga Regionalista; el segon recollia el sentiment republicanista català, especialment el d'Esquerra Republicana; i el tercer era el diari catòlic i monàrquic per excel·lència, defensor de la causa carlina però que donava suport a qualsevol iniciativa conservadora i de dretes. La resta de publicacions periòdiques foren, com hem dit anteriorment, bastant efímeres, probablement per la seva poca capacitat econòmica. Tot plegat, aquesta premsa donava a la ciutadania una extraordinària possibilitat de contrastar informacions i opinions. Girona no ha tingut mai més una premsa tan plural.

La vida cultural gironina, que ha estat sempre molt irregular, arrencava a principis de segle amb una gran profusió de revistes culturals que minvaren en temps de la dictadu-

ra. Amb la proclamació de la República semblava que es produïa un marc idoni per reiniciar l'experiència anterior. Però no fou així, els moviments modernistes i noucentistes havien quedat enrere. El que es produiria a Girona seria, bàsicament, una gran expansió de la premsa política i, en menor mesura, de la premsa satírica. Entre els col·laboradors de les revistes culturals hi trobem, entre d'altres, Prudenci Bertrana, Josep M. Corredor, Cassià Costal, Miquel de Palol, Pere de Palol, Santiago Sobrequés, Tomàs Sobrequés, Jaume Vicens i Vives i Artur Vinardell. L'exponent màxim de la cultura d'aquesta època a la ciutat de Girona és Carles Rahola; la seva obra i la seva tràgica desaparició l'han convertit en el símbol i referent cultural de l'època. Rahola –assagista, historiador, periodista i republicà convençut– publicà vint-i-nou obres importants, tretze d'elles entre 1931 i 1938. És l'autor més prolífic de l'època republicana a Girona.

Les noves llibertats democràtiques impulsaren una part de la intel·lectualitat gironina cap als terrenys de la política. Un bon exemple el trobem en el professor Miquel Santaló. De la seva càtedra a l'Escola Normal del Magisteri passà a l'alcaldia de la ciutat, primer, i a les corts de Madrid, després. Formà part del primer govern de Lerroux (1933) com a ministre de comunicacions i fou, també, primer conseller de la Generalitat (1933-1934). Juntament amb Cassià Costal, fou cridat pel govern de la Generalitat per organitzar l'Escola Normal de la Generalitat. El món de l'ensenyament tingué un paper destacat en les tasques de catalanització i d'educació per aconseguir una societat civil tolerant i democràtica. Mossèn Ignasi E. Jordà impartí clas-

ses de català a la Normal, a l'Ateneu i a la Biblioteca Popular. Els mestres públics col·laboraren entusiàsticament en la reforma escolar des de les pàgines del seu portaveu, *El Magisterio Gerundense* (catalanitzat a partir de 1934). Les institucions privades també organitzaren actes públics, conferències, concerts i exposicions. En aquest aspecte cal destacar l'Ateneu de Girona –dirigit per Carles Rahola–, el Centre Republicà Radical Autonomista, l'Ateneu Social Democràtic, l'Associació de Premsa, la Joventut Republicana de Girona, la Federació de Joves Cristians de Catalunya i el Centre d'Unió Republicana.

En resum, encara que no hi hagués un moviment cultural comú –com en el cas del Modernisme i Noucentisme–, sí que hi hagué una activitat cultural molt important dirigida especialment –i des d'opcions polítiques diverses– a la catalanització i democratització del país.

De la proclamació a les eleccions legislatives de novembre de 1933

El canvi de règim es realitzà molt ràpidament i sense cap tipus de resistència per part de l'anterior aparell monàrquic. El Govern Provisional de la República, emparant la seva legitimitat en la voluntat popular i en el desistiment de funcions per part del govern monàrquic, designà Alcalá Zamora com a president de la República i nomenà els ministres del nou govern. S'establí la llibertat de religió, es reconeixia la llibertat sindical i política i es reconeixia el dret a la propietat privada, però s'indicava que el dret agrari havia de respondre a la funció social de la terra. El conjunt d'ac-

tuacions assenyalava les grans línies del reformisme republicà i les preocupacions socials de l'esquerra burgesa i socialista. Destaquen els decrets agraris que cercaven una millora immediata de les condicions laborals dels camperols i que servien per preparar la reforma agrària promesa. A Instrucció Pública s'adoptaren mesures per reforçar el control de l'Estat en el terreny educatiu, fins aleshores dominat per l'Església. Azaña, ministre de la guerra, inicià el pla de modernització de les forces armades. S'abordà també la forma de l'Estat, plantejada pels republicans catalans –que acabarien acceptant un autogovern limitat en espera del que determinés la futura Constitució– des del mateix 14 d'abril. Però les eleccions de novembre de 1933 van suposar el començament d'un període polític caracteritzat pel domini conservador i per la revisió de gran part de la tasca reformista del primer bienni. Per a l'esquerra aquesta nova situació política tenia connotacions clarament reaccionàries.

En aquesta primera etapa republicana, els electors van ser cridats cinc vegades a les urnes: dues vegades per elegir diputats a les Corts de Madrid, una pel referèndum de l'Estatut, una pel Parlament de Catalunya i una altra per renovar l'Ajuntament. Els únics partits gironins que van presentar-se a totes les convocatòries van ser ERC, la Lliga Regionalista i el BOC.

Les eleccions per a les Corts de Madrid –constituents de 28 de juny de 1931 i legislatives de 19 de novembre de 1933– les va guanyar ERC que va obtenir, en ambdues ocasions, els cinc diputats per majories. La Lliga obtingué, també en ambdues ocasions, els dos diputats per minories.

El referèndum per a l'aprovació de l'Estatut de Catalunya –el de Núria, que posteriorment seria substancialment retallat per les Corts republicanes– es realitzà el dia 2 d'agost de 1931. Tots els partits i les institucions ciutadanes van demanar el vot afirmatiu, excepte el BOC i la dreta reaccionària. La votació a favor va ser rotunda: 96,7% de vots favorables i 3,3% de negatius. Hi va participar el 67,3% del cens electoral.

Les eleccions al primer Parlament de Catalunya, el 20 de novembre de 1932, les va guanyar ERC (onze diputats); en segon lloc quedà la Lliga (tres diputats).

El 14 de gener de 1934 es van celebrar eleccions municipals per renovar els ajuntaments. Aquestes eleccions van ser les més conflictives i disputades de tot el període a la ciutat de Girona. Després de les oportunes reclamacions, el Tribunal del Contenciós i Administratiu va dictaminar a favor de la Lliga que, així, va guanyar aquestes eleccions a ERC per un petit marge de 47 vots.

Els homes que dirigiren el primer Ajuntament republicà van emprendre una obra que anava destinada a pal·liar els greus dèficits que havia anat acumulant la ciutat en els darrers anys. Van dur a terme una obra notable en ensenyament i cultura, en higiene i sanitat, en obres públiques i en esport, i van racionalitzar la hisenda municipal i les tasques burocràtiques. També es dignificà la situació laboral dels empleats municipals, assegurant-los pensions de jubilació i de viduïtat i l'acompliment de la jornada laboral de vuit hores, amb el descans setmanal inclòs, per a tots els serveis.

El dia 28 d'abril el govern de la Generalitat decretà el nomenament dels comissaris que, com a delegats del govern

provisional de la Generalitat, tindrien al seu càrrec l'execució dels serveis que havien estat encomanats a les desaparegudes diputacions provincials. Quinze dies de govern republicà i set dies de govern català havien bastat per liquidar les diputacions provincials. La substitució de la Diputació per la Comissaria delegada obria les portes a una esperançadora descentralització administrativa que s'iniciava amb una bona dosi d'energia política, pragmatisme i austeritat que pretenia aconseguir l'eficàcia del servei públic. Però quan els comissaris delegats fan balanç de la tasca realitzada denoten un desencís que va en augment. La materialització de l'autonomia no donava els resultats previstos a l'inici del canvi polític. Les competències de la Comissaria Delegada continuaven essent les mateixes que les de l'antiga Diputació. El pressupost no era suficient per realitzar l'obra desitjada. També s'albirava amb inquietud el control creixent que s'estava exercint des de Barcelona, fins al punt de no conèixer exactament l'estat de les finances de l'organisme a Girona. Malgrat aquestes apreciacions es pot afirmar que la tasca realitzada fou més positiva que l'efectuada per l'antiga Diputació en els darrers anys.

Dels fets d'octubre al "18 de julio"

La victòria electoral de les forces conservadores el novembre de 1933 encetà l'anomenat bienni negre. L'acció política va bascular entre la fidelitat a les línies bàsiques del 14 d'abril i la necessitat d'obrir espais de governabilitat a la dreta sociològica. Entre les lleis que s'aprovaren n'hi havia de clarament contrareformistes. L'aspecte més negatiu va

ser el de la legislació agrària. La involució autonòmica i l'enfrontament amb la Generalitat per la Llei de Contractes de Conreu –suspesa pel govern a petició de la Lliga– provocaren els fets d'octubre a Catalunya, que culminaren amb la suspensió indefinida de l'Estatut i l'empresonament del govern català i dels parlamentaris que no s'escapoliren. A tot això, s'hi afegia la crisi econòmica i les fortes tensions socials. El 2 d'octubre de 1934, el nou govern –presidit per Lerroux– nomenà ministres procedents de la CEDA, organització que era considerada com a no-partidària del règim republicà. Els socialistes i d'altres partits minoritaris en el context de l'Estat trencaren les seves relacions amb les institucions. A Astúries esclatà la revolució proletària i a Catalunya Companys proclamava l'Estat Català. El 7 d'octubre el general Batet restablí la situació a Catalunya. Pocs dies més tard fracassava el moviment a Astúries. Començava una fosca etapa del règim republicà –que duraria fins al mes de febrer de 1936– caracteritzada, globalment i fonamentalment, per la suspensió de les garanties democràtiques.

El 6 d'octubre de 1934 Aliança Obrera, en la seva única actuació a Girona, decretà la vaga general revolucionària i el regidor Joaquim de Camps i Arboix –cap de la minoria republicana a l'Ajuntament– proclamà l'Estat Català després d'haver-se convertit en alcalde gestor. La tropa sortí al carrer, que hom havia deixat expressament a les fosques, i procedí a la proclamació de l'estat de guerra. Els rebels es resistiren a l'edifici de la Comissaria Delegada de la Generalitat, on es produí un tiroteig. Hi moriren Josep Alabau –militant d'Aliança Obrera– i el comandant Domínguez Otero –membre de la lògia maçònica de Girona–, el

qual fou agredit mentre llegia el ban contra els resistents. Però la rendició no trigà a produir-se, un cop coneguda la de Companys a Barcelona. L'endemà, diumenge, es restablí la normalitat a la ciutat i la Lliga es reincorporà al govern municipal. Les forces d'ordre practicaren nombrosos registres i detencions entre els membres dels partits d'esquerra i els sindicats. El nombre de detinguts va ser tan extraordinari que es va haver d'habilitar la fàbrica La Aurora com a presó de tots els sospitosos d'haver participat en la insurrecció. En els dies i mesos següents van tenir lloc multitud de consells de guerra contra els acusats.

El *Diari de Girona* (dimecres, 10 d'octubre de 1934) donava una visió apocalíptica dels fets i carregava durament contra els dirigents d'Esquerra Republicana. En l'editorial, titulat "A més de covards, traïdors" acusà els dirigents d'ERC d'haver promogut la revolució i d'haver abandonat –quedant-se amagats a casa o fugint de Girona– els revoltats quan esclatà la violència.

Es clausuraren els locals dels partits d'esquerra i dels sindicats. Molts diaris van ésser suspesos o censurats. Els partits d'extrema dreta –la Falange i Acció Popular Catalana– van estendre les seves activitats, molt clandestines fins aquell moment. El moviment obrer quedà totalment aturat i coartat pel volum de forces militars –un regiment d'artilleria i tres batallons d'infanteria de muntanya amb uns 3.000 soldats– encarregats de garantir les disposicions repressives del govern central a qualsevol preu. Entre els mesos d'octubre de 1934 i gener de 1936 no hi va haver cap moviment social. La normalitat democràtica de la ciutat va quedar interrompuda per un règim d'excepció fins al febrer del 1936.

Els fets d'octubre es poden interpretar com una opció d'il·legalitat per defensar la legitimitat d'origen del règim republicà, desviat de la seva trajectòria per la coalició reaccionària de centredreta. També com una maniobra defensiva dels treballadors per evitar l'establiment imminent d'una dictadura feixista. Però no es poden interpretar com els fets que justifiquen l'inici de la Guerra Civil perquè aquesta s'hauria pogut evitar. El fracàs de planificació i desenvolupament dels fets va servir perquè l'esquerra s'adonés que per aturar l'onada reaccionària calia fer un front comú. Azaña promogué la campanya per recuperar la unió de les forces d'esquerra. Quan es formà el govern de Portela, enmig dels escàndols que afectaven els radicals –el cas de l'estraperlo, per exemple–, i es va veure que aviat es convocarien eleccions. Es van accelerar les gestions entre els partits d'esquerra per buscar la unitat electoral. Finalment, el 15 de gener de 1936, Izquierda Republicana, Unión Republicana, el PSOE, la UGT, las Juventudes Socialistas, el PCE, el Partido Sindicalista i el POUM van subscriure el pacte electoral conegut amb el nom de Frente Popular. El programa incloïa l'amnistia pels presos dels fets d'octubre, la reforma del Tribunal de Garanties, la continuïtat de la legislació reformista del primer bienni i la restauració del règim autonòmic.

A Catalunya s'articulà el Front d'Esquerres al voltant d'ERC, que havia subscrit el programa del Frente Popular, afegint-hi el restabliment dels ajuntaments elegits el gener de 1934, l'aplicació de la llei de contractes de conreu, la reinstal·lació dels parcers desnonats i la readmissió dels obrers i empleats acomiadats per motius polítics. El pacte va ser signat el dia 4 de febrer per Esquerra Repu-

blicana de Catalunya, el Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra, Acció Catalana Republicana, el Partit Republicà d'Esquerra (grups catalans de la Izquierda Republicana d'Azaña), la Unió Socialista de Catalunya, la Unió de Rabassaires, el Partit Català Proletari, el Partit Comunista de Catalunya i el Partit Obrer d'Unificació Marxista. Centre i dreta articularen el Front Català d'Ordre al voltant de la Lliga. A Girona, en principi, es formaren tres blocs: el Front d'Esquerres, el Front Català d'Ordre i el Front Popular de Dretes. Finalment, el 8 de febrer, el Front Popular de Dretes (Dreta de Catalunya afiliada a Renovación Española) renuncià a presentar-se i s'integrà dins el Front Català d'Ordre.

La campanya electoral a Girona fou més tensa i agitada que mai. El Front d'Esquerres parlava de la necessitat de reconquerir l'esperit de la República, la del primer bienni. A la seva propaganda impresa, s'hi podia llegir: "Ciudadà! Sou republicà? No podeu votar les dretes, perquè emparen totes les aspiracions monàrquiques." El Front Català d'Ordre va fer una campanya molt catastrofista: l'antimarxisme i la defensa de la religió eren les seves promeses electorals. A la propaganda impresa s'hi podia llegir, al·ludint clarament als fets d'octubre: "Totes les revolucions acaben igualment: mentre els culpables es passegen tranquil·lament, els anònims lluitadors de bona fe van a parar als presidis."

El resultat de les eleccions a la ciutat de Girona, com a la resta de l'Estat, fou molt ajustat: el 50,9% de vots foren favorables al Front d'Esquerres i el 49,1%, favorables al Front de Dretes. El Front d'Esquerres assolí cinc diputats per majories (Miquel Santaló, Josep Mascort, Martí Este-

ve, Joan Casanellas i Josep Puig) i el Front Català d'Ordre n'assolí dos per minories (Joan Estelrich i Carles Badia).

Amb el triomf electoral del Front d'Esquerres es recuperà la República del primer bienni, autonomista i reformista. Les forces polítiques d'esquerres van complir els seus compromisos electorals. A Girona també es recuperà la normalitat democràtica amb l'alliberament dels presos i la reintegració d'ERC a la minoria de l'Ajuntament. Els diferents partits d'esquerra i els sindicats recuperaren els seus locals –que foren desclausurats– i normalitzaren les seves activitats habituals.

Posteriorment, el 26 d'abril de 1936, tingueren lloc les eleccions per designar els compromissaris que havien d'elegir el president de la República. Els resultats foren aclaparadors a favor del Front d'Esquerres que obtingué el 78,2% dels vots i cinc compromissaris. El Front de Dretes en va assolir un reduït 21,7% i dos compromissaris.

Amb aquestes eleccions es tancà el cicle electoral de la Segona República. La dreta més reaccionària no donaria cap més oportunitat democràtica a la resta de forces polítiques. Aquesta dreta estava a punt d'utilitzar la seva arma preferida per evitar qualsevol tipus de progrés: l'exèrcit. El 18 de juliol era molt a prop...

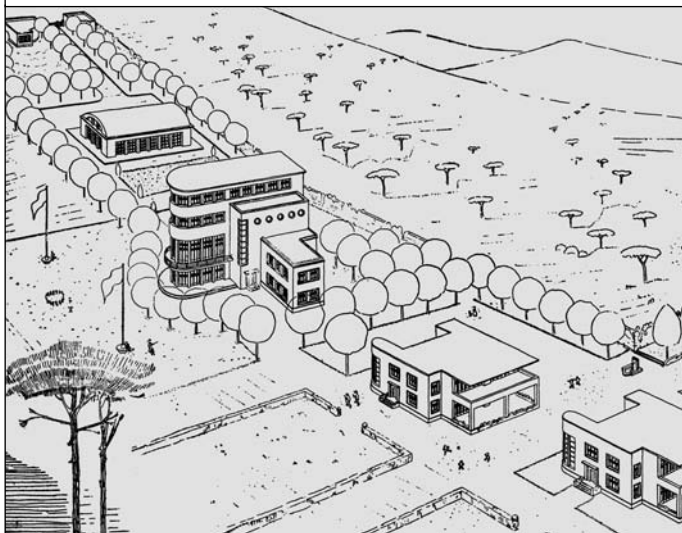
Bibliografia

- ALBERCH, Ramon; CASTELLS, Narcís: *La població de Girona (segles XIV-XX)*. Girona, Institut d'Estudis Gironins, 1985.
- CLARA, Josep: *Les eleccions municipals de 1931 a Girona*. Barcelona, Rafael Dalmau, 1975.
- CLARA, Josep: *Introducció a la història de Girona*. Salt, Edicions El Pèl, 1983.
- CLARA, Josep: *El personal polític a l'Ajuntament de Girona (1917-1987)*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1987 [Quaderns del Cercle, 3].
- CORNELLÀ I ROCA, Pere: *Les eleccions de la Segona República a la ciutat de Girona, 1931-1936*. Girona, Dalmau Carles Pla, 1975.
- CORNELLÀ I ROCA, Pere: “La participació dels immigrants en el referèndum per a l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1931. L'exemple de Girona”, a *Estudi General*, 1, vol. I (1981), p. 231-239.
- CORNELLÀ I ROCA, Pere: “La Segona República”, a *Història de Girona*. Girona, CCG Edicions (2006), p. 523-546.
- COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís: *Història de la premsa a la ciutat de Girona (1787-1939)*. Girona, Institut d'Estudis Gironins, 1987.
- COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís: *El Autonomista: el diari dels Rahola. Els orígens del periodisme modern a Girona (1898-1939)*. Girona, Col·legi de Periodistes de Catalunya, 2000.
- DIVERSOS AUTORS: Dossier “Miquel Santaló”, a *Revista de Girona*, 127 (1988).
- DIVERSOS AUTORS: *Història de la Diputació de Girona*. Girona, Diputació, 1989.
- DIVERSOS AUTORS: Dossier “El carlisme entre dues guerres, 1876-1936”, a *Revista de Girona*, 147 (1991).

- DIVERSOS AUTORS: *La II República, 60 anys després*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 1991 [Quaderns del Cercle, 7].
- DIVERSOS AUTORS: *Església i societat a la Girona contemporània*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1993 [Quaderns del Cercle, 9].
- DIVERSOS AUTORS: *El catalanisme d'esquerres*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1997 [Quaderns del Cercle, 13].
- DIVERSOS AUTORS: "Balança d'un segle", a *Revista de Girona*, 200, número extraordinari (2000).
- FERRER I GIRONÈS, Francesc: *Els moviments socials a les comarques gironines*. Girona, Diputació, 1998.
- SURÓS I PERACAUULA, Joan: "Conflictes socials a Girona en els primers anys de la II República", a *Revista de Girona*, 137 (1989), p. 32-36.
- VILANOVA, Mercedes: *Atles electoral de Catalunya durant la Segona República: orientació del vot, participació i abstenció*. Barcelona, Fundació Jaume Bofill - La Magrana, 1986.
- VIRÓS, Maria Rosa: "Las elecciones municipales de 14 de enero de 1934 en la provincia de Gerona", a *Perspectiva Social*, 5 (1975), p. 7-27.

Salomó Marquès

L'ESCOLA A GIRONA DURANT LA "REPÚBLICA DELS PROFESSORS" (1931-1939)

Trets bàsics de la política educativa republicana

A partir del profund convenciment que el mestre havia de ser el primer ciutadà de la República i del paper que podia jugar l'educació en la transformació i millora del país, l'escola republicana serà una escola mixta, laica, gratuïta i per a tothom. L'ensenyament es basarà en l'observació i l'experimentació seguint els corrents pedagògics de l'Escola Nova. Les propostes de Montessori, Freinet i Decroly seran les més seguides.

De manera molt esquemàtica aquestes són les aportacions més importants que es fan a Catalunya durant el temps de la **República en pau (abril 1931 - juliol 1936)**:

- Decret sobre la llengua (29 d'abril de 1931)
Ensenyament en la llengua materna
- Política de construccions escolars
- Escola laica
- Nou pla d'estudis de formació dels futurs mestres
(Pla Professional, setembre 1931)
- Estatut de Catalunya amb competències sobre ensenyament

L'obra de la Generalitat de Catalunya:

- Creació de l'Escola Normal (agost 1931)
- Creació de Institut-Escola (octubre 1931)
- Escoles d'Estiu 1931-1935

Durant el temps de la **República en guerra (juliol 1936 - febrer 1939)** l'acció més important en el camp educatiu va correspondre a la Generalitat de Catalunya. Va consis-

tir en la creació del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), el juliol de 1936. Es volia una escola del poble i per al poble. Un únic ensenyament per a tothom. Va ser la proposta més innovadora de totes les que s'han fet al llarg del temps. Posteriorment el CENU promulgarà el Pla General d'Ensenyament, el setembre de 1936.

L'obra escolar a Girona durant la República en pau (1931-1936)

L'anomenada "República del professors" tindrà una manifestació ben clara a Girona, ja que el professor de l'Escola Normal de Girona Cassià Costal serà el primer president provisional de la Diputació. Posteriorment serà cridat a Barcelona per dirigir l'Escola Normal de la Generalitat. Costal és la personalitat gironina de més relleu pedagògic. Era membre d'Unió Socialista de Catalunya. Per la seva banda Miquel Santaló, professor de geografia de l'Escola Normal serà el primer alcalde republicà. Era membre d'Esquerra Republicana de Catalunya

Decret sobre la llengua

L'aplicació del decret del català es portarà a terme ràpidament a Girona. El 23 de maig es publicarà una circular de la Inspecció Provincial de Primer Ensenyament relativa als cursos de llengua catalana. S'acorda obrir una informació entre els senyors mestres i entre els particulars que puguin ajudar en la obra del Comitè donant conferències o cursos de llengua catalana, al poble on es troben o en algun altre.

De totes maneres la normalització lingüística a algunes escoles no es farà amb aquella celeritat que voldrien els grups més renovadors. El setmanari liberal republicà catalanista *Reflex* serà crític i afirmarà: “El curs escolar ha començat i no sembla que a Girona el decret del ministeri tingui gaire aplicació. (...) No ens estranya tenint en compte que els mestres nacionals de la nostra ciutat són a bastament impermeables a les modernes corrents pedagògiques i llur manca de preparació en tots els sentits els fa suspects de rutinarisme.” Deu mesos més tard el *Diari de Girona* continuarà fent un balanç negatiu, en aquest cas la crítica s’adreçarà especialment a l’escola privada: “Hem de reconèixer, però, que els resultats en ordre a la catalanització de l’ensenyament no són els que una previsió no pas gaire optimista autoritza d’esperar. I justament allà on la lentitud en la catalanització ha estat més notable ha estat en l’escola privada que, amb més llibertat de moviments que l’oficial, tenia més expedit el camí per a adaptar-se a l’esperit del temps.”

No tot és negatiu. Es faran accions per afavorir l’ensenyament de la nostra llengua, per exemple, el curs de català que el professor de l’escola Normal, mossèn Jordà, imparteix a l’Ateneu gironí amb la participació d’alumnes de la Normal. L’Associació de Mestres de Girona també organitzarà un curs amb una nombrosa participació, es parla de més 150 mestres. També la Inspecció i el Comitè de la Llengua organitzen diversos cursos a la capital i a altres poblacions de la demarcació.

Per a la consolidació de la llengua catalana a les escoles, hi jugarà un paper molt important l’editorial gironina Dal-

mau Carles, Pla. Un dels llibres més difosos per a la pràctica de la lectura era *La Terra Catalana*, de Joaquim Pla.

Política de construccions escolars

A la ciutat es crearà el **Grup Escolar Ramon Turró** (conegut també com a col·legi Lorenzana i col·legi Verd) al barri de la Mercè. La inauguració oficial serà el 23 abril de 1933, tot i que ja feia uns mesos que funcionava. És obra de l'arquitecte municipal senyor Ricard Giralt. Tenia tres graus de noies i un de pàrvuls. Serà escola mixta durant la guerra ja que el CENU farà complir la voluntat d'un ensenyament coeducatiu. Cada aula tenia capacitat per a 40 alumnes. La directora era Amàlia Canós.

La segona escola que s'inaugurarà a la ciutat serà el **Grup Escolar Ignasi Iglesias**. Inaugurat el 4 de setembre de 1933 amb la presència del president de la Generalitat, Francesc Macià, i de l'alcalde, Miquel Santaló. Era situada al barri de Pedret, al començament de la pujada de Montjuïc, un barri de treballadors on no hi havia hagut cap escola i estava pensada per acollir 300 infants. Tenia tres plantes i una torre de rellotge. A la planta baixa hi havia porxos per a treballs manuals, la cantina, la cuina, la infermeria i una habitació per a descans. Al primer pis hi havia tres classes de noies i departaments per als serveis d'higiene bucal, dutxes, lavabos i rentapeus. A la segona planta, a més de les classes per als nois, hi havia la biblioteca, el museu escolar, la sala de professors i els serveis sanitaris.

El 4 de desembre comencen les classes i el 4 de gener comencen les classes d'adults. El gener del 1935 es constituïa l'Agrupació d'Amics del grup escolar. El primer direc-

tor serà Silvestre Santaló, que fins aquell moment era mestre del G.E. Bruguera. Aquesta escola serà el centre emblemàtic de la ciutat i representarà la voluntat política dels republicans a favor de l'ensenyament i de la cultura. Des del punt de vista arquitectònic, serà posada com a model pel GATPAC, al costat d'obres de Josep Lluís Sert. Era un edifici assolellat, clar, ventilat, espaiós, etc. El projecte era de l'arquitecte municipal Ricard Giralt.

Al mateix temps, es faran millores materials en escoles existents; per exemple, s'ampliarà l'escola nacional Carme Auguet que es convertirà en la graduada Eiximenis. Era l'escola de pràctiques de l'Escola Normal, juntament amb el Bruguera. S'engrandirà el local i el pati. Hi assistien uns 200 alumnes. El 1934 es farà la instal·lació de l'enllumenat elèctric al Grup Escolar Bruguera, i el 1935 s'engrandirà el pati d'aquest centre escolar, etc.

La premsa local es farà ressò del debat polític que té lloc a la ciutat entorn de la política escolar. *L'Autonomista* del 2 de juliol de 1934 en l'article "Escoles creades per la República a Girona" presenta la panoràmica general de les escoles existents a la ciutat. El diari republicà ofereix les dades per tal que el lector pugui jutjar la serietat de l'obra feta, davant d'una determinada premsa que criticava l'obra republicana:

Escoles existents a Girona abans de la proclamació de la República:

– En el Grup Escolar (el col·legi Bruguera)

Una escola graduada de nois, annexa a la Normal de Mestres, integrada pel regent i sis professors;	
en total, mestres	7
Dues unitàries de nois	2

Dues escoles de pàrvuls	2
– En l'escola del carrer Eiximenis:	
Una unitària de noies	1
– En l'escola de la Pujada de Sant Martí:	
Una unitària de noies	1
– En l'escola del carrer del Carme:	
Una unitària de noies	1
Total mestres	14

Escoles creades del 14 d'abril de 1931 al 28 de febrer de 1934:

– En el Grup Ramon Turró:	
Escola graduada de noies, de tres graus, d'acord amb la unitària de la Sra. Canós, mestres nous	2
Una escola de pàrvuls	1
– En el Grup Ignasi Iglésias:	
Escola graduada de nois, de quatre graus, d'acord amb la unitària del Sr. Santaló	2
Escola graduada de noies, de tres graus	3
– En l'escola del carrer Eiximenis:	
Escola graduada de noies, de quatre graus, d'acord amb la unitària de la Sra. Auguet	3
Una escola unitària de noies	1
– En l'escola de la Pujada de Sant Martí:	
Dues escoles unitàries de nois	2
– Al barri del Pont Major:	
Una escola unitària de nois	1
Una escola unitària de noies	1
En total mestres nous	16

En resum:

Escoles creades per la monarquia	14
Escoles creades per la República, des del 14 d'abril 1931 fins al 28 de febrer 1934	16
Escoles existents a Girona el 28 de febrer, 1934	30

Escola laica

Un dels principis de l'escola republicana és la laicitat a l'ensenyament. El fet de l'acompliment de la normativa estatal per treure el crucifix de les aules no agradarà a tothom. Hi haurà tensions en el magisteri gironí i denúncies per part de premsa que algunes mestresses fan ostentació del crucifix. Ho explica Vicens Puig en l'article "Por mal camino" publicat a *El Magisterio Gerundense* el 29 de setembre de 1932. Al Grup Escolar complint la circular del 12 de gener de 1932 s'ordena retirar de totes les aules "*el crucifijo símbolo de la religión cristiana*" i, també, seguint la normativa, acorden "*dar a todos los alumnos lecciones semanales de lectura comentada de la Constitución de la República española votada por las actuales Cortes Constituyentes*".

Quan es proclama la Llei de Confessions Religioses (juny 1933) a la ciutat hi havia les següents escoles religioses: Dominiques de l'Anunciata, Carmelites de la Caritat, Beates Dominiques, religioses de l'Immaculat Cor de Maria, Escolàpies, Germans Maristes i Germans de La Salle.

En previsió de la desaparició d'aquestes escoles religioses, el 6 de juliol de 1933 la Comisión Mixta para la sustitución de la Enseñanza Religiosa preveu la creació de noves escoles i adreça a l'alcalde de Girona una carta proposant nous locals per a ensenyament. Ho fa en els següents termes:

"En cumplimiento del acuerdo adoptado en la sesión de ayer, tengo el honor de exponer a la consideración del Excmo. Ayuntamiento que V.E. dignamente preside la posibilidad de aprovechar para la instalación

de las Escuelas nacionales que deberán crearse en sustitución de las confesionales que deben ser clausuradas en 1º enero próximo, los siguientes locales:

- Edificio de la calle Norte donde se halla la escuela de Bellas Artes (posibilidad de ser ocupada durante el día para la 1a enseñanza)*
- Edificio donde estaba instalado el salón de baile “Odeon” y anexo donde ya funcionó una Escuela nacional.*
- Una casa-torre propiedad del Sr. Boxa, situada en el barrio del Carmen no lejos del campo de fútbol.*

Así mismo me permito llamar la atención a V.E. hacia un ofrecimiento que, según D. Darío Rahola, se ha hecho para la construcción de un edificio de nueva planta en el barrio de la Rutlla.”

El 18 d'agost arribarà la resposta municipal. La Comissió Mixta ha estudiat el tema partint de la base que tot l'alumnat de les escoles religioses serà absorbit per les escoles laiques. La comissió municipal no ho veu de la mateixa manera i intueix que a la ciutat la desaparició de les escoles religioses quedarà reduïda a una fórmula protocol·lària, i funcionaran els mateixos col·legis religiosos existents, si bé canviada la denominació i sota l'Inspecció directa de l'Estat. I així va ser! Les escoles religioses es varen transformar en mútues escolars seguint els consells del cardenal Vidal i Barraquer que propugnava una fórmula perfectament legal, la de *“agrupar a los padres de los alumnos de cada Colegio presentes y futuros en una persona moral que*

permita su actuación. (...) Para ello se ha excogitado la forma de Asociación mutual". Per dir-ho ras i curt, oficialment els pares es converteixen en els responsables de l'escola i encarreguen la funció d'ensenyar a unes persones concretes que són les monges o els frares que fins aquell moment havien dirigit el centre. Cada congregació religiosa crearà la seva mútua.

A la ciutat funcionaran les següents mútues escolars: Baldiri Reixac (religioses dominiques de l'Anunciata), Balmes (religioses Carmelites de la Caritat), Eiximenis (religioses Beates Dominiques), Masmitjà (religioses de l'Immaculat Cor de Maria), Galiana (religioses escolàpies) i Mútua Gerundense (germans maristes).

Un exemple concret de com funciona una mútua escolar el tenim al *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona* del 5 de desembre de 1933 que porta la següent nota: "*D. José Noguera Vila, en calidad de Presidente de la Mútua escolar Baudilio Reixac, solicita autorización para que pueda dirigir el colegio privado de niñas establecido en la calle Norte 2 de esta capital Dª Josefa Vilagran Roquí, auxiliada por Dª Teresa Valentines, Carmen Noguera, Dolores Auguet, todas ellas maestras tituladas.*"

En vigílies de la Guerra Civil, després de la victòria del Front Popular del febrer del 1936, l'escolarització a la ciutat estava distribuïda de la següent manera:

Escoles públiques	1.458 alumnes
Casa d'assistència	237 alumnes
Ateneu Social Democràtic	110 alumnes
Col·legis mutuels (religiosos)	2.035 alumnes

Total nens escolaritzats 3.840 alumnes

Aquestes dades demostren els enormes dèficits existents encara en la política escolar republicana.

Sobre les competències estatutàries

Davant l'aprovació de l'Estatut de Catalunya hi haurà diversitat d'opinions entre el magisteri gironí. La premsa local ens permet de veure les discrepàncies. Des de *L'Autonomista* i *El Magisterio Gerundense* es defensarà una àmplia autonomia en el camp de l'ensenyament. La premsa conservadora *El Nord de Girona* es manifestarà molt més reticent i *Gerunda* serà contrària a qualsevol autonomia. Les paraules del mestre Pere Blasi el setembre de 1933 a *L'Autonomista*, una vegada aprovat l'Estatut, no poden ser més clares del sentiment del sector més català del magisteri: "L'Estatut que deixa força satisfetes les ànsies immediates dels catalans en molts aspectes, no sols falla en la qüestió de l'Ensenyament, sinó que sembla voler canalitzar la pitjor de les solucions", ja que afavoria la divisió de les escoles i de l'ensenyament, unes a càrrec de l'Estat i unes altres a càrrec de la Generalitat.

Escola mixta

No serà factible generalitzar-la durant aquest primer període republicà perquè els sectors conservadors posaran en qüestió la coeducació: "Filosòfica i pedagògicament són tan diferents el jove i la donzella que no es poden educar amb les mateixes normes i plegats, car es desfaria la seva individualitat psíquica, afemellant l'home i masclejant la dona." Serà una realitat a partir de la guerra.

Una escola activa

Les sortides a l'aire lliure, les excursions pels voltants de la ciutat, les visites a institucions, centres i tot allò que pogués servir de motivació per a les lliçons pràctiques estaven a l'ordre del dia. L'ensenyament no es feia únicament dins les parets de l'aula. L'aprenentatge es feia per observació i experimentació. En algunes escoles no era una novetat. A l'escola Bruguera hi havia ensenyament de música sota la responsabilitat del senyor Baró i de gimnàstica sueca sota la direcció dels senyors Pagès i Cubero. Es proposa visitar “*alguna fàbrica, taller, museo... a fin de obtener el mayor rendimiento posible de conocimiento en favor de los alumnos*”.

Totes aquestes accions i d'altres que es fan durant els anys republicans i que cal valorar positivament pel que demostren d'interès per part de les autoritats municipals pels temes educatius i escolars, no ens han de fer oblidar les tensions polítiques que es viuen a la ciutat. La visió que tenen els sectors conservadors i els partits com la Lliga Catalana no coincideix amb la visió dels sectors renovadors i republicans. El debat sobre la creació de l'escola Ignasi Iglé-sias és paradigmàtic. Els arguments a favor i en contra d'aquesta escola fan patent dues maneres ben diferents d'entendre la política municipal, així com una visió de l'educació i de l'escola molt contraposades.

L'obra a Girona durant la República en guerra (1936-39)

Una vegada derrotats els sublevats contra la República i esclatada la revolució, els mesos d'agost i setembre de 1936

seran els de màxima intensitat revolucionària. Mentrestant alguns mestres hauran marxat al front a defensar la República. N'hi haurà que s'incorporaran a l'exèrcit com a milicians de la cultura, ajudant en tasques d'alfabetització i, especialment, de formació ideològica.

S'ha creat el Comitè de Milícies Antifeixistes que l'octubre serà substituït pel Consell Municipal. Mentrestant, el setembre ja arribaran els primers refugiats a la ciutat: infants i persones grans. Aquests, i els que vagin arribant, s'allotjaran en edificis públics confiscats com els convents de la Sagrada Família, de les Butinyanes, de les Vetlladores, de les benedictines de Sant Daniel, l'escola de les carmelites, així com en cases privades.

A partir de la nova situació revolucionària caldrà aplicar a la ciutat el decret del CENU. L'agost del 1936 la comissaria delegada de l'Ensenyament a Girona i el Comitè Pro-escola Nova Unificada faran una investigació exhaustiva dels edificis confiscats, en faran la valoració material i proposaran canvis concrets. Per exemple, el convent de les Bernardes, situat al carrer de Santa Clara, vell i en un lloc de nova urbanització de la ciutat que obliga al seu enderrocament, no és aprofitable. El convent de les Beates, situat a la plaça de l'Hospital Militar, vell i en males condicions, té instal·lats un centenar de llits, menjador i cuina econòmica en bones condicions. Podria ésser, amb una organització adient, un refugi decorós dels transeünts a Girona. El convent de les Escolàpies, enfront del palau de Justícia, comprèn una capella, part conventual i una part dedicada a ensenyament, distribuït en tres plantes. Aquesta darrera part ha estat recentment restaurada i té cinc aules on hi ha cinquan-

ta taules bipersonals en bones condicions. Disposa també de dos menjadors per a 50 persones, cuina, lavabos i alguns dormitoris amb llits i algun material. Podria instal·lar-s'hi una residència d'estudiants. El convent de les Dominiques, situat al carrer del Nord, format per planta baixa i tres pisos, ha sofert estralls considerables en el material, però amb poques despeses s'habilitaria de nou. Consta de set aules de classe amb bones condicions de llum i ventilació. Hi ha també nou dormitoris amb un total de quaranta-cinc llits. L'estat de l'edifici, nou, la situació cèntrica, les bones condicions de les aules i dormitoris, fa que reuneixi excel·lents qualitats, malgrat tractar-se d'un solar petit, per ésser destinat a grup escolar.

L'informe acabarà manifestant que “la major part dels edificis confiscats reuneixen condicions per resoldre decorsament les necessitats d'Assistència Social i d'Ensenyament. Poden utilitzar-se immediatament Institucions d'Ensenyament Primari: Maristes, germans Doctrina cristiana, Dominiques, Ave Maria i Germans de la Mercè”.

L'1 d'octubre de 1936 l'alcalde, J. Camps i Arboix, publica el següent ban: “Les exigències pedagògiques del moment que vivim i el fet de la unificació de l'escola han obligat a una nova distribució de la matrícula, establint demarcacions per raó del domicili dels inscrits, mesura que s'espera que haurà de reportar en general una major comoditat per aquests i àdhuc per a llurs famílies. Per tant, l'esmentat dia 5 d'octubre, dilluns, deuran presentar-se tots els inscrits, nois i noies, qualsevulla que sigui la seva edat, i que viuen en els carrers que s'indiquen a continuació, en els Grups escolars següents.” I presenta el que serà el primer mapa escolar de la ciutat.

Aquestes seran les escoles, fins ara privades, que hi haurà a la ciutat en començar el curs 1936/37; se'ls canviaran els noms perquè no quedi cap reminiscència feixista:

- Grup escolar Bakunin, és l'exconvent de l'Ave Maria situat a la plaça de la catedral 3. Té 280 alumnes i 5 mestres (3 del CENU; 2 de l'Estat).
- Grup escolar Giner de los Rios, es tracta de l'excol·legi dels germans Maristes, del carrer de Claveria 10. Hi ha 380 alumnes i 10 mestres (6 del CENU i 4 de l'Estat).
- Grup escolar Durruti, és l'altre excol·legi dels Maristes, el del barri de la Mercè). Té 270 alumnes i 7 mestres (5 del CENU i 2 de l'Estat).
- Grup escolar Carles Marx, és l'excol·legi dels germans de la Doctrina Cristiana, al carrer Migdia, 3. Té 600 alumnes i 12 mestres (5 del CENU i 7 de l'Estat).
- Grup escolar Joaquim Maurin, es refereix a l'exconvent de les germanes dominiques del carrer del Nord, 2. Amb 280 alumnes té 7 mestres (4 del CENU i 3 de l'Estat).
- Grup escolar Pont Major. Té 50 alumnes amb 1 mestre de l'Estat.

A aquestes escoles, cal afegir-hi les escoles públiques que ja funcionaven: G.E. Ignasi Iglésies, situat a Montjuïc; G.E. Prat de la Riba, al carrer Ferràndiz i Bellés; G.E. Botet i Sisó, al carrer de la Rutlla; G.E. Ramon Turró, al carrer de Lorenzana; G.E. Joan Bruguera, al carrer de Jaume I, i G.E. Eiximenis, al carrer del mateix nom. Es considera que l'escola Prat de la Riba no pot atendre totes les necessitats del barri del Carme i es preveu la construcció d'una nova esco-

la en terreny del doctor Figueres. El president Companys hi posarà la primera pedra el 24 de juliol de 1938, però el projecte quedarà estroncat amb la dictadura franquista.

El 21 d'octubre de 1936 serà nomenada regidora de Cultura a l'Ajuntament de Girona la mestra Antònia Adroher, militant del POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista). Serà la primera dona regidora a la ciutat. Treballarà activament per atendre els nens i nenes de la ciutat, en una situació gens favorable. Ho explica ella mateixa: "Nosaltres volíem que els nanos a les escoles se sentissin com si fossin en un paradís, gairebé. Sobretot va haver-hi moltes escoles on es van enderrocar parets, murs i van fer les classes més grans; es van obrir finestres, s'hi van posar flors, es va buscar material nou com taules, cadires i pissarres circulars. En aquell moment hi havia una gran eufòria pel material de l'escola i per les activitats de tot tipus, de revisions mèdiques fins a excursions, sortides... (...) Per la meua part vaig donar ordre als municipals que si veien algun nano pels carrers que demanessin perquè no havia anat a escola... tot per evitar que la mainada corrés pels carrers i que tothom tingués veritablement educació... també hi havia les cantines i com que hi havia molts nanos i moltes famílies que passaven gana, almenys els nens a les cantines tenien un àpat assegurat al migdia i a més s'hi menjava molt bé...; s'aprofitaven segons quines circumstàncies per recollir una miqueta d'aquí una miqueta d'allà... jo em presentava a l'hora de dinar a les escoles, cada dia en una de diferent en el moment de dinar per mirar si el menjar era bo, i em quedava a dinar amb els nens; es va fer un treball molt maco."

Adroher haurà de deixar el càrrec després dels fets de maig de 1937 i s'incorporarà de nou a l'escola, al Giner de los Rios (antics maristes de la catedral). Recorda que tenia 300 nanos a primària i 80 pàrvuls. “Quan ens varen arreglar les classes hi havia les pissarres circulars a cada paret; a part de la primera classe que era on anàvem a fer gimnàs, tota la pissarra estava al voltant de la classe i així la mainada quan hi havia alguna cosa que els interessava podien anar allà a la pissarra a fer el que volien... escrivíem molt, teníem llibretes, no recordo haver tingut cap llibre... fèiem molt escrivint i la pissarra... això ho explicàvem en castellà i llavors en català, la mateixa classe de dues maneres! De manera que el nano pogués dir-ho en català o en castellà segons com els hi vingués, de manera que no vaig tenir cap problema mai...; en aquell moment era la il·lusió, fèiem hort, hi havia patates... els nanos hi plantaven mongetes... allà sempre hi havia flors... hi havia moltes coses.”

La voluntat política de les autoritats ciutadanes, així com d'una bona part del magisteri, el més compromès políticament i socialment, per mantenir funcionant amb dignitat l'escola és clara.

I no només això, sinó que en una situació ben anòmala, de guerra, encara es proposa la creació de noves escoles. El 19 de desembre de 1936 podem llegir a *L'Autonomista* la següent informació: “Una nova escola a Girona”. Es tracta d'una escola nova “que projecta construir l'actual Consell Municipal de Girona. Situada a les Pedreres, en els terrenys del damunt del Centre republicà del carrer del Carme, projectada per l'arquitecte municipal R. Giralt Casadesús i està concebuda amb una orientació completament nova

destinada a cridar l'atenció a tots aquells que es preocupen dels problemes escolars”.

El 24 de juliol del 1938 es posarà la primera pedra d'aquest futur edifici concebut com un “palau de cultura”. El complex Prat de la Riba volia ser “una solució, inèdita a la nostra terra, al problema de les grans construccions escolars, a base de diverses construccions independents i aïllades dins d'una gran extensió de terreny. I el projecte és inèdit per la possibilitat de fer classes a l'aire lliure, de fer el bany i practicar la natació en qualsevol moment i de controlar la salut dels infants”. En el projecte del nou grup escolar hi havia porteria, infermeria, piscina coberta, un pavelló central per serveis comuns, 3 pavellons de 4 aules cada un amb una capacitat per a 600 alumnes.

Els pavellons destinats a l'ensenyament eren de planta i pis i a cada planta hi havia previst el vestíbul, una sala de professors, dues aules, un corredor guarda-roba, els serveis higiènics (vàters, lavabos, rentapeus i higiene dental) i una terrassa per fer classes a l'aire lliure. Totes les dependències de l'escola tindrien calefacció central. Les classes estaven previstes per a 40 alumnes. Pel que fa a l'edifici de serveis central, constava de planta i dos pisos; a la planta baixa hi havia la cantina escolar i una terrassa menjador, el rebost i la cuina, els vàters del professorat i l'alumnat, una sala de professors i una altra per al director, així com una sala de cuines per a l'ensenyament domèstic. Al primer pis hi haurà la sala de festes, concerts, música i cinema que servirà també de gimnàs. Una sala museu biblioteca, un gabinet d'inspecció medicoescolar, una clínica dental i una clínica per a malalties dels ulls, a més de tots els serveis higiè-

nic: dutxes, lavabos, urinaris, renta peus... Al segon pis, una sala de costura amb un annex de màquines a motor i un altre amb planxes i fustes de planxar i dues terrasses per fer treballs manuals i lliçons a l'aire lliure. A la tercera planta hi haurà la sala de dibuix, un guarda-roba i terrats per fer lliçons de geografia a l'aire lliure.

Sabem d'altres fets que fan palès l'interès de les autoritats per millorar l'ensenyament a la ciutat, per exemple, el 27 d'agost del 1938 es demanarà un professor d'Educació Física per a les escoles de la Generalitat (CENU).

L'obra paraescolar

Les **colònies escolars**. Eren una obra higienicopedagògica pensada per als nens i nenes més necessitats des del punt de vista sanitari i higiènic de les escoles de la ciutat. S'iniciaran el 1915.

Durant els anys republicans en pau continuaran portant-se a terme en diferents poblacions de la província: Cadaqués, l'Escala, Sant Antoni de Calonge, entre d'altres. En aquesta darrera població hi havia la proposta de comprar uns terrenys per establir-hi una colònia fixa; la guerra va impedir el projecte. Hi varen participar nens i nenes, entre 60 i 100 el darrer any. La direcció de les colònies anava a càrrec dels mestres i mestresses de les escoles públiques de la ciutat que designava la Junta Municipal d'Ensenyament, persones "vocacionals i predisposades a l'abnegació que aquell treball demanava". El Patronat de Colònies Escolars supervisava tota l'activitat. Les colònies es feien amb la col·laboració de l'Ajuntament i dels diaris *L'Autonomista* i *Diari de Girona*.

Les **cantines escolars municipals**. El 1920 es creará la primera cantina escolar, tot i que els mestres ja feia anys que ho demanaven. Les finalitats de les cantines són diverses: “*a) Extender la acción educadora de la escuela nacional primaria a actos tan importantes en la vida infantil como la comida y el juego. b) Substraer a los escolares protegidos de la perniciosa influencia de la calle principalmente en aquellas horas en que sus padres necesariamente han de dejarlos abandonados; c) Reivindicar a la infancia indigente en sus indiscutibles derechos a la vida y a la educación integral.*”

El 1934 hi havia dues cantines: una al Grup Escolar Bruquera i una altra a l'Ignasi Iglésias amb un total de 136 cantiners. La direcció estava a càrrec dels mestres i mestresses. En el patronat responsable del control pel bon funcionament d'aquests dos serveis també hi havia un metge. El 1937 es crearen dues noves cantines de 100 places cadascuna annexes als grups escolars Bakunin i Giner de los Rios. El 1938 les cantines escolars arribaren a sis amb capacitat per a 650 escolars, tot i que les necessitats reals d'atenció eren de 1.200 comensals. Les cantines quedaren desbordades per la presència de refugiats i el seu servei no atenia només els escolars sinó altres persones que ho necessitaven. El 18 d'octubre de 1938 l'Ajuntament gironí assumia l'alimentació diària de 4.000 persones: 2.000 a les cantines escolars, 500 a la casa d'assistència i 1.500 refugiats.

Les **guarderies escolars municipals** o **casals infantils**. Tenien per finalitat “retenir a l'escola, una hora al matí i una hora a la tarda, els infants que assistien a l'escola, amb la qual cosa s'assolia la possibilitat d'un més ràpid desenvolupament”.

lupament del procés instructiu, puix que els infants restaven diàriament dues hores més a l'escola, i també el que l'arribada dels infants a la casa llur coincidís amb la dels pares". Hi hagué una modalitat d'estiu que va funcionar els mesos de juliol i agost. El 1931 hi havia una guarderia escolar al Grup Escolar Bruguera amb més de 100 infants de 4 a 15 anys.

Un trist i mal final

Amb la victòria militar dels sublevats el juliol del 1936 i l'ocupació del país, es produirà un canvi radical en el món educatiu i escolar, tal com passarà en tots els altres àmbits de la vida. S'iniciarà una forta repressió entre el magisteri que serà acusat d'haver enverinat la consciència dels infants amb els seus ensenyaments. Alguns mestres (més d'un 10% dels que treballaren a Catalunya durant els anys republicans) marxaran a l'exili i molts d'altres seran represaliats. Alguns tornaran; d'altres moriran a l'exili europeu i americà. Les institucions democràtiques encara no han fet un acte oficial de reconeixement per l'obra pedagògica que varen fer ara fa set dècades.

El pas del règim republicà al franquista comportarà un trencament total. El text que presento per acabar és ben significatiu d'aquest canvi radical. A l'escola pública de Salt, el 16 de setembre de 1939, en començar el nou curs escolar, el mestre pronuncia aquestes paraules significatives:

“Año de la Victoria. Unas palabras:... Después de tres años justos de dominio rojo, la escuela puede

empezar el curso al amparo del Generalísimo Franco, Caudillo de España, que con sus ejércitos gloriosos ha redimido palmo a palmo el terreno de nuestra patria. Salt, nombre de fuerte prestigio por los innumerables asesinatos cometidos por sus hombres, experimentará gracias al esfuerzo de los hombres de la nueva España, un cambio radical de vida. El nombre de Dios presidirá ya para siempre estas escuelas... Y tu, maestro que me sucedes, recuerda que España espera de tu abnegado sacerdocio la regeneración de estos niños, su educación esmerada y su acercamiento hacia el Todopoderoso, con su corazón rebotante de amor hacia Él y al prójimo.

Si cumples con tu deber, Dios te lo premie y si no, te lo demande.

Carlos Martí Bofill ¡Viva Cristo Rey! ¡Viva España!”

Bibliografia

GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep; MARQUÈS, Salomó: *La repressió del professorat a Catalunya sota el franquisme (1939-1943) segons les dades del Ministeri d'Educació Nacional*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1996.

GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep; MARQUÈS, Salomó; MAYORDOMO, Alejandro; SUREDA, Bernat: *Tradició i renovació pedagògica. 1898-1939*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

MARQUÈS, Salomó; FEU, Jordi; PUJOL, David: *L'escola*. Girona, Diputació, 2005 [Quaderns de la Revista de Girona, 120].

Margarida Casacuberta

LA RENOVACIÓ CULTURAL A LA GIRONA REPUBLICANA

La commemoració del 75è aniversari de la proclamació de la Segona República és possible que es caracteritzi, vista retrospectivament, per l'intent de desmitificació del que van suposar els anys trenta a Catalunya i, en general, a l'Estat espanyol. Aquest intent s'ha d'entendre en termes fonamentalment positius: només quan una època històrica comença a ser superada és susceptible de convertir-se en objecte d'anàlisi i d'integrar-se en un discurs que va més enllà de les reivindicacions o de les "recuperacions" de la memòria històrica per situar-se plenament en el terreny estricte de la història, l'únic, no cal dir-ho, que admet el qualificatiu de científic.

Amb aquestes consideracions preliminars no pretenc afirmar, pel que respecta a la cultura de la Segona República, que hagi calgut una efemèride per a començar a desbrossar el camí. En absolut: ja fa molts anys que, en l'àmbit de la història cultural, intel·lectual i, especialment, de la història de la literatura, hi ha qui, d'una manera constant i rigorosa, metodològicament parlant, ha anat posant les bases de la divulgació que es produeix en aquests moments sobre la dinàmica cultural dels anys trenta a Catalunya, que és el que m'ha estat encomanat de realitzar en el marc d'aquest cicle de conferències dedicat monogràficament a Girona. No vull començar, doncs, aquesta exposició –sempre parcial i encara provisional– sense esmentar els treballs que, en relació amb l'estudi dels anys trenta, són el fonament metodològic de tot el que vindrà després. Es tracta dels estudis de Josep M. Balaguer i de Maria Campillo, tots dos investigadors i professors de la Universitat Autònoma de Barcelona, sobre diferents aspectes de la història de la literatura i del paper de l'intel·lectual durant els anys de la República i de la Guer-

ra Civil. El primer, que va dedicar la seva tesi doctoral al grup de Joan Teixidor, és autor de dues síntesis sobre la cultura dels anys trenta publicades als volums corresponents de la *Història de la Cultura Catalana* (Edicions 62) i de la *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans* (Enciclopèdia Catalana). Campillo, per la seva banda, amb el títol *Escriptors catalans i compromís antifeixista* va publicar l'any 1995 una tesi doctoral que reconstrueix el grau de compromís polític de les escriptores i escriptors catalans durant els anys republicans i el seu *engagement*, en nom de la lluita contra el feixisme, en les institucions polítiques legitimades democràticament abans del cop d'estat militar del 18 de juliol de 1936. Del primer és l'article titulat "El novel·lista, l'home modern", aparegut en el número de la revista *L'Avenç* (abril de 2006) dedicat a divulgar els estudis que darrerament i des d'un ventall de disciplines distintes –història de l'art, de l'arquitectura i de la literatura– s'estan portant a terme.

Una de les idees que vertebraven aquests estudis i que es converteix en el fil conductor de l'article de Josep M. Balaguer tot just esmentat, podria semblar fonamentar-se en una paradoxa. Escriu Balaguer: "Un dels fenòmens que observem en la literatura catalana dels anys trenta és la queixa, per part de molts dels seus protagonistes, per la pèrdua de pes de la literatura, desplaçada per la política. Un dels exponents més clars d'aquesta queixa, el trobem en el permanent debat sobre la crisi del llibre. Ja el 1930, Trabal avisava sobre el perill: "Alerta que la política no ens faci perdre el llegir! Alerta que la política no ens faci perdre l'escriure!" ("Notes i comentaris. La política ens fa perdre el llegir?", *Diari de*

Sabadell, 20-V-1930). Res més lluny de la paradoxa, si analitzem aquesta idea al marge dels prejudicis i de la tendència a la mitificació dels pocs i convulsos anys republicans. Francesc Trabal, un dels components de l'iconoclasta "grup de Sabadell", és només un exemple de les moltes veus que es fan ressò³, estrafant la famosa dita, de la percepció d'un canvi substantiu en relació amb el pes de la cultura en general —a més de la literatura, són constants les referències a la pèrdua sensible de públic en els concerts, als teatres, a les biblioteques, a les conferències— a partir del moment en què es produeix el procés d'obertura política que ha de portar a la proclamació democràtica de la Segona República. El fenomen no recularà, ans al contrari, fins a l'esclat de la guerra civil i la identificació, a Catalunya, de la defensa de la legitimitat republicana amb la lluita cos a cos de la Cultura contra la Barbàrie feixista. Per això, tornant a la paradoxa que comentàvem suara, els planys que arrenca la festa del llibre de 1934, molt poc lluïda des del punt de vista de la participació del públic⁴, es converteixen, el 1938 —l'any de la publicació d'*Aloma*, Premi Crexells 1937—, en "víctors" a la sensibilitat d'una rereguarda que, enmig dels bombardeigs cada vegada més sovintejats, és capaç d'exaurir l'edició de la

3 De "paradoxa" aparent parla, precisament, Rosselló PORCEL, "Inicis de la Renaixença.-Entorn dels Jocs Florals", *Mirador*, núm. 270. 5-IV-1934, p. 6.

4 Vegeu, per exemple, R. TASIS I MARCA, "Després de la Diada. - Un malalt crònic: el llibre", *Mirador*, núm. 273, 26-IV-1934, p. 6: "Cal repetir, però, a desgrat de totes les estadístiques i de les afirmacions optimistes, que de la dictadura ençà, la venda de llibres ha minvat d'una manera alarmant i que actualment el mercat editorial és un dels que sofreixen una crisi més autèntica? (...) A Catalunya, el fenomen amb el qual comptaven els editors, que creien que amb l'autonomia, l'escola catalana i l'oficialitat del català, llurs obres obtindrien una demanadissa remuneradora, s'ha produït ben a la inversa."

novel·la de Mercè Rodoreda. A propòsit d'aquesta festa, Carles Riba escriu un text que és un model de literatura civil:

“Una fira de llibres i una conferència del llibre: tot el programa de la Diada del Llibre d'enguany és establert al voltant d'aquests dos punts. D'una banda són exhibides al públic obres editades fa temps i volums tot just sortits de la impremta; pensadors i autors li parlaran del que és i el que pot l'esperit en la seva llibertat, en la seva expressió, en la seva comunicació; de com operen l'home que escriu i l'home que llegeix. D'altra banda, experts discutiran les condicions reals en què els llibres es produeixen a casa nostra, i el que és més, en què es poden encara produir; perquè, malgrat tot, cal que se'n segueixin produint.

Malgrat tot? Sí: malgrat la guerra. Abans, temptar a adquirir llibres en un dia especial, i cedir a adquirir-ne més que no s'hauria fet ordinàriament, eren actes simbòlics de tranquil·la fe. Bastaven per a això brillants parades de llibres, avantatges en l'oferta, parlaments abrandats o erudits. L'any 1938, tot allò que impliqui posar-se per damunt les necessitats del terrible moment per servir necessitats superiors, és una afirmació d'heroica esperança. Seria vana, si de la Conferència del Llibre no sortien resultats pràctics per a dominar el destret i cercar encara, a través de nous llibres, nous ajuts de salvació.

Cal insistir-hi: Catalunya, com a personalitat col·lectiva, fou despertada per homes de llibres, i a través de llibres ha recobrat les forces de la seva sang i del seu esperit. Durant cent anys, les ha esmerçades a evolucionar cap a l'acompliment del seu destí històric. En la suprema idea que s'ha fet

d'ella mateixa, i a la qual pugna per assemblar-se, ha volgut ésser lliure i ésser voltada de pobles també lliures; és a dir, salvar-se, però ajudant també a salvar-se: per la llibertat, que és, no un fi en ella mateixa, sinó mitjà indispensable per a realitzar-se en plenitud.”⁵

Al cap de nou mesos d'escriure aquestes paraules, Carles Riba formava part de la diàspora republicana que passava la frontera en direcció cap a l'exili. La República que havia de realitzar l'ideal de la Renaixença que l'any 1933 va celebrar simbòlicament el centenari de la publicació de *La pàtria*, de Bonaventura Carles Aribau, va durar amb prou feines una dècada. Si, per reprendre les paraules de Trabal, durant aquests anys la política moltes vegades va fer perdre, efectivament, el llegir i l'escriure, no es pot negligir en absolut, en primer lloc, que llegir i escriure, en aquesta conjuntura històrica concreta, són indestriables dels mitjans de comunicació de masses i que, per tant, no es vehiculen necessàriament a través dels llibres⁶, sinó mitjançant una premsa periòdica cada vegada més especialitzada –magazines, diaris, setmanaris, revistes culturals, revistes de grup, revistes de partit– i cada vegada més normalitzada lingüísticament; ni, en segon lloc, que la consciència de crisi cultural es converteix en un dels temes més debatuts, a l'època, en conferències divulgatives i erudites, en la premsa periòdica i en la ràdio. Així, es debat llargament, a part de les raons de la crisi del llibre en època

⁵ Carles RIBA, “Diada del Llibre 1938”, dins *Obres Completes*. - II: Assaigs crítics, Barcelona, Edicions 62, 1967, p. 605-608 (edició a cura de Joan-Lluís Marfany).

de màxima llibertat, sobre el conflicte entre joves i vells, sobre les relacions culturals entre Barcelona i les comarques, sobre la necessitat d'un ensenyament públic laic, sobre la formació del gust del gran públic a través de la xarxa de biblioteques populars, sobre la necessitat de fomentar el costum d'assistir a conferències, concerts i exposicions, entre d'altres tants temes que converteixen la reflexió a l'entorn de la funció i el sentit de la cultura en un dels cavalls de batalla de la política de la República.

6 Una anàlisi superficial dels llibres que es publiquen a Girona durant aquesta conjuntura historicocultural ens permet destacar, primer, que l'atenció a l'educació primària i secundària hi és primordial; segon, que un dels temes fonamentals dels llibres publicats és la història i la reflexió civicopolítica; conseqüentment, el gènere literari per excel·lència és l'assaig, seguit de la poesia i del relat breu. Una llista provisional i, per tant, incompleta d'aquests llibres, sense comptar-hi els manuals escolars confeccionats per Joaquim Pla i Cargol i Josep Dalmau Carles, és la següent: Víctor RAHOLA, *Cadaquesenques*, Darius Rahola, 1930; Carles RAHOLA, *La vila de Peralada i el castell dels Rocabertí*, Gràfiques Darius Rahola, 1931; Carles RAHOLA, *Ferran VII a Girona*, Darius Rahola, 1932; Joan VINYALS I COMAS, *Memòries d'un gironí*, Impremta Masó, 1932; Josep THARRATS, *Els Èxtasis*, 1932; Carles RAHOLA, *Vides heroiques*, Tallers Gràfics de la Casa d'Assistència i Ensenyament, 1932; *Vides modèliques*, Dalmau Carles, Pla, 1932; *Breviari de ciutadania. Paraules a la joventut*, Gràfiques Darius Rahola, 1933; Carles RAHOLA, *Antologia Catalana*, Dalmau Carles, Pla, 1933; Carles RAHOLA, *En defensa d'una antologia*, Dalmau Carles, Pla, 1934; Carles RAHOLA, *La pena de mort a Girona*, Impremta de la Casa d'Assistència i Ensenyament, 1934; Carles RAHOLA, *Xavier Monsalvatge, assaig per a una biografia sentimental*, Gràfiques Darius Rahola, 1934; Joaquim PLA I CARGOL, *Estampes*, Dalmau Carles, Pla, 1934; Joaquim PLA I CARGOL, *Empúries i Roses*, Dalmau Carles, Pla, 1934; Carme KARR, *Garba de contes*, Dalmau Carles Pla, 1935; Josep THARRATS, Tàlem, 1935; Miquel FERRÀ, *Rafael Masó i Valentí*, Biblioteca Popular per a la Dona, 1936; Carles RAHOLA, *Estudis napoleònics*, Impremta de la Casa d'Assistència i Ensenyament, 1938. A destacar els volums de la col·lecció "Els clàssics de la poesia" editada per Darius Rahola: Jaume SERRA HÜNTER, *Sòcrates*, 1931, i *Spinoza*, 1933. Autors gironins que publiquen a les editorials barcelonines: Joan BADIA, *Poemes de Girona*, Publicacions de la Revista, 1932; Carles RAHOLA, *La ciutat de Girona*, Editorial Barcino, 1929; Carles RAHOLA, *Proses històriques*, Publicacions de La Revista, 1933; SIXT VILÀ, *Les voltes de la plaça del vi*, Editorial Altés, 1930; Josep THARRATS, *Crist*, s.n., 1936.

El febrer de 1934, per commemorar els cinc anys d'existència, el setmanari *Mirador* publica un editorial enormement significatiu. S'hi analitza, des d'una profunda autocrítica, el posicionament polític de la revista. En una conjuntura de crisi, en què la República no és tractada des de l'eufòria dels primers moments, sinó des de la problemàtica i el conflicte, la redacció de *Mirador* justifica la seva no-adhesió incondicional als partits del govern, però es referma en el seu suport a les institucions que representen legítimament i democràticament la ciutadania de Catalunya:

“L'interès de Catalunya reclamava la proclamació de la República, com ara reclama la seva consolidació. Això ha fet que donéssim, per sobre de tot, el més fort ajut a les esquerres, l'única solució per a l'autonomia de Catalunya. Però a dintre casa era necessari un govern que governés per a tots els catalans, i això ha fet que algunes vegades ens mostréssim contra el partit governant, entenent que no responia a aquesta necessitat (...). Només les institucions democràtiques poden assegurar la normal evolució del nostre país. Per això les considerem primordials i creiem que és essencial de conservar-les. El Parlament de Catalunya ha d'ésser el gresol on vagin a parar totes les visions particulars sobre els problemes plantejats, perquè del lliure joc d'idees en surti l'actuació que més convingui al país. Només amb aquest principi com a base podem comentar les diverses tendències en pugna.”⁷

⁷ “Els cinc anys de *Mirador*”, *Mirador*, núm. 262, 8-II-1934, p. 1.

La virulència de les polèmiques, protagonitzades pels diferents sectors que aprenen, durant aquests anys, el funcionament dels mecanismes propis del sistema democràtic i que es doten dels mitjans necessaris per fer-se públicament visibles, és un reflex de les dificultats que presenta, en el conjunt de Catalunya, la superació del “modernisme” i la plena assumpció de la modernitat, amb tota la seva complexitat.

Els anys trenta a Girona: de “la ciutat morta” a la “Girona futura”⁸

Després de set anys de dictadura, l'any 1930 s'inicia amb uns aires nous que anuncien canvis importants a la societat catalana en general i a la gironina en particular. Els darrers havien estat uns anys marcats per la reculada important, des del punt de vista de la política, de la modernització que s'estava produint a l'Estat espanyol des del tombant del segle XIX al XX. A Catalunya, la important tasca realitzada des de la Mancomunitat durant deu anys escassos, s'havia saldat amb el desballestament de totes les institucions que en depenien directament. Mentrestant, davant les prohibicions de tota mena que van afectar el desenvolupament normal de la política catalanista, encara incipient, moltes energies es van haver de canalitzar a través de la potenciació de les mani-

⁸ Aquesta conferència utilitza el material emprat per a la confecció de l'article “Vida i mort de la “Vila Espiritual”. De Girona “la morta” a la “Girona futura”, que vaig escriure per al catàleg de l'exposició *Girona. Crònica dels trenta. Oci, esport i cultura*, Girona, Fundació “la Caixa”, 2005, p. 68-89. Tanmateix, he intentat, per una banda, situar el discurs fonamentalment gironí que desenvolupo en l'article en relació amb la dinàmica general de la cultura a Catalunya, i, per l'altra, aprofundir en alguns exemples representatius.

festacions culturals, que van quedar al marge de les prohibicions més dràstiques i que van assolir, malgrat el peatge ineludible de la censura, els nivells d'activitat, d'exigència i, segurament, de qualitat més significativament positius de la totalitat del segle xx. Vistos en perspectiva, doncs, els anys vint són els més fecunds de la història de la cultura catalana contemporània. Parlem, és clar, en termes absoluts, en relació amb el conjunt de Catalunya; és evident que, en termes relatius, cada comarca o cada ciutat segueixen el seu ritme i que no tots aquests ritmes són exactament iguals. Girona, si hem de fer cas als múltiples testimonis coetanis, quedava molt per sota d'altres ciutats mitjanes, menys poblades fins i tot que la capital de la província. En aquest sentit, al llibre *La ciutat de Girona*, publicat l'any 1929, Carles Rahola dibuixava un mapa prou il·lustratiu de la situació cultural de la ciutat i apuntava les possibles línies d'actuació que li havien de permetre continuar sense més dilació la tasca regeneradora que, iniciada en el tombant de segle amb el grup de joves modernistes, s'havia estroncat, com tantes altres coses, amb la dictadura primoriverista.

És una sensació d'optimisme, la que es desprèn dels textos de 1929 i de 1930, estretament vinculada a la convicció que els camins ja estaven fressats i que calia continuar una estratègia que, malgrat tot, havia demostrat ser prou efectiva: la construcció de la Catalunya-Ciutat, amb Barcelona com a punt de referència i com a motor del projecte culturalitzador –que vol dir recatalanitzador, per utilitzar un terme molt utilitzat en el tombant de segle i que, després del noucentisme, esdevé intercanviable amb el tan gastat de civilitzador–, però amb el concurs de totes les ciutats i tots els

pobles de Catalunya que s'han anat dotant, progressivament, a partir de 1914 i mitjançant la política d'Instrucció Pública de la Mancomunitat, de tots aquells instruments que garanteixen, des de l'administració, l'accés de tots els ciutadans a l'educació i a la cultura⁹. La xarxa de Biblioteques Populars, juntament amb els ateneus i les associacions de música o de cant coral, mantenen –potencien fins i tot–, durant els anys de la dictadura, la seva activitat sota la tutela de les Diputacions o de la iniciativa privada. A Girona, concretament, l'Ateneu i l'Associació de Música, fundats tots dos l'any 1922, continuen funcionant de manera ininterrompuda: conferències, cursos, presentacions de llibres, concerts, exposicions, omplen les programacions i garanteixen el contacte amb un públic cultivat o políticament compromès amb la democràcia a través de les arts plàstiques, de la literatura, de la història, de la música, del teatre i de la dansa. En canvi, una institució tan carregada, simbòlicament, de contingut polític com són els Jocs Florals –catalanitzats a partir de 1902 amb el famós certamen de *L'Enderroch* i continuats a partir de 1903 amb el suport d'un consistori municipal cada vegada amb més pes catalanista– deixen de celebrar-se a partir del cop d'estat de 1923 i no es reprenen fins que es restableixen les llibertats polítiques, l'any 1930.

És un exemple de la continuïtat que una part de la intel·lectualitat catalana voldrà establir, de manera tàcita i explícita, amb la política cultural de la Mancomunitat de

9 Jaume MIRAVILLES, "Per una literatura comarcal", *Mirador*; núm. 67, 8-V-1930, p. 4. En aquest article, l'autor apel·la a la seva "qualitat d'empordanès" per justificar que "ja he pres partit i considero que la fórmula 'Catalunya-comarca' és la que més convé al nostre desenvolupament intel·lectual."

Catalunya, salvant totes les distàncies amb la gestió que, sobretot durant els darrers anys, se'n va fer. Per això, no és gens estrany que el *Suplemento Literario de El Autonomista*, dirigit per Carles Rahola i visiblement recatalanitzat, aquest any 1930 reproduïxi el discurs del president del jurat dels últims Jocs Florals celebrats a Girona, l'any 1922. Pronunciat pel poeta mallorquí Joan Alcover, el discurs és una defensa de l'autonomia de la literatura en general i de la poesia en particular enfront de la institucionalització i, en darrer terme, de la instrumentalització que n'havia acabat fent el noucentisme. Amb la intenció de no repetir els mateixos errors, convençuts que la manera de progressar, en aquesta nova conjuntura política que tenen al davant, alguns dels intel·lectuals gironins que havien participat activament en el procés de regeneració de la cultura catalana en el tombant de segle –Carles Rahola, Miquel de Palol, Joaquim Pla i Cargol, Rafael Masó, Josep Tharrats– comparteixen amb una generació de joves periodistes, mestres, advocats –Josep M. Corredor, Agustí Cabruja, Pere Abellí, Lluís Franquesa–, la sensació que s'està a punt de recollir els fruits d'un llarg procés que arrencava del segle XIX i que, aprofitant el valor que tradicionalment hom dóna a les xifres rodones, feia, l'any 1930, cent anys.

La sensació d'optimisme que plana per damunt de la intel·lectualitat gironina immediatament abans de les eleccions d'abril de 1931 i després de la proclamació de la República és indescindible del consens amb què els conservadors del *Diari de Girona* i els progressistes d'*El Autonomista*, sota el paraigua de l'Ateneu de Girona, defensen la modernització integral dels Jocs Florals de Girona, suspesos durant

els anys del “directori militar”. La redacció del *Diari de Girona* es manifesta en els següents termes en un article sense signatura:

“Els senyors Masó i Pla estimaren que era el moment oportú per a adaptar la tradició gloriosa dels Jocs Florals gironins a les necessitats modernes. Refer íntegrament el passat semblava un anacronisme, car ben altres eren les rutes per on marxa el sentir del dia. És precís, entengueren, orientar diferentment la gaia festa en un aspecte de major dignificació i que fos d’un profit més accentuat per les lletres catalanes. A tal fi s’exposaren diferents iniciatives tals com: premiar poesies premiades durant l’any o volums de poesies i treballs en prosa; monografies històriques o arqueològiques gironines; treballs de música, etc., procurant dotar els premis d’adequades consignacions en metàl·lic i esporgar usos “*demodés*” en el cerimonial.

Tots els presents acceptaren la bondat d’aitals suggeriments i s’acordà constituir una ponència formada pels senyors Rahola, president de l’Ateneu, Masó (Rafel), Pla, Camps i Riera Monegal, per tal que proposin la reconstitució del Consistori dels Jocs Florals de Girona dintre del corrent any.

Nosaltres també abundem en aquests punts de vista i esperem confiadament que les noves orientacions faran possible aquest desig: modernitzar la institució, valoritzar-la avantatjadament, mantenint l’íntim sabor tradicional de la mateixa.”¹⁰

10 “Jocs Florals de Girona”, *Diari de Girona*, 11-VI-1930.

D'altra banda, com ocorre amb tots els centenaris, aquest constitueix també una magnífica excusa per passar comptes amb la tradició i una talaia des d'on mirar cap a l'esdevenidor. I la tradició, en el cas de Girona, va estretament lligada a la imatge de la ciutat que s'ha anat construint durant al llarg del segle XIX, sobretot a través de la literatura i, més concretament, a través dels certàmens jocfloralescos. Els Jocs Florals de Girona suposen, a diferència dels de Barcelona, perquè van néixer amb un clar objectiu regenerador, recatalanitzador i modernitzador en el marc del modernisme, una oposició frontal a la Girona provinciana i levítica, cofoia dins la seva imatge heroica i militar, símbol de la decrepitud de l'"Espanya negra" contra la qual germina i es defineix el catalanisme polític del tombant del segle XIX al XX¹¹.

Així, les contradiccions inherents a la ciutat queden fixades literàriament en el símbol decadentista de la "ciutat morta", el qual, si bé és matisat durant els anys del Noucentisme, torna a prendre força en declarar-se la crisi del moviment que culmina amb el cop d'estat de 1923. Una crisi que, a Girona, la intel·lectualitat compromesa amb el projecte noucentista viu, inevitablement, com un fracàs en la lluita contra la societat levítica, el veritable "monstre" que Prudenci Bertrana va saber representar magistralment amb la seva novel·la *Josafat*. No és estrany, doncs, que el consistori dels Jocs Florals de Girona decidís, després del cop d'estat, suspendre la celebració d'una festa que el mes de setembre ja tenia l'engranatge posat en marxa, com a forma de resis-

11 Sobre la imatge literària de Girona, en la seva accepció simbolista i decadentista, vegeu Jordi CASTELLANOS, "Girona, la morta: els ressons d'un mite", *Literatura, vides, ciutats*, Barcelona, Edicions 62, 1997, p. 111-136.

tència enfront del poder secular de “les pedres de Girona”, el qual, mentrestant, continuarà essent fustigat a través de la literatura i de la cultura en general. En aquest sentit, el famós relat publicat a *L'Opinió* amb el títol de “Les pedres de Girona”, un dels capítols d'*All i salobre* de Josep M. de Sagarra, no deixa de ser un exemple il·lustratiu de l'arrelament d'aquesta imatge. Com ho és, també, un article de Joaquim Pla i Cargol publicat al *Suplemento Literario de El Autonomista* de l'any 1930. Es titula “La Girona futura” i descriu la ciutat ideal que, segons l'autor, fóra la Girona de l'any 2000 si és que s'acomplien les expectatives amb què s'iniciava la tercera dècada del segle XX. Escriu Joaquim Pla:

“En l'aspecte cultural, funcionaran a Girona, a més de molts centres d'ensenyament primari i secundari, escoles tècniques en relació amb les indústries predominants aquí. Una escola general de Cultura, a manera d'Universitat popular, cuidarà de la instrucció i de l'orientació professional dels joves gironins, i per mitjà de les derivacions de la ràdio i de la televisió podran escoltar-se còmodament les classes i seguir-se les pràctiques, donades per eminents personalitats destacades de totes les disciplines. (...) Les Pedreres hauran assolit categoria de vertadera ciutat jardí, i la urbanització de vies i passeigs, avui tan retardada, tindrà llavors notable densitat i permetrà disfrutar còmodament de bellíssimes vistes sobre el pla i els dolços redossos de Sant Daniel.

Que el que hem descrit és possiblement una visió quimèrica o un somni fantasiós? Tant se val. Però si tots posem en el treball d'engrandiment de la ciutat el nostre esforç, el

nostre entusiasme i el nostre optimisme, tal vegada les fantasies d'avui puguin ésser llavors esplendoroses realitats.

La nostra generació, que va trobar una petita “capital de província” de 15 mil habitants, és possible que pugui veure-la convertida en una vera “ciutat” de 30 mil. Si aquesta creixença es mantingués en l’avenir amb el mateix ritme que en aquests 25 anys darrers, el que avui pot semblar el descabdellament d’una il·lusió, devindria la cosa més natural i lògica.

Que l’optimisme, el treball i la constància de tots, obri el miracle de la Girona gran, feineria i fermament ciutadana, que ja veiem dibuixar-se entre la boirina de l’avenir.”¹²

Una “ciutat-jardí” sobre les pedres mil·lenàries

Eufòria, per tant, és el que es respira a Girona immediatament abans i poc després de la proclamació de la República. Aquella eufòria culmina, simbòlicament, en l’aniversari, l’any 1933, del centenari de la publicació del poema *La pàtria* d’Aribau, l’emblema del moviment de Renaixença, però començarà a torçar-se a partir de la situació crítica que desencadenen els fets d’octubre de 1934. Durant aquests quatre anys escassos, amb la proclamació de la Segona República i l’aprovació de l’Estatut, l’any 1932, l’activitat cultural és intensa, es fonamenta en la divulgació i, per tant, en la relació directa amb un públic que es vol com més ampli millor, i es procura vertebrar en una acció conjunta, d’acord

12 Joaquim PLA, “La Girona futura”, *El Autonomista. Suplemento Literario*, octubre 1930, p. 23.

amb una idea global de país. Durant els primers anys trenta, l'eufòria es concreta també en l'aparició de nombroses publicacions periòdiques de grup i de partit polític: *Acció Ciutadana*, *Vibració*. *Setmanari catalanista republicà* (1932), *L'Amic del Poble* (1932), *Combat*. *Setmanari nacionalista*, *Reflex*. *Setmanari d'actualitats* (1931-1932) i *Avançada*. *Publicació republicana catalana*, periòdic d'esquerra que apareix per primera vegada just abans de les eleccions d'abril de 1931¹³, portaveu de la “joventut republicana” de Girona i un dels productes més sòlids que sorgeixen a Girona en aquesta conjuntura històrica. Al setmanari *Avançada* publica un joveníssim Jaume Vicens Vives, que aleshores feia el servei militar a Girona, els seus primers articles polítics i culturals, de tendència clarament progressista i republicana, al servei del projecte de creació d'una “àmplia Federació Socialista Ibèrica”¹⁴ i en defensa d'un ensenyament públic i obligatori laic en nom de la “justícia” i del “bé de la humanitat”¹⁵.

Cal destacar també la catalanització pràcticament integral –capçalera inclosa– d'*El Autonomista* i del seu *Suplement Literari* a partir de 1932. Estretament lligats als germans Rahola, Darius i Carles, i a la tradició republicana gironina, ambdós periòdics es converteixen en les princi-

13 El primer número d'*Avançada* porta data de 28 de març de 1931.

14 J.V.V., “Macià i la c.n.t.”, *Avançada*, núm. 4, 9-V-1931, p. 3. P. SOLÉS, al mateix número, rebla la idea de Vicens en un article sobre “El primer de maig”, p. 6: “Hem aconseguit enderrocar la monarquia i hem de fer de la península Ibèrica una vertadera república: la *Unió de Républiques Socialistes d'Ibèria*. I quan l'hurem assolida podrem celebrar la nostra festa, que serà quan el treball serà alliberat de l'opressió capitalista.”

15 J.V.V., “L'ensenyament religiós”, *Avançada*, núm. 5, 23-V-1931, p. 3.

pals plataformes de difusió del projecte cultural de la Generalitat republicana, des de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i l'Institut Escola de la Generalitat, fins als diferents premis literaris que, a partir de 1931, la institució assumeix com a propis –el premi Crexells, convocat per primera vegada el 1928 per iniciativa privada¹⁶– o que impulsa directament per tal de cobrir buits històrics, com és ara l'Ignasi Iglésies, de teatre. Però sobretot continuen sent els portaveus de les activitats que organitza l'Ateneu de Girona, de vegades en estreta relació amb iniciatives exportades de Barcelona, com ocorre amb determinades exposicions i concerts i, sobretot, amb algunes de les sessions de la iniciativa barcelonina coneguda amb el nom de Conferència Club. Carles Soldevila en parla, al setmanari *Mirador*, com d'una “obra de civilització”: “No tenim gaires conferenciants, com no tenim gaire de res, però tot anirà venint. Fa uns quants anys que funciona a Barcelona el Conferència Club, entitat que fins ara s'ha dedicat exclusivament a la importació de conferenciants. (...) Darrerament, el Conferència Club ha volgut fer més que importar conferenciants; ha volgut desvetllar vocacions de conferenciant, posar en valor aptituds existents en germen, però mancades de poder-se exercir com cal. (...) Creiem que un *team* de conferenciants és una nota de civilització i que en la tasca realment útil del Conferència Club no serà, aquest aspecte

¹⁶ Carles Rahola formarà part des de la primera convocatòria, el 1928, del jurat del premi Crexells. Sobre la creació del premi Crexells, Margarida CASACUBERTA, “Gènesi i primera adjudicació del Premi Crexells. Notes sobre cultura i novel·la en el tombant dels anys vint als trenta”, *Els Marges*, núm. 52, març de 1995, p. 19-42.

del foment de vocacions de conferenciant, la menys lloable ni la menys interessant, per nosaltres.”¹⁷

Al més sovint, però, les programacions de les activitats culturals de la ciutat de Girona es fan d'acord amb les necessitats específiques dels ciutadans gironins. En aquest sentit, és remarcable el curs sobre filosofia que hi va impartir Joaquim Serra Húnter la primavera de 1931¹⁸, les diferents conferències que va pronunciar a l'Ateneu de Girona Pompeu Fabra sobre la fixació de la llengua literària, el 10 d'octubre de 1930, i sobre el bilingüisme, el 12 de maig de 1933; les conferències que, la tardor de 1932, per tal de commemorar el centenari de Goethe, l'Ateneu de Girona i la Universitat de Barcelona organitzen per tal d'analitzar, davant del públic gironí, les relacions entre Catalunya i Alemanya, amb la participació d'Eduard Valentí i Fiol, Pere Bosch Gimpera o Carles Riba. O la conferència de l'escriptora Aurora Bertrana sobre els seus viatges a la Polinèsia. La filla de Prudenci Bertrana aprofita la clausura de l'exposició del seu pare per tal de donar-se a conèixer davant de la societat gironina i situar la ciutat de Girona al bell mig de la seva biografia intel·lectual i sentimental.

17 C., “Obra de civilització. - Nous conferenciant”, *Mirador*, núm. 175, 9-VI-1932, p.1. El “tot anirà venint” és evident que encara no ha arribat al cap de dos anys, quan Carles SOLDEVILA publica “Si tinguéssim bons conferenciant...”, a la mateixa revista *Mirador*, núm. 284, 12-VII-1934, p. 6.

18 La programació d'aquest curs, juntament amb la del curs de llengua catalana que està previst que imparteixi el professor de l'Escola Normal de Mestres, Mossèn Jordà, són considerades, en les “Notes polítiques” del primer número del setmanari *Avançada*, 28-III-1931, p. 7, com a “dues victòries” que “l'Ateneu de Girona porta (...) en el transcurs del present curs en profit de la ciutadania de Girona.”

Sense sortir de l'àrea d'influència de l'Ateneu de Girona, la biblioteca municipal constitueix un altre dels centres culturals de referència per a la ciutat durant els anys trenta. Aquesta biblioteca, construïda d'acord amb els paràmetres que distingeixen tota la xarxa de biblioteques que havia impulsat la Mancomunitat i que la Generalitat republicana s'encarrega de continuar, és una mena de temple grec aixecat per a l'entronització de la cultura, que és l'única via possible, segons Carles Rahola i el públic adepte a les sessions de l'Ateneu, per a la creació definitiva de la Catalunya-Ciutat, construïda a imatge i semblança de l'arquitectura classicitzant d'un Rafael Masó, el factòtum de la urbanització de s'Agaró, la ciutat jardí per antonomàsia, i un dels personatges més reivindicats, aquests mateixos anys, del món cultural gironí, sobretot arran de la seva mort prematura, l'any 1935. A la biblioteca, que Josep M. Corredor descriu com “el nostre petit temple d'Atenea”¹⁹, Josep Serra Ràfols hi parla sobre “Els orígens de Girona” durant l'acte de clausura de l'exposició que van fer a la ciutat els Amics de l'Art Vell, el 27 de novembre del mateix any 1935²⁰.

Sense situar-s'hi en contra, per mor del respecte al joc democràtic, el *Diari de Girona*, amb la capçalera catalanitzada també a partir de 1931, manté una posició molt més crítica enfront de la política cultural de la Generalitat republicana i ocupa un espai més estrictament local. No és estrany. Portaveu del Centre Catalanista de Girona, una ins-

19 Josep M. CORREDOR, “Postal. - Per fi, la Biblioteca”, *El Autonomista*, 7-XI-1931.

20 Joaquim PLA, “Art. - Exposició de ‘Amics de l'Art Vell’ al saló de la Biblioteca Municipal”, *Diari de Girona*, 27-XI-1935.

titució que gira al voltant de la Lliga Catalana i de Francesc Cambó, el *Diari de Girona* es fa ressò de tots aquells actes organitzats pel Centre Catalanista –a destacar el curs d’història de Catalunya on participa, entre d’altres conferencians, Joan Estelrich–, i per la Biblioteca de la Dona, “sostinguda” per la Caixa de Pensions i Estalvis, destinada a fer revisar “les arts populars i casolanes” enfront de “l’empena de l’art industrialitzat”²¹ i a potenciar les virtuts ancestrals com “la reconeguda paciència de les nostres àvies”, la “veritable cultura”, si fem cas als nombrosos comentaris que apareixen en aquest periòdic a propòsit de “la falsa cultura”²².

Tant *L’Autonomista* com el *Diari de Girona* mantenen una col·laboració regular amb les publicacions que, des de Barcelona i des d’altres ciutats de les terres gironines, com Olot i Figueres, comparteixen la responsabilitat d’aglutinar els esforços que es fan, en el terreny de la cultura, arreu de Catalunya: *La Nau*, la *Revista de Catalunya*, *La Revista* de López-Picó, *L’Opinió*, *La Ciutat d’Olot* són les capçaleres que acostumen a visitar les pàgines del diari republicà; mentre que *La Veu de Catalunya* i, cada vegada més, el diari catòlic *El Matí*, fan acte de presència a les pàgines del *Diari de Girona*. Durant els primers anys de la República, les diferències hi són mínimes i tenen a veure amb la implicació que cadascun dels periòdics gironins té amb l’ortodòxia catòlica. Després dels fets d’octubre de 1934, les esclertes es fan cada vegada més grans i esdevenen insalvables a mesura que es va radicalitzant la situació política.

21 “Art. - Exposicions de labors femenines a la Biblioteca de la Dona”, *Diari de Girona*, 5-XI-1935, p. 1.

22 “Editorial. La falsa cultura”, *Diari de Girona*, 5-XI-1935.

Represa i liquidació dels Jocs Florals de Girona

A començament de la dècada dels trenta, *L'Autonomista* i el seu suplement cultural aconsegueixen aglutinar de nou el “grup de Girona”, excepte un Prudenci Bertrana autoexiliat de la ciutat des de 1911 i que, tanmateix, col·labora puntualment amb els Jocs Florals –n’és president del jurat l’any 1935 i últim– i fa com a mínim dues exposicions de la seva obra pictòrica a instàncies de l’Ateneu de Girona, l’any 1931 i el 1934. Els noms de Miquel de Palol, de Josep Tharrats, a més del de Carles Rahola, apareixen, malgrat les diferències, al peu d’articles d’opinió, ressenyes, relats breus, poemes, contes i assaigs erudits amb pretensions de recuperar la memòria de fets i de personatges històrics estretament relacionats amb la tradició republicana, liberal, progressista i catalanista del país, des d’Ildefons Sunyol a Pi i Margall, passant per Josep Anselm Clavé. Una de les seves prioritats, però, és la recuperació del passat immediat, el de la seva joventut com a intel·lectuals modernistes, amb tots els ideals a flor de pell. Per això, no s’estan de recordar els membres del grup ja desapareguts, als quals dediquen articles i llibres monogràfics, com el de Carles Rahola, *Xavier Monsalvatge. Una biografia sentimental* (1935), o els que glossaran, a manera d’homenatge pòstum, la figura i l’obra de l’arquitecte i poeta Rafael Masó, com el de Miquel Ferrà, *Rafael Masó i Valentí* (1936); per això també continuen convertint la Girona de les seves primeres obres en tema de poemes i de contes per tal de mostrar la continuïtat de la seva crítica enfront de la societat gironi-

na de l'època, a partir d'un motiu suficientment identificat per tothom, la "ciutat morta", però també a partir de textos com el *Breviari de ciutadania. Paraules a la joventut* i l'*Antologia de poetes i prosistes catalans*, tots dos publicats per Carles Rahola, a Girona, el 1933. De baula entre el passat i el futur és del que es proposen servir aquests intel·lectuals i les seves obres. Són plenament conscients de la importància que té el passat a l'hora de configurar les bases per al futur, i treballen, en aquesta conjuntura històrica excepcional, per llegar als joves una idea de Catalunya i d'Espanya que superi el centralisme imperialista i immobilitista que és el principal responsable de les tensions i els problemes que continuen minant, malgrat tot, el dia a dia de la política republicana. Una d'aquestes tensions, convertida això sí en un dels debats fructífers d'aquests anys, sorgeix de la confrontació entre "barcelonisme" i "comarcalisme" a l'hora de plantejar l'estructuració de la Catalunya-Ciutat, la qual, pel que fa a la cultura, troba en els Jocs Florals de Girona, convocats a partir de 1930 després de set anys de silenci i de rebuig contra la dictadura de Primo de Rivera, l'exemple més il·lustratiu de l'espessa i ben tramada xarxa de relacions que es regenera durant aquests primers anys de la República.

L'any de la represa dels Jocs Florals de Girona, el 1930, el president del jurat és el crític de *La Veu de Catalunya*, Manuel de Montoliu. Pere Coromines el succeeix l'any següent, el de la proclamació de la República, en el càrrec; Joan Estelrich ho fa el 1932; Carles Rahola, el 1933, i Prudenci Bertrana, el 1935. Les Flors Naturals –acompanyades, durant aquesta etapa dels Jocs Florals de Girona, d'un

premi en metàl·lic de dues-centes cinquanta pessetes— se les enduen, respectivament, Ventura Gassol, Simona Gay, Ferran Agulló, Roser Matheu i Domènec Perramon. La participació creix a mesura que se segueixen les convocatòries del certamen —de les cent quaranta obres presentades l’any 1930 s’arriba a tres-centes l’any 1935— i els premis es diversifiquen considerablement, d’acord amb la voluntat explícita de fomentar la literatura catalana des de tots els punts de vista i des de tots els gèneres, de la poesia a la novel·la, passant per l’assaig i el relat breu, i parant atenció no només a l’obra inèdita sinó també als llibres ja publicats, tant en vers com en prosa. Així, els noms que apareixen lligats, durant aquests anys, als Jocs Florals de Girona queden ben lluny de pertànyer a una capelleta, sinó que constitueixen un ventall ampli d’acord amb la tendència, això sí, característica de l’esperit que plana per damunt d’aquesta nova etapa dels Jocs Florals de Girona, com, en general, de la reflexió que una part molt rellevant de la intel·lectualitat catalana fa a propòsit del projecte cultural que ha d’endegar la República: aplegar i tractar de conciliar el màxim de propostes estètiques possibles. La lliçó de l’esfondrament del noucentisme semblava apresada. Entre 1930 i 1935 trobem, a les memòries dels diferents secretaris del jurat qualificador del concurs, els noms, a banda els ja esmentats, de Clementina Arderiu, Josep M. López-Pico, Mn. Camil Geis, Joan Arús, Antoni Navarro, Carles Fages de Climent, Joan Llongueres, Octavi Saltor, Alfons Maseras, Mn. Bartomeu Rossetlló, Tomàs Roig i Llop, Narcís Masó i Valentí, Carme Montoriol, J. Navarro Costabella, Joan Mínguez, Xavier Benguerel, Marià Manent, Miquel Llor, Josep Tharrats,

Josep Puig i Pujades, entre tants d'altres poetes i prosistes. Pel que fa a l'assaig, cal destacar el pes històric de Carles Rahola, Lluís Camós, Ramon Catà i Lambert Font, entre d'altres, que es mouen entre l'erudició i la reflexió sobre fets emblemàtics de la història de Girona. Només Manuel Brunet, un dels darrers anys, aborda el tema –importantíssim a l'època– de les relacions entre l'art i la moral. I no podem oblidar la secció musical que incorporen els Jocs Florals de Girona en aquesta nova etapa, cosa que fa eixamplar la nòmina de vocals dels jurats qualificadors i assegura, per altra banda, l'amenització de la festa de lliurament dels premis al Teatre Municipal. Cal recordar, a més, que la música, en totes les seves formes, esdevé un dels pilars més sòlids de l'activitat cultural dels gironins i de les gironines a l'època, com ho demostra la importància que es reconeix a la tasca que porta a terme l'Associació de Música de Girona juntament amb l'Ateneu Gironí, i la creació de l'Escola de Música, a instàncies de Francesc Civil.

Els Jocs Florals de Girona s'organitzen amb regularitat des de 1930 fins a 1935, encara que l'any 1934 no arriben a celebrar-se a causa de la proximitat dels fets d'octubre i de les conseqüències polítiques que se'n desprenen. Representen, durant els anys de la República, el triomf de la cultura contra la barbàrie, entenent “cultura” en el sentit dels valors democràtics, de tolerància i de consens que només l'educació és capaç de garantir, i “barbàrie” en relació amb el perill que suposen els feixismes europeus. Per això, no és estrany trobar en el Consistori dels Jocs Florals de Girona, durant tot aquest temps, gent de coloració política tan diversa com Josep Tharrats i Carles Rahola, per esmentar

només dos noms estretament vinculats a les dues publicacions periòdiques que representen, respectivament, el projecte polític del republicanisme i el del catalanisme conservador i catòlic de la Lliga Catalana. La voluntat tàcita de trobar punts de consens queda reflectida en la presidència dels jurats dels Jocs Florals de Girona durant aquests anys, des de la veterania republicana que representa la trajectòria intel·lectual i política de Pere Coromines, l'any 1931, fins a Joan Estelrich, un dels caps visibles de la política de la Lliga, el 1933. El fet que, l'any 1935, el Consistori dels Jocs Florals de Girona acordi dipositar en Prudenci Bertrana la responsabilitat de la presidència del jurat és un gest important pel que fa a la reafirmació del consens polític entre diferents maneres d'entendre el catalanisme en uns moments històricament molt delicats, com havien demostrat els fets d'octubre de 1934.

L'entronització pública de Bertrana, que des dels anys noranta del segle XIX, manté una relació conflictiva amb la Girona més conservadora i una posició incòmoda pel que fa a les opcions dels seus antics companys de grup, que continuen polaritzats a l'entorn de *L'Autonomista* i del *Diari de Girona*, demostra fins a quin punt interessa unir esforços, en comptes d'obrir escletxes, enmig d'una crisi que, tanmateix, es demostrarà irreparable. El seu discurs, plantejat des d'un punt de vista estrictament subjectiu, en contra de la retòrica típicament jocfloralesca, parla de la lluita aferrissada –a vida o mort– que ha mantingut amb la Girona que l'ha defenestrat, però que alhora li ha insuflat la vida de l'esperit, a la qual, reconeix Bertrana al final de la seva trajectòria artística, el “vagabund”, “impe-

nitent” i “l’etern enemic” ha aconseguit de mantenir-se fidel per damunt de tot. La mena d’“oda” a Girona²³ en què es converteix el discurs estranyament conciliador de Prudenci Bertrana, acaba, però, amb uns mots que, llegits al cap de setanta anys, sonen amb un deix inquietantment premonitori:

“Persistiu a fer jocs florals; persistiu-hi perquè jo he vist molta carn d’atleta assolellant-se per la rocalla del Ter, molts mallots de coloraines en el Camp de Mars saltant etzigoris, molta pilota de futbol rodolant en les fulles seques, catifa de tardor de la Devesa, i això pot matar allò si Sant Narcís no ens empara. He dit.”²⁴

De l’eufòria a la inquietud

Com sempre, “l’etern enemic” posa el dit a la plaga. “Això”, és a dir, la nova cultura de masses que troba en la boxa, en el futbol i en l’esport en general els seus pilars més sòlids, està clar que, durant els anys trenta, fa molt més forat que no pas “allò”, és a dir, la cultura entesa com a “vida de l’esperit”. La ciutadania de Girona ha tingut a l’abast, durant els anys trenta, una oferta cultural inèdita fins aleshores i unes polítiques culturals i educatives encaminades a la creació d’una ciutadania instruïda, crítica i,

23 Prudenci BERTRANA, “Elogi de Girona”, *La Veu de Catalunya*, 3-XI-1935.

24 La versió completa del discurs de Prudenci Bertrana surt publicada, significativament, a les pàgines del *Diari de Girona*, juntament amb altres textos procedents de la celebració de la festa. Vegeu “Els Jocs Florals d’enguany”, *Diari de Girona*, 2-XI-1935, p. 1-2.

per tant, lliure a l'hora d'exercir els seus drets i deures democràtics. El juliol de 1934 Carles Soldevila, des del setmanari *Mirador*, fa un diagnòstic clar de les millores substancials que durant poc més de tres anys ha aconseguit portar a terme el nou sistema polític arreu de Catalunya. La seva mirada no es limita a la realitat barcelonina. Com a membre del Conferència Club i, per tant, com a conferenciant professional, escriptor i intel·lectual, ha tingut l'oportunitat de conèixer directament la vida cultural de les ciutats de Catalunya i escriu:

“M'aconsolo, procuro aconsolar-me, d'aquesta servitud que m'ha caigut a sobre, amb la idea que potser no és inútil. Personalment hi adquireixo un coneixement de Catalunya i de les seves ciutats que d'altra manera em mancaria. Quant als que m'inviten i als que van a escoltar-me més o menys entabanats per la propaganda, més o menys suggestionats pel so d'un nom que ha aparegut al peu de tants articles i de tants llibres, no em faig il·lusions. Sé que sovint queden defraudats o mig defraudats. Però tinc prou serenitat per adonar-me que tant els organitzadors de les conferències com els que han anat a escoltar-les, es troben, sovint per primera vegada, davant d'una colla de problemes que no s'havien plantejat mai. Descobreixen la possibilitat d'un gènere.

(...) Ah, si cada dissabte o cada diumenge poguéssim escampar per les ciutats de Catalunya, aquestes ciutats que per llur densitat i llur força són superiors a la majoria de capitals de província de l'interior d'Espanya, un equip d'homes com Duhamel, com Maurois, com Benjamin.

(...) El treball de les escoles noves és eficacíssim, però lent. El llibre topa amb grosses dificultats per travessar la muralla de la indiferència i de la desorientació. El diari esdevé cada hora més esclau de l'actualitat i, insensiblement, llisca pel pendent del sensacionalisme. Només el conferenciant, dotat de gràcia, de *charme*, podria obrir de pressa un portell per on l'exèrcit renovador entraria a la vetusta fortalesa, sense necessitat d'un setge inevitable.

(...) Quina revelació per alguns públics forans (i fins barcelonins) de presentir, només de presentir, a través d'unes paraules dites en to menor, sense èmfasi de cap mena, que al món hi ha alguna cosa més que la vociferació del míting (...). Sé prou que aquesta mena d'apostolat no és fàcil. No és fàcil de fer ni d'organitzar perquè cap de nosaltres, escriptors catalans, no ha estat preparat per a exercir-lo, perquè manquem de tradició, perquè manquem de bons models... Però no ens manca tot: hi ha una cosa que jo us ben juro que ja existeix: el públic!

No en dubteu. A Manresa, a Reus, a Terrassa, a Sabadell, a Tarragona, a moltes ciutats de Catalunya hi ha una petita selecció que sent l'apetència d'aquesta mena d'aliment que, a dosis homeopàtiques, ben embolicades en sucre, transporta, tanmateix, algunes guspises d'esperit. No cal pas gaire llevat per fer pujar la pasta d'un pa. No calen pas gaires dotzenes de persones per elevar el to d'una ciutat.

No és fàcil d'organitzar aquesta mena d'apostolat, però al meu entendre, hauríem de fer tots plegats, des de la Generalitat fins al darrer Ajuntament, des del Pen Club fins a la darrera tertúlia d'escriptors, un esforç per organitzar-lo seriosament, sense febleses, amb la sola ambi-

ció immediata d'assegurar el seu èxit. (...) Sols vull recordar que la Mancomunitat, mitjançant la seva Comissió d'Educació General, tractava d'organitzar alguna cosa en aquest sentit, per bé que amb una idea més immediatament pedagògica, més visiblement utilitària, i, al meu entendre, menys eficaç. Ara caldria enfocar les coses més generosament, amb esperit lliure, sense preocupar-se massa d'establir programes. Que cadascú parlés d'allò que sap (...).”

Soldevila destaca la “lentitud” d'un procés que segueixen, tanmateix, unes minories “selectes”. Què passa, però, amb les “majories urbanes” que en aquests moments donen suport als partits d'esquerra? Aquestes “majories” són el cavall de batalla tant d'intel·lectuals liberals, com Carles Soldevila, com de la intel·lectualitat més conservadora, la qual, per bé que atorga una treva durant els primers anys de la República per veure-les venir, a partir dels fets d'octubre de 1934, radicalitza les seves posicions. Un exemple il·lustratiu d'aquesta afirmació l'ofereix, precisament, la intel·lectualitat gironina aplegada al voltant del *Diari de Girona*. En l'editorial del 5 de novembre de 1935, la redacció planteja amb totes lletres una distinció entre la “veritable cultura” i la “falsa cultura”. Hi exposa el següent:

“És un fet que cada dia podem constatar, la deseducació creixent en totes les classes socials. Els resultats que molts esperaven d'una acció constant i persuasiva dels mitjans creats per a l'afinament de les multituds, com són la gran premsa i el cinema, han resultat absolutament negatius.

La mercantilització de les empreses ha transformat aquells mitjans, inicialment encaminats a aixecar el nivell intel·lectual dels homes, en elements nocius o simplement vacus, d'una eficàcia educadora completament nul·la.

La multiplicació de les escoles, en aquest ambient de superfluïtat i fals saber, no ha contribuït com era d'esperar a la formació d'una joventut millor, dotada de les virtuts que no han tingut les generacions anteriors. Tots podem ser testimonis en els nostres carrers i places, si una llarga habitud no ens fa passar abstrets, de la desmoralització, la procacitat i la irreverència d'un sector molt important de la població escolar.”

Fins aquí, no crec que hi hagi cap contradicció amb el discurs que podria defensar Soldevila o la redacció de *L'Au-tonomista* en bloc en aquesta mateixa conjuntura històrica. L'abisme sorgeix en la segona part del text:

“Perduda la recta orientació de formar veritables homes, hi ha una tendència a buscar la felicitat en la cultura, de redimir el llinatge humà per la cultura, de no pensar en res més que en la cultura, deixant a un nivell inferior, o bé completament de banda, l'educació moral. Com ja assenyalava Torres i Bages, hi ha una superstició de la cultura prescindint de la gràcia, que no és altra que idolatria. I hi ha un fet misteriós –afegeix– que en les èpoques de gran cultura sense Déu hi ha les grans aberracions.

Deixant de banda aquesta remarca primordial de l'obsessió per la cultura, hi ha en els pedagogs racionalistes i en els que coadjuven a la seva obra, una ampul·lositat i una ambició pedant que contaminen les masses. La paraula *cul-*

tura solament, ja omple de satisfacció, i tant els escolars com els adults, després de repetir-la molt, arriben a creure's cultes per la força màgica del mot.

Entretant, contràriament al que pretenen aquests nous redemptors del món, el malestar cada dia és major, la intolerància augmenta d'una manera alarmant i les virtuts humanes van dissipant-se progressivament. La llibertat, que era un dels principals resultats que havia de donar la intensa obra pedagògica, va desapareixent perquè l'Estat, per il·lustrar els homes, àdhuc vol disposar de les consciències.

La veritable saviesa no rau en els esclats espectaculars i fugissers. No és amb so de tabals com es formen els homes, sinó calladament, amb sacrificis i vencent moltes dificultats. Tota la instrucció i l'educació que es doni per sistemes simplistes i mancats d'una sana moral no contribuirà a altra cosa que a formar homes mancats d'espiritualitat i a la creació d'una falsa cultura, que pot enlluernar multituds, però que passarà sense deixar el solc profund que aparentment sembla que hauria de marcar.”

A final de 1935, la referència a “la falsa cultura”, per part del *Diari de Girona*, té un evident valor moral i, més concretament, religiós. La “falsa cultura” és, per a la intel·lectualitat catòlica de Girona, la cultura laica: ras i curt. Aquest editorial mostra fins a quin punt ha quedat obsolet el discurs conciliador que, a començament dels anys trenta, apropa les dues publicacions gironines tradicionalment enfrontades. Si, l'any 1931, segurament Tharrats i Rahola s'haurien posat d'acord a considerar que l'ob-

jectiu culturalitzador o moralitzador que tots dos perseguien era pràcticament el mateix, a final de 1935, els valors cívics i morals que fa l'editorial del *Diari de Girona* no poden ser altres que els eminentment ortodoxos, els únics capaços, segons el tòpic catòlic, de mantenir a rega la “bèstia negra” de la modernitat. D'aquí a defensar, en nom del catolicisme, el vot per a les dretes, hi ha un pas, sobretot tenint en compte que, progressivament, el discurs del *Diari de Girona* es torna a acostar a posicions més reaccionàries, com les que representa, a Girona, des de 1931, la publicació quinzenal *L'Amic del Poble*.

“...l'odi sotja, i la traïció engoleix”²⁵

Que la voluntat de persistència a través de la cultura hi era, ho demostra l'aparició, el gener de 1936, de *Víctors*, una revista de joventut, apadrinada per Miquel de Palol i que segurament degué acomplir les expectatives que, l'any 1933²⁶, Josep Tharrats tenia dipositades en una publicació equiparable a la vuitcentista *Revista de Girona*. Els cinc números que en van arribar a sortir, entre el gener i el maig de 1936, es caracteritzen pel rigor, l'exigència, la continuïtat de l'obra regeneradora de la cultura i dels seus valors aparentment immarcescibles. Amb un consell de redacció de luxe que garantia el relleu generacional –hi col·laboren Jaume Vicens Vives, Josep M. Corredor, Lluís Franquesa,

25 Miquel de PALOL, “Oda a Girona”, *Obra poètica*, Barcelona, Columna, 1985, p. 243-244.

26 O. THARRATS (sic J.), “La Girona espiritual”, XIX, gener-juny 1933, p. 102-103.

Pompeu Pascual, Francesc Ferrer, Pere Abellí, Joan de Garganta, Carles de Palol, Eduard Valentí, Guillem Díaz-Pla, Lluís G. Pla, Joan Teixidor²⁷—, els redactors es queixen, tanmateix, de les dificultats amb què es troben a l’hora de connectar amb un públic numèricament raonable.

El cop d’estat i la revolució que en va seguir immediatament va provocar la suspensió definitiva de la revista, igualment com la interrupció, a partir del 18 de juliol de 1936, del *Diari de Girona* i, de retop, de les relacions fluïdes entre el grup que gira a l’entorn de la publicació i els sectors socials i culturals que s’identifiquen amb *L’Autonomista*, que continua apareixent fins al final de la guerra i fins al final de la guerra continua esgrimint la cultura com a arma de combat contra el feixisme i la barbàrie. Convertit en “diari d’esquerra”, *L’Autonomista* esdevé el portaveu de la legalitat republicana a Girona. Es fa ressò de les activitats programades pel Casal de la Cultura, publica el *Full de Lletres*, incentiva una important campanya d’alfabetització en hospitals, en presons i en el front, i procura oferir una imatge de civilitat, malgrat la guerra, a una rereguarda cada vegada més castigada i exposada als bombardeigs. És a partir d’aquest pretext que Carles Rahola escriu l’article “Refugis i jardins”, una metàfora d’aquella societat ideal que hom volia construïda sobre els fonaments de la cultura. La “ciutat-jardí” pacientment edificada sobre les pedres mítiques de Girona s’ha convertit en un refugi

27 Sobre *Víctors*, vegeu Josep CLARA RESPLANDIS, “Índex de la revista *Víctors*”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XXII, 1974-75, p. 373-376, i Joaquim NADAL I FARRERAS, “Un article desconegut de Jaume Vicens Vives”, *Els Marges*, 12, 1978, p. 108-104.

antiaeri, “com si fóssim en els temps de les cavernes, contra el perill de bombardeig dels qui, en llur follia de sang i destrucció, atempten contra les nostres llibertats i contra la independència de la pàtria que no pot morir”²⁸. Per aquests mots i d’altres de semblants, Carles Rahola va ser afusellat pocs dies després del final de la guerra. La “vetusta” Girona havia guanyat novament la partida a la “vila espiritual”.

28 Carles RAHOLA, “Refugis i jardins”, *L’Autonomista*, 8-II-1938, p. 1.

Josep Clara

TRES DATES CLAU DE LA GUERRA CIVIL A GIRONA

La història de la Guerra Civil a Girona, en sentit rigorós i detallat, és encara per fer. Però sí que podem esbossar-ne les línies generals. Avui, en el temps i l'espai de què disposem, ens limitarem a remarcar-ne tres moments decisius, situats cronològicament al principi, al mig i al final de l'episodi.

Juliol de 1936

L'assaig de democràcia reformista iniciat el 1931, amb la proclamació de la II República, que perdurà fins al 1936, comportà apassionament en les lluites polítiques i socials, baralles dialèctiques, resistències a les transformacions i aflorà també la violència verbal o escrita, però en general subsistí la convivència en el pla del pluralisme efectiu. L'episodi del 6 d'octubre de 1934 fou una pàgina dissortada, però després del triomf del Front d'Esquerres en les eleccions de febrer de 1936, cap persona de Girona no fou assassinada per les seves idees i tampoc no fou cremada cap església.

Totes les esperances de concòrdia s'esvaïren, en canvi, quan es posà en marxa el moviment subversiu –ideat ja abans de les eleccions de febrer de 1936, pel general Mola i altres conspiradors contraris a les llibertats bàsiques, al sufragi universal i al sistema de partits–, que tenia el precedent fracassat del general Sanjurjo l'any 1932.

El sollevament militar que encengué la guspira de la Guerra Civil, i que finalment acabà amb la vida de la República, començà el 17 de juliol, a l'Àfrica, i es repetí a la península els dies següents, per bé que el resultat fou divers. A Catalunya tingué lloc el 19 de juliol.

En efecte, a les set del matí d'aquell diumenge, els giro-nins que s'havien llevat d'hora pogueren observar com el capità Ruiz de Porras proclamava l'estat de guerra amb el crit final, desorientador, de “*¡Viva la República!*” Ell i els seus companys de milícia –sota la direcció del tinent coronel Antonio Alcubilla, que conspirava de feia dies i estava en contacte amb les delegacions del general Mola– s'apoderaren, tot seguit, i sense topar amb cap resistència, dels centres clau de la ciutat, com la comissaria delegada de la Generalitat i la d'Ordre Públic, l'emissora, els edificis de telèfons i correus, la central elèctrica i les estacions del ferrocarril. Les autoritats del govern legítim foren apartades de llurs càrrecs, i per la ràdio es donaren comunicats favorables al moviment rebel. L'extrema dreta civil –tradicionalistes i falangistes– col·laborà a controlar els carrers.

El triomf va ser d'allò més fàcil, sense lluita ni sang, però es tractava solament d'una victòria provisional. Barcelona determinà, finalment, el canvi radical abans d'acabar el dia. Les paraules de rendició pronunciades pel general Goded significaren el fracàs del moviment facciós a Catalunya, i per això el responsable de la comandància militar de Girona, el general Jacinto Fernández Ampón, ordenà el replegament de les tropes a les casernes. Abans ja s'havien fet enrere les forces de la Guàrdia Civil, el comandant de la qual no dubtà a escapar-se cap a la frontera amb el cotxe oficial.

La marxa enrere dels militars va reposar les autoritats legítimes al lloc que els corresponia, però aquella mateixa nit començà el procés revolucionari que no assaltà els bancs i, en canvi, incendià els locals dels partits polítics

de la dreta i l'extrema dreta que apareixien com a col·laboradors directes o suspects del moviment subversiu. L'endemà començà el torn de les esglésies, i l'onada d'exaltació i fanatisme arribà també a les casernes. La majoria dels caps i oficials de la guarnició van ser detinguts, i el capità de la caixa de reclutament, Enrique Justo Luengo, considerat lleial, es va fer càrrec del comandament. Els militars que intentaren de fugir van ser capturats a l'Escala o a Barcelona. En un primer moment foren reclosos al convent de les Adoratrius, habilitat com a presó, i després foren traslladats a Barcelona, al vaixell *Uruguay*, on romangueren fins que, el mes d'octubre, hagueren de comparèixer davant el tribunal popular que sancionà llur conducta. El bisbe Josep Cartaïa, per la seva banda, abandonà el palau episcopal i es refugià a la mateixa ciutat –primera-ment a l'asil dels capellans vells i després a casa d'un capellà– fins que el dia 30 agafà el tren fins a Barcelona i es presentà a la Generalitat, on Ventura Gassol li explicà el perill del moment i va facilitar-li la sortida de Catalunya en un vaixell francès.

Les instàncies del govern local foren capgirades profundament per la successió dels esdeveniments. Com que els regidors de la coalició de dreta que governaven la ciutat ja no es presentaren més a l'Ajuntament, calgué que la minoria d'Esquerra assumís la gestió del consistori. Així, el 20 de juliol, el regidor Llorenç Busquets esdevingué alcalde accidental. Eduard Layret i Amadeu Oliva mantingueren els càrrecs dependents de la Generalitat a la comissaria delegada i a la d'Ordre Públic. Tanmateix, el veritable protagonisme directiu de la nova etapa correspongué

al Comitè Executiu Antifeixista, dominat per les organitzacions obreres. Expedit Duran Fernández, de la CNT, en fou el cap més visible.

La primera víctima mortal s'anotà el 20 de juliol: Pere Coma, un dels carlins que havien sortit al carrer el dia de l'aixecament. En dies immediats del mateix mes de juliol es produïren tiroteigs –controlats els uns, descontrolats d'altres– que determinaren la mort de tres persones més. El primer caigut antifeixista fou el mestre Dídac Tarradell, membre del POUM, ferit accidentalment per Expedit Duran.

Maig de 1937

La crisi política que esclatà a Barcelona el maig de 1937 i que abocà a una lluita sagnant entre les masses de la CNT, la FAI i el POUM d'una banda, i les forces de la policia, el PSUC i l'Esquerra, de l'altra, marcà una fita en el desenvolupament de la Guerra Civil.

Girona, per bé que de manera més pacífica i moderada, no pogué evitar-ne el ressò, a partir del dia 4 de maig, en què les notícies transmeses per la ràdio començaren a fer efecte. La crònica més completa dels incidents és la de *L'Espurna*, portaveu del POUM, corresponent al dia 6:

“El dimarts, al matí, es vegé molta activitat a tots els centres obrers de la nostra ciutat. Semblava que la lluita a Barcelona s'havia generalitzat.

Ahir, molts treballadors circularen per la ciutat, arma al braç.

Als estatges de la CNT i del POUM acudiren gran nombre d'obriers, desitjosos de conèixer detalls dels successos i posar-se al servei dels comitès respectius.

El centre del PSUC continuà amb les persianes tirades.

Al vespre es registrà un lleuger incident. Uns vailets empaitaren els sacs de sorra de les voltes de la plaça de la República i els traslladaren a l'estatge social del PSUC. La intervenció de les patrulles obreres obligà els responsables a tornar els sacs al lloc d'origen.

A la tarda, els obrers revolucionaris construïren algunes barricades a les entrades de la ciutat.

Ahir, a les cinc de la tarda, les patrulles juvenívoles complimentant un acord del C.L. del Front de la Joventut Revolucionària impediren la sortida de Front (òrgan del PSUC) com a resposta a una manxeta del dia anterior, en la qual qualificava d'incontrolats els obrers en armes.

A les onze de la nit, tingué lloc una important reunió a Casa Ciutat, on totes les organitzacions coincidiren en la necessitat de mantenir l'ordre a Girona.

Cal destacar dos manifestos que foren profusament repartits: un signat per la CNT, la FAI, el POUM, les JJLL i la JCI; l'altre, pel Front de la Joventut Revolucionària.

Avui, al matí, les patrulles obreres han procedit a la clausura del local social de la delegació d'Estat Català a Girona.

El proletariat gironí continua alerta.”

El fracàs de la bullanga barcelonina, els errors dels anarcosindicalistes i les dificultats de l'economia col·lectivitzada foren aprofitats per promoure el retrocés de les organitzacions obreres més radicals i modificar la correlació de forces en benefici de la burocràcia i de la petita burgesia. Les conseqüències es feren sentir en la vida política, social i ideològica de tot el sector republicà, de manera que s'ha pogut parlar d'un abans i un després dels Fets de Maig. La crisi va provocar el relleu de Largo Caballero per Negrín al govern de la República, i la Generalitat va veure restringides les àmplies facultats autonòmiques de què havia gaudit des del començament de la guerra.

A Girona, i com a contrast amb el que succeí a Barcelona i –a escala reduïda– a Orriols, Cadaqués, el Port de la Selva, no calgué lamentar víctimes humanes, però les repercussions dels Fets de Maig dins el Consell municipal se situen en la mateixa línia general de pèrdua d'influència de les agrupacions més radicals i de la preeminència de l'Esquerra i el PSUC fins al final del conflicte bèl·lic.

En el moment de la crisi, el Consell gironí era format per 9 regidors de la CNT, 9 de l'Esquerra, 6 del PSUC i 3 del POUM. N'ostentava la presidència el cenetista Expedit Duran.

A la sessió de la comissió permanent celebrada el 25 de maig, l'Esquerra –per mitjà de Josep M. Dalmau– hi presentà una proposta que deia: “Durant la setmana del 3 al 10 de maig corrent, es produïren arreu de Catalunya i al mateix temps a la nostra ciutat, uns fets lamentables i dolorosos, els quals sense voler entrar a analitzar-los, mereixen ésser condemnats per tots el republicans, demòcrates i antifeixis-

tes. Del passat n'hem de treure una conseqüència. Cal afermar la unitat ciutadana antifeixista a la rereguarda i al front, amb imperi de la disciplina i comandament únic, sense recels i segones intencions i amb la màxima sinceritat per part de tots. Perquè així sigui, proposem que el Consell acordi: a) Protestar dels fets ocorreguts i condemnar-los. b) Ratificar la més lleial i entusiasta adhesió al govern de la Generalitat de Catalunya i al de la República. c) Retirar la confiança al president del Consell i als consellers regidors d'Obres i de Finances, per la seva participació personal en els fets de referència. d) Per a facilitar la constitució del nou Consell Municipal, els consellers regidors d'Esquerra Republicana de Catalunya presenten la dimissió dels seus càrrecs en el Consell Permanent. e) Tots aquests acords seran ratificats per un ple municipal que serà convocat, a tal efecte, per al dia 27 del mes en curs.”

En representació del PSUC, Manuel Roset s'expressà també en sentit condemnatori dels fets, que ell atribuï als “trotsquistes eternament traïdors” i als anomenats “incontrolats”. Declarà que el seu partit estava disposat a col·laborar lleialment amb la CNT, però que no podia solidaritzar-se amb aquells membres que actuaven individualment, i que els consellers d'Obres i Finances, així com el president del Consell, no li mereixien la confiança, puix que havien pres part activa en el moviment de referència “convertint l'Ajuntament en un lloc de refugi i concentració de forces armades que s'havien aixecat contra el govern de la Generalitat”. En conseqüència, els consellers del PSUC dimitien llurs càrrecs i demanaven, igualment, la celebració d'un ple extraordinari.

Expedit Duran es planyé dels fets luctuosos, però manifestà que no podia condemnar la protesta viril i enèrgica del proletariat contra les maniobres contrarevolucionàries de determinades personalitats. Afegí que aquella protesta no era contra el govern de la Generalitat, car tres representants de la CNT en formaven part, sinó contra unes disposicions adoptades aïlladament per uns determinats consellers de la Generalitat aprofitant l'absència del president Companys. Negà també que l'Ajuntament s'hagués convertit en allò que denunciava Manuel Roset.

A desgrat de les seves manifestacions, s'aprovà –amb el vot en contra la CNT– la proposta de l'Esquerra. Es donà per dimitit el comitè permanent del Consell i es convocà un ple per al dia 27. Aleshores Duran, en nom de la CNT; Portas, per l'Esquerra; Roset, pel PSUC, i Guiral, del POUM, defensaren llurs posicions respectives davant d'un públic molt nombrós, atret per la transcendència del debat.

El representant de la CNT remarcà que el vot de censura no anava contra ell i els consellers d'Obres i Finances, sinó contra la CNT. Que els partits que els atacaven representaven solament el 20% del poble i eren el pes mort de la revolució, i afirmà que allò era un “contuberni de la burgesia republicana i el reformisme stalinista”. Portas i Roset, al seu torn, desmentiren que llurs formacions fossin contrarevolucionàries i inclinaren, finalment, el resultat de les votacions. Amb 14 vots contra 9 assoliren que l'acta de la comissió permanent fos aprovada i que hi hagués el nomenament d'un alcalde interí, mentre que el representant del POUM proposava que Duran fos elegit novament alcalde per reivindicar-lo de les actuacions. Efectuades les

votacions corresponents, Llorenç Busquets, de l'Esquerra, va ser el nou alcalde interí: va obtenir 14 vots a favor, 11 en contra i 2 en blanc.

La crisi no es donà per tancada. Al temps que Expedit Duran manifestà que passaria a l'oposició els representants del PSUC abandonaren el lloc, ja que entenien que una organització antifeixista havia de ser presidida per la unitat. El 15 de juny, Pere Cerezo, de l'Esquerra i diputat al Parlament de Catalunya, va ser elegit, finalment, alcalde definitiu amb 8 vots a favor i 10 en blanc, i conservà l'alcaldia fins al 1939. Poques hores després, els representants del POUM eren engarjolats i el seu partit desaparegué de l'escena política, calumniat de ser agent provocador a sou del feixisme.

Aleshores també l'ordre públic passà a mans de l'Estat, i els tribunals de justícia engarjolaren molts individus dels comitès de poble, responsables de les actuacions revolucionàries, però en la rereguarda hom no pogué evitar la demoralització de la població, que li costava d'entendre l'arrel del conflicte, i més quan la supervivència quotidiana era prou difícil i les tropes franquistes feien el seu camí amb la hipocresia del Comitè de No-intervenció.

Gener-febrer de 1939

A la darrerria de gener i primers dies de febrer de 1939, Girona esdevingué una parada obligada per a una munió de catalans i de lluitadors espanyols que eren empesos al camí incert de l'exili. La ciutat, presa pel pànic i la incertesa, com descriuen Rovira i Virgili o el general Rojo, pre-

sentava un aspecte desordenat i carregat de malfiança. L'alcalde Pere Cerezo fou el primer a tocar el dos cap a l'altra banda de la frontera.

Castigada alhora per les bombes de l'aviació franquista i per les destruccions de la retirada republicana, les tropes de la IV Divisió de Navarra la trobaren malparada i encesa, especialment per la banda del carrer Nou, descomposta des del punt de vista material i psicològic, quan hi arribaren el 4 de febrer. L'ocupació militar, feta sense gaires esforços, va ser un acte més del passeig triomfal que els franquistes havien iniciat a les vigílies de Nadal per liquidar la campanya de Catalunya. La resistència de Girona, encarregada a les forces de Líster, no passà de les paraules, i per això les tropes d'ocupació van fer la feina tan còmodament.

El comunicat oficial corresponent al 4 de febrer deia: *“Nuestras tropas han rodeado en el día de hoy Gerona, que ha sido totalmente ocupada y rebasada. La población aparece casi destruida en su parte oeste por las voladuras e incendios que los rojos han realizado antes de huir. La población civil fue, en gran parte, obligada a evacuarse con toda clase de violencias. Los habitantes que han quedado cuentan verdaderos horrores de los crímenes y saqueos cometidos por los rojos. Nuestras tropas han sofocado numerosos incendios, evitando las voladuras del resto de la ciudad, que los rojos estaban llevando a cabo al llegar nuestras fuerzas.”*

Tanmateix, el comunicat ocultava que la població patí una colla d'agressions aèries: una d'important el 28 de gener, dues més el 29 i nou el primer de febrer. De resultes de l'impacte indiscriminat d'aquests atacs hi trobaren la mort una

trentena de persones i foren impactats edificis particulars o institucionals que no tenien res a veure amb objectius militars, com la casa de les Germanetes dels Pobres, on moriren una religiosa i quatre capellans que s’hi albergaven, o la catedral, on una bomba causà un forat de tres metres de diàmetre a la volta de la nau única i estralls als vitralls.

Les cròniques de l’època contenen que, a dos quarts de dues de la tarda, del 4 de febrer, les forces de la IV Divisió de Navarra accediren al barri de l’estació i que, abans de les dues, tota la força entrà per la banda occidental de la ciutat, mentre que per la banda oriental ho feren els legionaris. Les descripcions de l’acte afegixen que “*dentro de la ciudad se hicieron 700 prisioneros y, en los alrededores, más de 1.500*”. Val a dir també que, entre els elements ocupants, es comptaren uns quants gironins que durant el conflicte s’havien passat a l’Espanya “nacional” i que aleshores arribaren a casa, cofois i orgullosos, amb ganes de fer valer els mèrits acreditats entre els guanyadors.

Camilo Alonso Vega, general en cap de l’exèrcit d’ocupació, rebé tots els honors dels triomfadors. La vídua d’un dels tradicionalistes caiguts en la repressió de la rereguarda li oferí un ram de llor ornat amb els colors de la bandera espanyola. Després es va possessionar de la casa de la vila i comunicà als assistents la salutació dels generals Franco i Solchaga. En el parlament va fer la referència obligada a l’heroisme d’Àlvarez de Castro en la guerra contra el francès, agrai la rebuda dispensada i elogià l’espanyolisme dels catalans. “*Venimos –anuncià– trayendo pan, justicia y perdón.*” Per acabar la cerimònia, va fer cridar als espectadors els crits de ritual: “*¡Viva España! ¡Franco, Franco, Franco!*”.

La caiguda de Girona en poder de les tropes de Franco va ser celebrada pel Gran Consell del Feixisme, el qual va fer una declaració entusiasta en què saludava els vencedors i assegurava que el feixisme *“no habrá de descansar hasta que los Ejércitos de Franco hayan totalmente vencido al enemigo”*. Així mateix, el nou alcalde de Barcelona, Miquel Mateu, expressà satisfacció emotiva davant el *“rescate de Gerona, la ciudad inmortal, que si en otro tiempo supo escribir una página entera de la Historia de España porque estaba animada de un ideal purísimo de independencia de nuestra gran Patria española, hoy se ha hecho digna de aquel gesto abriendo sus brazos a sus salvadores, cuando los bigardos sin Dios y sin Patria aconsejan la resistencia”*.

Com a primeres autoritats de la demarcació, el coronel Emilio Gómez del Villar es va fer càrrec del govern militar. La restauració de la institució del Govern Civil, suprimida l'any 1934, va correspondre a un altre militar, el comandant d'enginyers Antonio Federico de Correa Véglison, que arribà una setmana després amb normes per endegar el nou ordre públic. Per dirigir el Partit únic fou nomenat l'enginyer forestal, d'ideologia tradicionalista, Lluís de Prat.

Pel que fa a la reorganització de la vida municipal, el dia 6 de febrer, elements de la dreta clàssica es repartiren les tinències d'alcaldia i nomenaren alcalde gestor l'oculista Joan Tarrús, que ja havia dirigit l'Ajuntament en temps de Primo de Rivera i que prengué possessió del càrrec dos dies després, en un acte presidit pel capità Severino Lamas. La reinstauració de la Diputació, el dia 7 de febrer, fou ordenada pel tinent auditor Tomás Garicano Goñi, futur minis-

tre de la Governació, i la presidència va ser conferida a l'advocat olotí Martirià Llosas.

El bisbe Josep Cartaña, que el 1936 desembarcà a Portvendres i es traslladà, finalment, a Pamplona per esperar el triomf dels sollevats, es reintegrà al seu lloc de comandament eclesiàstic uns dies després, el 18 de febrer. A l'endemig, però, ja hi hagué més d'una celebració litúrgica que barrejà religió i política, en acció de gràcies a Déu pel triomf dels guanyadors.

Però la pau que anhelava la majoria de la població, cansada de tres anys de guerra i de penúries, no arribà plenament. Començà, en canvi, sota l'hegemonia dels militars i dels colors del partit únic, una nova etapa de dolor, de vexacions individuals i col·lectives, de revenja calculada i de claudicació de la fracció liberal i missaire, que renegà del catalanisme i callà davant la injustícia i l'eliminació física del derrotat, contenta amb la victòria de Franco perquè havia pogut recuperar les indústries o els establiments comercials, els temples i les preeminències socials.

Ben aviat, escriptors de casa nostra, com Josep Pla, Carles Fages de Climent i Josep M. Gironella, contents de la nova situació, esdevingueren els glossadors interessats de la derrota republicana i de la gesta franquista. Els vençuts, per contra, fins molts anys després no pogueren conèixer els versos de l'oda de Miquel de Palol, que resumien llur lament en la més estricta intimitat:

“Un núvol de disbauxa i de tempesta
ha agrisat tos capvespres autumnals;
lleig crostisser les teves valls infesta,

un colp de roc cega tes catedrals;
altres veus, altres coples forasteres
ofeguen tes cançons i el teu parlar,
i amb un pobre escamot d'altres fronteres
els teus herois d'ahir veus canviar.”

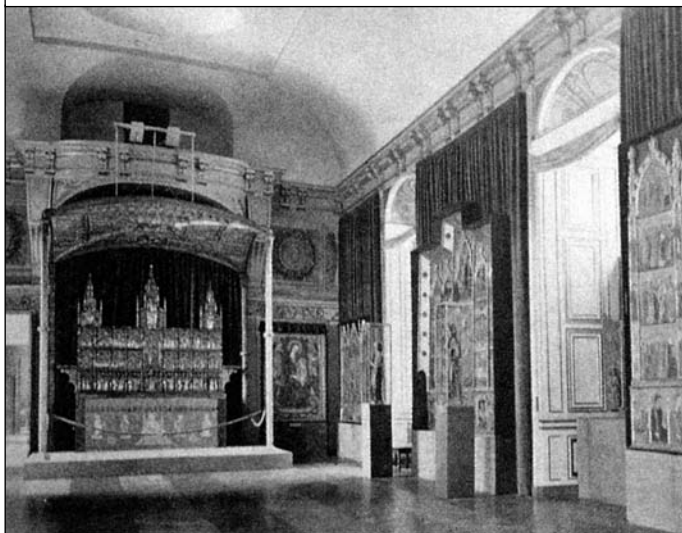
Bibliografia

- AUTORS DIVERSOS: *La Guerra Civil a les comarques gironines (1936-1939)*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1986.
- AUTORS DIVERSOS: *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona, Edicions 62, 2004-2005 (4 volums).
- CLARA, Josep: "Girona sota les bombes", a *Revista de Girona*, 105 (1983), p. 331-334.
- CLARA, Josep: "Els fets de maig de 1937 a la regió de Girona", a *Revista de Girona*, 116 (1986), p. 233-237.
- CLARA, Josep: *El personal polític de l'Ajuntament de Girona*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1987.
- CLARA, Josep: "Justícia popular republicana: procesos contra militars en Girona (1936-1937)", a *Justicia en guerra*. Madrid, Ministerio de Cultura, 1990, p. 141-153.
- CLARA, Josep: "Sobre la Guerra Civil a Girona", a *La Guerra Civil i la societat*. Barberà del Vallès, Ajuntament, 1999, p. 65-79.
- CLARA, Josep: "Dos militars davant i després de l'aixecament del 19 de juliol de 1936: Antonio Alcubilla i Enrique Justo", a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLI (2000), p. 531-554.
- CLARA, Josep: *Girona, 1939: quatre sentències de mort*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- CRUELLES, Manuel: *Els fets de maig*. Barcelona, Juventud, 1970.
- GUARNER, Vicenç: *L'aixecament militar i la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980.
- JOU, Esteve: *Memòries d'un rector gironí*. Calella, Multicopy, 1990.
- MARTÍNEZ BANDE, José Manuel: *La campaña de Cataluña*. Madrid, Editorial San Martín, 1979.

- PAGÈS, Pelai: *La Guerra Civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona, Els llibres de la Frontera, 1997 (2a ed.).
- PERNAU, Josep: *Diario de la caída de Cataluña*. Barcelona, Ediciones B, 1989.
- POBLET, Josep M.: *Els darrers temps de la Generalitat i la República*. Barcelona, Dopesa, 1978.
- RAGUER, Hilari: *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*. Barcelona, Península, 2001.
- ROJO, Vicente: *¡Alerta los pueblos!* Barcelona, Ariel, 1974.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni: *Els darrers dies de la Catalunya republicana*. Barcelona, Curial, 1976.
- SOLÉ I SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA I FONT, Joan: *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.
- VILAR, Pierre: *La Guerra Civil española*. Barcelona, Crítica, 1986.

Joaquim M. Puigvert

**SALVAR EL PATRIMONI ARTÍSTIC EN
TEMPS DE GUERRA. L'EXEMPLE DE
LA CIUTAT DE GIRONA (1936-1939)**

Les guerres tenen, com és obvi, un alt cost humà, social, econòmic, polític... però també patrimonial. En efecte, els arxius, els museus, les biblioteques, el patrimoni arquitectònic i les obres d'art també en poden ser víctimes. Les imatges ben recents i punyents de la destrucció i saqueig de la Biblioteca Nacional i el Museu Arqueològic de Bagdad poc després d'iniciar-se la guerra a l'Iraq ens ho han recordat, malauradament, de nou. Una vegada més el present o el passat recent pot servir als historiadors d'estímul per a replantejar-nos preguntes i problemes sobre els temps pretèrits sempre que es procuri evitar el risc de l'anacronisme i el presentisme. Les preguntes a les quals intentaré donar resposta en aquesta conferència són bàsicament tres, a saber: com va afectar la Guerra Civil espanyola al patrimoni artístic gironí? Quines accions desplegaren les autoritats republicanes a Catalunya i a Girona en defensa del patrimoni artístic en perill? Quins arguments es varen emprar en la seva defensa per a contrarestar la imatge difosa pel bàndol franquista d'una República incapaç de frenar les accions destructores d'esglésies i obres d'art religioses perpetrades per grups "incontrolats" en els primers moments de la guerra? És un bon moment per a revisitar aquestes qüestions, les quals, d'uns anys ençà han estat replantejades (ja sigui a escala catalana o espanyola) de bell nou amb excel·lents exposicions i documentals de considerable impacte ciutadà com és el cas de l'exposició organitzada a Barcelona i a Olot *Viatge a Olot. La salvaguarda del patrimoni artístic durant la Guerra Civil* (1994); l'exposició celebrada al Museu del Prado a Madrid *Arte protegido. Memoria de la Junta del Tesoro Artístico duran-*

te la Guerra Civil (2003); la pel·lícula documental dirigida per Alberto Porlan *Las Cajas españolas* (2004), la qual dóna compte del periple (Madrid-València-Figueres-Ginebra) que seguiren les principals obres del Museu del Prado per esquivar el risc dels bombardeigs; i l'exposició recentíssima a la Biblioteca Nacional a Madrid titulada *Biblioteca en Guerra* (2006). És, doncs, una bona oportunitat la que ens ofereix aquest cicle de conferències *II República i Guerra Civil a Girona*, per aprofundir en la mateixa qüestió però a una escala més reduïda, la de Girona i el seu entorn regional.

L'art en perill

A la zona republicana, per tant a Girona, l'art (de manera especial el religiós) va estar sotmès durant la Guerra Civil a tota mena de perills. En primer lloc, cal esmentar la gran quantitat d'incendis sistemàtics que afectaren greument esglésies i convents a partir del 19 de juliol de 1936 realitzats per grups que sovint de manera abusiva s'han qualificat d'*incontrolats* (alguns de clara filiació anarquista, altres de més difícil adscripció) que, en uns moments de buit de poder com foren les primeres setmanes de guerra, feren de la violència iconoclasta i anticlerical (contra els sacerdots assassinats i els temples cremats) una arma, deien, en defensa de la República quan, *de facto*, varen contribuir al seu afebliment. En el conjunt de la diòcesi de Girona, tal com ha mostrat Josep M. Marquès (2000: 89), foren enderrocats totalment 52 temples i 271 foren derruïts parcialment. Pel que fa a la ciutat de Girona les conseqüències destructores

sobre els temples i les obres d'art que hi havia han estat estudiades globalment per Joan Busquets (1986) i parcialment per Josep Clara (1981); treballs als quals remetem per aquells que vulguin disposar d'una descripció i anàlisi més detallada dels esdeveniments. Els grups iconoclastes i incendiàris a la Girona, Catalunya i Espanya republicanes veien en els temples i en les imatges religioses la representació de l'opressió multisecular de les classes privilegiades i de l'Església (que identificaven amb les classes propietàries i riques, així com amb els militars revoltats el 18 de juliol). El foc, per aquests sectors, era, així doncs, un foc "purificador" d'alt voltatge simbòlic, que fa del tot ajustades les reflexions de Jean-Pierre Babelon i André Chastel: "*Les monuments et les ouvres d'art ont toujours, dans les temps troublés, le sort des symboles qu'ils véhiculent*" (1994: 58). Tal com ha dit l'antropòleg Manuel Delgado (1997:51), fent una diagnosi crítica que compartim, els historiadors no han (no hem) considerat prou "el contingut simbòlic dels motins iconoclastes, malgrat que fos ostensible que s'estaven agredint precisament símbols" amb significats culturals, socials i religiosos ben precisos i diferents per als executors com per a les seves víctimes. Els iconoclastes del 1936 en no fer abstracció del significat religiós dels cristis, marededús i retaulles que cremaven, es mostraven insensibles a la consigna de les autoritats republicanes que maldaven per canviar la percepció dels possibles incendiàris afirmant, com és el cas dels cartells penjats a la ciutat de Madrid, que "*un objeto religioso puede ser al mismo tiempo una obra de arte. Consérvalo para el patrimonio nacional*" (reproduït a Coronado, 1991:28); patrimoni artístic nacional que, segons Jeroni Mar-

trell (1937), responsable del Servei de Monuments de la Generalitat, resultà molt afectat pels actes revolucionaris de l'estiu del 1936 precisament per “la confusió inevitable substancial, en molts monuments, de les condicions artístiques amb les religioses”.

Però l'incendi destructor no fou pas l'únic perill per a les obres d'art, sinó també ho serien les decisions d'enderrocar alguns temples (com fou el cas de l'església gironina del Mercadal), apel·lant la necessitat de realitzar millores urbanístiques; els bombardeigs perpetrats pels avions del bàndol dit “nacional”; o les confiscacions incontrolades de tota mena de béns; o la creença d'alguns sectors que la venda del patrimoni artístic podia ajudar a resoldre la precària situació econòmica i l'escassetat d'armament, tal com plantejava un poema de Luis de Tapia: “¿Por qué no hace el pueblo ibérico un poco el chamarilero? ¿Por qué no cambia Tizianos por bombas para aeroplanos? ¿Por qué no cambia Murillos por material de gris brillo?...” (citat a Colorado, 1991: 12); o l'apropiació pura i simple d'obres d'art amb l'objectiu de vendre-les en el mercat clandestí d'antiguitats, local o internacional, tal com queda reflectit en el llibre de Miquel Mir *Entre el roig i el negre. Una crònica de la Barcelona anarquista* (2005), llibre que si bé és de creació literària s'inspira, sembla, en fets reals que fan pensar que no tots els incendiaris eren idealistes i desinteressats anarquistes.

La política de salvament

Les destruccions dels primers dies de guerra en zona republicana foren aprofitades pel bàndol franquista per a fer

propaganda escrita contra la República, intentant crear un estat d'opinió internacional contra el règim republicà. Alguns títols són prou evidents: a París, per exemple, es publicaria el 1938 el llibre *Le Martyre des oeuvres d'art: guerre civile en Espagne: documents rassemblés par les services photographiques de Salamanque dans les zones actuellement au pouvoir des armées nationalistes*. Però contra la imatge que va difondre el govern de Burgos no és cert que el govern republicà d'Espanya o la Generalitat de Catalunya es creuessin de mans o s'inhibissin davant la crema i destrucció d'obres d'art. No. Es va endegar una política de salvament tal com més endavant va reconèixer Luis Monreal Tejada, testimoni gens sospitós, diguem-ho clar, de simpatitzar amb la causa republicana, no ende-bades fou, durant la guerra, *alférez de Recuperación artística* del bàndol franquista: “*Empezaron a surgir comisiones y comités de diversos orígenes [diu Monreal en referència al bàndol republicà] para ocuparse de la defensa del Patrimonio Artístico. A tales organismos se incorporaban algunos elementos políticos si eran designados por la autoridad constituida, a fin de mantener su control. Pero los sujetos activos que realizaban la labor con esmero y abnegación eran funcionarios de museos, profesores, expertos y también aficionados al Arte que trabajaban con todo desinterés*” (Monreal, 1999: 18-19). A Catalunya, la Generalitat va endegar accions diverses en defensa dels arxius (sota la direcció d'Agustí Duran i Sanpere); de les biblioteques (sota la direcció de Jordi Rubió), i les obres d'art (sota la direcció de Joaquim Folch i Torres). La primera acció fou publicar un decret en el *Butlletí oficial de la Gene-*

ralitat (25-VII-1936), pel qual la Generalitat confiscava “tots els materials i objectes d’interès pedagògic, científic, artístic, històric, arqueològic, bibliogràfic i documental que es trobin situats en els edificis o locals d’institucions públiques del territori de Catalunya afectats pels actuals esdeveniments, o que a judici dels Senyors Comissaris de la Generalitat, Alcaldes i altres Autoritats legals poguessin ésser-ho” (Joseph,1971). Pel que fa a les obres d’art i patrimoni arquitectònic, que és el tema que ara ens ocupa, en paraules de l’arquitecte Jeroni Martorell (1937:4) escrites en plena Guerra Civil, “el Conseller de Cultura de la Generalitat volgué des de l’inici dels esdeveniments, aplicar el criteri, amb major aplicació i eficàcia, que era funció d’Estat, salvar per al poble, els valors artístics. Sota la direcció immediata de Gassol, primer, de Sbert després, la Secció de Monuments Històrics, ha procurat conservar tot el que ha estat possible, tenint cura alhora, segons la llei catalana, dels edificis i objectes artístics. L’organització oficial ha comptat amb la cooperació entusiasta de nombrosos voluntaris”. Des de Barcelona es dissenyaria, doncs, una política global de salvament que calia portar a terme en el conjunt del territori a través de les Comissions del Patrimoni Artístic i Arqueològic constituïdes a les principals ciutats i viles. Vegem, en primer lloc, qui formà part de la Comissió del Patrimoni de Girona ciutat i, en segon lloc, s’observarà quines foren les seves principals accions, resseguint bàsicament la crònica que realitzaria fa uns anys Francesc Riuró (1986).

La composició de la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic

La comissió gironina es constituí el 22 de juliol de 1936 i seria presidida pel que fou el primer alcalde republicà de la ciutat, diputat a Corts i prestigiós geògraf i professor de la Normal, Miquel Santaló. A més d'ell formarien part de l'esmentada comissió Joan Subias i Galter, cap dels Serveis de Cultura de la Generalitat a Girona; Pau Planas i Prats, dibuixant, pintor i gravador afiliat al POUM, el qual realitzaria sengles gravats per a la revista portaveu del POUM *Espurna* (Clara, 2002: 272-273; Ràfols, 1953: vol. II, 350); Eduard Fiol i Marquès, dibuixant humorístic que treballà com a delineant de l'arquitecte Rafael Masó i dissenyador dels bitllets moneda emesos per l'Ajuntament de Girona en temps de guerra (Ràfols, 1951: vol. I, 405-406); Emili Blanch, jove arquitecte que seguia els principis de l'arquitectura racionalista d'avantguarda; Pere Vallmajó, reputat reposador que havia creat el 1914 a Girona una petita foneria d'ornamentació (Ràfols, 1954: vol. III, 193); Carles Palol i Feliu (que no hem sabut identificar); Joan Turon Algans (funcionari delineant), i Francesc Riuró, delineant de l'arquitecte Rafael Masó (1928-1935) i col·laborador de l'arqueòleg Josep de Calassanç Serra-Ràfols (Soler, 2000: 8-9). Després de resseguir la nòmina dels membres de l'esmentada comissió es pot arribar a la conclusió que hi participaren polítics, tècnics de cultura, artistes i voluntaris sensibilitzats pel patrimoni artístic; una composició, en definitiva, molt similar a les comissions d'altres poblacions.

Una política de salvament improvisada?

Ens equivocaríem de pensar que les accions de salvament desplegades l'estiu del 1936, pel seu caràcter d'urgència, foren improvisades i plantejades de bell nou. Hi ha senyals inequívocs que mostren com les polítiques de salvament es beneficiaren de polítiques i pràctiques anteriors que facilitarien considerablement les tasques de salvament. Quan es diu que la República excel·lí per les seves polítiques educatives i culturals, cal incloure-hi (i no sempre es fa) tot allò referent al patrimoni. No es pot oblidar, per exemple, que la Constitució espanyola republicana de 1931 dedicà un article (el 45) específicament al patrimoni (“*Toda la riqueza artística e histórica del país, sea quien fuese su dueño, constituye Tesoro Cultural de la Nación...*”), esdevenint la primera cita sobre el patrimoni en un text legislatiu bàsic europeu (Ordieres, 1995: 41). Aquest article justificaria, més endavant, la llei del 13 de maig de 1933 sobre defensa, conservació i acreixement del Patrimoni Històric i Artístic Nacional, en la qual s'adoptaven les disposicions teòriques conservacionistes i els criteris d'actuació més avantguardistes recollits en la Carta d'Atenes de 1931 (que maldaven per restaurar només en allò imprescindible, de manera que hom pogués reconèixer els afegits), que havien estat ja defensades amb anterioritat pels arquitectes Jeroni Martorell (director del Servei de Conservació de Monuments de la Mancomunitat de Catalunya) i Torres Balbás. Amb l'Estatut d'Autonomia de 1932 Catalunya obtindria, al seu torn, importants competències en el camp del patrimoni que donarien lloc a la Llei de Conservació del Patrimoni Històric,

Artístic i Científic de Catalunya del 3 de juliol de 1934, de la qual cal destacar la seva concepció molt àmplia i generosa del concepte de patrimoni, així com el fet que posa fi a les velles comissions provincials de monuments; comissions que, *de facto*, actuarien fins al juny de 1936, quan foren traspassats els béns del Patrimoni a la Generalitat de Catalunya que eren propietat de l'Estat. Es pot concloure, doncs, que les tasques de salvament d'obres d'art endegades en plena Guerra Civil es beneficiaren de les polítiques anteriors a favor del patrimoni ja fossin de l'etapa republicana o de la Mancomunitat, de manera molt especial de la política de museus (cal recordar l'obertura del Museu d'Art de Catalunya el 1934) i les tasques d'elaboració d'inventaris i catàlegs que facilitaren el coneixement i la localització de moltes obres disperses per tota la geografia catalana.

Pel que fa als efectius humans mobilitzats, tot sembla indicar que tampoc s'improvisaria, més enllà d'alguna nova incorporació que tenia a veure amb les noves circumstàncies sociopolítiques. Així, per exemple, es pot constatar que més del 50% dels membres de la Comissió del Patrimoni gironina (Subias, Blanch, Palol, Turon i Riuró) eren socis destacats dels Amics de l'Art Vell; una associació (amb un nom de clares ressonàncies noucentistes), creada el 1929, que el 1935 havia arribat a tenir el nombre considerable de 513 socis repartits per tot Catalunya i organitzats en sengles delegacions comarcals i locals (Martinell, 1935). A Girona, a més dels noms indicats, en foren socis individuals, entre d'altres, els majors representants del noucentisme cultural gironí, com seria el cas de l'arquitecte Rafael Masó (dos delineants del qual hem vist que eren membres de la

Comissió del Patrimoni Artístic creada el 1936) i els germans Lluís i Josep M. Busquets Mullera, o del vell republicanisme com Carles Rahola. També en serien socis corporatius l'Ajuntament, l'Ateneu i el Grup Excursionista Esportiu de Girona. El principal objectiu de l'associació era, segons deien els seus estatuts, vetllar “per la conservació del patrimoni artístic del nostre país i, dins d'aquest objectiu general [vetllar per] la restauració de les obres d'art que corrin el perill de destrucció, l'adquisició de les que es posin a la venda o puguin ésser exportades i la millor disposició de les que es trobin disperses, ocultes o destinades a una funció inadequada” (citada per Puigvert, 2004: 55). L'esmentada associació fou responsable, recordem-ho, de restauracions molt emblemàtiques a les comarques gironines com seria el cas de la Porta Ferrada de Sant Feliu de Guíxols, el claustre de Breda o la muralla romana d'Empúries (Martinell, 1935; Boadas et al., 2000: 230-231). L'àmplia i generosa participació dels membres dels Amics de l'Art Vell en les tasques de salvament del patrimoni artístic durant la Guerra Civil és un exemple de com en unes circumstàncies històriques excepcionals s'activaren tots uns ressorts, unes complicitats, i unes xarxes preexistents de voluntaris altament conscienciats a favor del patrimoni artístic que facilitarien molt a l'administració de la Generalitat i als municipis les tasques de salvament. De fet, disposar d'una mena de cos de voluntaris repartits per tota la geografia catalana a favor del patrimoni era una vella aspiració de Jeroni Martorell per al qual, aquests voluntaris havien de ser “persones especialment indicades per la seva il·lustració i el seu patriotisme” amb l'objectiu principal de comu-

nicar “les notícies que interessin respecte a la situació dels monuments” i contribuir “tant com sigui possible a la seva catalogació” (citat per González, 2001: 32).

Les accions en defensa del patrimoni artístic

Dos serien els principals objectius de la Comissió del Patrimoni gironina: en primer lloc, diagnosticar les conseqüències de les destruccions fetes sobre edificis religiosos i de particulars amb obres d'art; i, en segon lloc, intervenir en alguns immobles religiosos que havien estat ocupats o controlar les confiscacions de cases els propietaris de les quals per motius ideològics havien marxat. La Comissió aconseguí ben aviat el control de la Catedral, convertida en Museu del Poble, de la qual se salvarien les obres d'art més importants i emblemàtiques: el tapís de la Creació, l'estàtua de Carlemany, el retaule i baldaquí de l'altar major o els retaulles barrocs, per posar uns exemples. També es controlaria el palau episcopal, per al qual la Comissió obtindria una dotació de guàrdies per evitar que els sectors més extremistes hi entressin amb el pretext (imaginat) que hi havia capellans amagats o disfressats. Amb tot, els membres de la Comissió hagueren de negociar amb membres del Comitè els quals insistien que calia eliminar els altars de la catedral per a justificar-se davant els grups més extremistes. En paraules de Francesc Riuró (membre destacat de la Comissió): “Davant la nostra negativa i després de molt discutir, s'aconseguí que cedint-los les parts de menys interès artístic d'alguns altars moderns, com a cosa simbòlica, restessin tranquil·litzats. No hi hagué altra alternativa. Aquestes res-

tes d'altars foren cremades sobre la part on no existien laudes sepulcral de la plaça, per a no deteriorar-les (Riuró, 1986: 45). Negociacions similars (prou difícils i arriscades) entre les comissions de salvament i els partidaris de la crema es varen produir a d'altres viles i ciutats.

Pel que fa a l'altre gran temple gironí, el de Sant Feliu, la Comissió ho tindria un xic més complicat, essent, segons el testimoni de Francesc Riuró “un os de mal rosegar” (1986: 45). En qualsevol cas, de Sant Feliu també foren salvades obres importants: entre d'altres, cal destacar el retaule major del segle XVI amb pintures de Joan de Borgonya, el crist jacent del mestre Eloi, el còdex de Beda o el sepulcre de Sant Narcís del segle XIV. L'episodi narrat per Riuró de l'obertura del sepulcre nou del patró de la ciutat davant notari no deixa de ser un exemple més de les tibantors, conflictes i les dificultats que hagueren de patir els membres de la comissió davant els sectors més exaltats: davant la insistència del Comitè de Confiscacions que amenaçava de destruir-lo, es comunicà l'afer a la Generalitat, que ordenà el reconeixement del sepulcre al qual assistiren, a més de membres de la comissió gironina, Folch i Torres, director dels Museus de Barcelona, l'arquitecte Ricard Giralt i un representant del Comitè de Confiscacions, el qual, després que fossin retirats de l'interior de la tomba objectes de valor arqueològic, segons testimoni de Francesc Riuró, “amb una arma a la mà digué que havíem d'acomiar-nos ja que ell es feia càrrec de les restes, i procedí, tot seguit, a segellar les portes de la sagristia de la capella, on es feu l'exploració” (Riuró, 1986: 46). Un parell de dies després les restes de Sant Narcís varen ser exposades al públic a la Rambla contra

l'ordre de la Generalitat que instava que les restes es dipositessin, prèvia anotació de dades que permetessin la seva identificació posterior, dins d'una de les tombes subterrànies del mateix temple. Un exemple ben punyent de les dificultats en què es trobaren els membres de la Comissió a l'hora de desenvolupar les seves tasques.

Les actuacions de la Comissió del Patrimoni, tanmateix, no es limitaren als límits geogràfics de la ciutat de Girona, sinó que també actuà en la seva regió, realitzant viatges a la Bisbal, Sant Jordi Desvalls, Canet d'Adri, Santa Pau, Castelló d'Empúries, Fortià, Figueres, Olot, Camprodon, Setcases, Besalú i Banyoles. Aquest és un punt de gran importància en la mesura que, també en circumstàncies de guerra, la ciutat de Girona veuria reforçat, diguem-ne, el seu paper com a capital cultural de tot un territori, ja que s'hi concentrarien, per raons de seguretat, obres d'art religiós procedents de petits pobles i viles, moltes de les quals, i això no s'ha posat suficientment de relleu, ja no retornarien mai més als seus llocs d'origen. Per a alguns retaules i altres obres d'art religiós, s'haurà de convenir, el viatge que feren durant la guerra a Girona, de la mà dels membres de la Comissió del Patrimoni, no tindria ja bitllet de retorn durant la dictadura franquista i passarien a ser les peces clau i més emblemàtiques del Museu Diocesà que s'inauguraria el 1942: aquest és el cas, per exemple, del retaule de Sant Pere Púbol (del segle xv) de Bernat Martorell, un dels millors exemples del gòtic internacional a Catalunya, recentment restaurat i al qual es dedicà fa poc una exposició comissariada per Joan Molina; de la majesttat, retaule de Sant Miquel (de Lluís Borrassà) i biga romà-

nica de Cruïlles; i del Martirologi de Poblet que serien custodiats, uns i altres, a les sales capitulars de la Catedral de Girona. Foren unes circumstàncies límit, les de la guerra, que portaren, comprensiblement, a endegar (o recuperar) una política a favor de la centralització i concentració de les obres d'art a les grans capitals; política de centralització dels béns culturals que ja estava aleshores periclitada entre els sectors més *à la page* en qüestions sobre patrimoni artístic i que contradeia els principis defensats per Jeroni Martorell el 1921 que les obres d'art es conservessin *in situ*, és a dir, en els llocs per als quals foren creades: “Respectar els monuments, quan sigui possible, en llur situació originària, és criteri fonamental. Al museu sols ha d’anar-hi allò que estigui en males condicions de seguretat o d’estudi. Que tot el país sigui museu, que a tot arreu es trobin ben guardades les obres d’art: heus aquí l’ideal” (citada per Puigvert, 2003: 61). En qualsevol cas, insistim, és del tot comprensible que en aquelles circumstàncies la Comissió del Patrimoni centralitzés a Girona obres d’art per a garantir-ne la seva seguretat. La dura realitat i les urgències del moment, diguem-ne, obligaven a deixar aparcar les noves teories museològiques o els principis “ideals” de com conservar el patrimoni artístic.

Però les accions de la Comissió no serien només de tipus “defensiu”, sinó que es desplegaren una sèrie d’iniciatives proactives a favor del patrimoni que avui pot sorprendre que s’intentessin portar a terme en temps de guerra i de tota mena de privacions: es restauraren algunes peces; es realitzaren inventaris; es prengueren mesures de seguretat en els edificis on es custodiaven les obres d’art, instal·lant-hi extin-

tors per a casos d'incendis; s'intentà, sense èxit, recuperar la capella de Sant Nicolau en mans del Sindicat de la Fusta; es desmuntà l'orgue de la catedral i es rebaixaren els murs del cor perquè lluís la nau gòtica amb tota la seva amplitud; es continuaren les obres del passeig Arqueològic començades el gener de 1936; es projectà l'enderroc de l'edifici que limitava amb les escales d'accés a la portalada de Sant Feliu que trencava la visió del monument; es va debatre de la necessitat de trobar una solució digna per a la portalada inacabada dels Apòstols de la Catedral i se seleccionaren les peces destinades a l'exposició d'Art Català Medieval a París que se celebraria el 1937.

L'exposició de París

En efecte, l'exposició de l'Art Català Medieval organitzada a París el 1937 pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat va incloure obres molt notables del patrimoni gironí salvat durant la guerra: s'exposaren a París en les sales del Jeu de Paume (de març a maig del 1937) i del castell de Maisons-Laffitte (de l'estiu del 1937 a la fi de la guerra), el tapís de la Creació, el baldaquí i el retaule de plata de la Catedral, la creu d'altar de la Catedral, la creu de les Confraries, la creu de Vilabertran, la creu de Peralada, la creu de plata de la Catedral, el retaule de Sant Tomàs de Lledó, l'estàtua anomenada de Carlemany, l'arqueta reliquiari de Camprodon del segle XIV, l'homiliari de Beda (del segle XI), dues tapes o cobertes d'evangeliari de plata i el martirologi de Poblet del segle XV (Prat, 1987: 361). L'exposició de París (sens dubte l'exposició d'art català

medieval més important que s'hagi produït mai fora de Catalunya) responia a dos objectius bàsics, de naturalesa diferent, tal com ha mostrat Mercè Vidal (1994). En primer lloc, es tractava de treure les millors peces d'art medieval català del Museu d'Art de Catalunya, que s'havien custodiat a l'església de Sant Esteve d'Olot, així com obres d'altres procedències (com serien les procedents de les comarques gironines abans esmentades) per tal d'alliberar-les del risc de bombardeigs. Aquesta no fou una decisió gens fàcil, ja que els governs català i espanyol republicans en principi es negaven a concedir el permís per a treure les obres a l'estranger per evitar que els sectors partidaris dels "nacionals" els acusessin de voler "vendre's" el patrimoni; acusació del tot falsa però que circularia i provocaria, per exemple, que els mossens gironins Llàmbert Font i Carles Bolós i el mateix bisbe Josep Cartanyà visitessin l'expressada exposició per comprovar *in situ* si eren certs els rumors que un joier de Barcelona havia rebut "l'encàrrec de valorar i vendre els objectes exposats a Maisons Laffitte" (Prat, 1987: 362).

A part d'estalviar a les obres d'art el risc de ser bombardejades, l'altre gran objectiu de l'exposició de París era mostrar a la comunitat internacional que no eren certes les imatges difoses pel naixent règim de Franco que mostraven una República, en bloc i sense matisos, irrespectuosa, vandàlica i destructora de les obres d'art. És per això que en el llibre editat a París el 1937 *L'art de la Catalogne*, en el qual col·laboraren també Ferran Soldevila i Josep Gudiol, Christian Zervos escriuria un article titulat significativament *Les prétendus vandalismes en Catalogne*, on es dolia que "jour-

naux et revues ont rivalisé d'entrain pour décrire le 'vandalisme' des républicains" (1937: 9). Per a contrarestar aquesta imatge, Zervos destacava les tasques endegades a favor de l'art per la Conselleria de Cultura de la Generalitat: "*De la 'Conselleria de cultura' et du service annexe du 'Patrimoine Artistique' partaient [afirmava] nuit et jour des ordres téléphoniques dans toutes les directions du pays catalan, jusqu'aux villages les plus lointains, indiquant les oeuvres qu'il faudrait à tout prix sauver. Souvent le Conseiller lui-même téléphonait, toutes les fois que son autorité devait exercer une pression*" (Zervos, 1937: 11). Amb tot, Zervos, diguem-ho clar, minimitzaria en excés les pèrdues artístiques experimentades a la rereguarda republicana "*d'une façon générale, j'estime [afirmava] que le patrimoine artistique de la Catalogne n'a pas diminué de plus de 2%, et encore dans ce chiffre on ne saurait compter aucune oeuvre importante*" (1937: 15). No deixa de sorprendre (en la mesura que a la Catalunya noucentista i republicana començava a revaloritzar-se l'art barroc) com Zervos relativitzava la destrucció i la pèrdua de les obres d'art d'un dels grans temples barrocs de Barcelona (l'església de Betlem en plenes Rambles): "*cét édifice, à mon avis sans intérêt, n'avait d'autre importance que de contribuer à créer la couleur locale des Ramblas*" (1937: 13). En aquest sentit, és evident que les tasques de salvaguarda artística desenvolupades durant la Guerra Civil (i de manera molt especial l'exposició d'Art Català Medieval a París) eren coherents amb determinades trajectòries anteriors (que havien començat amb la Renaixença) que tendiren a idealitzar el passat medieval català (vist com a etapa d'esplendor) i a considerar l'art

medieval com a mostra més genuïna de l'*art nacional*, deixant els segles XVI-XVIII (i les seves manifestacions artístiques) en un segon terme en ser interpretats com a segles suposadament “decadents” i “obscur”.

Els col·laboradors

En la tasca de salvament hi participaren també activament persones (de perfils socials i orientacions ideològiques i polítiques prou diversificades) que no eren membres de la Comissió del Patrimoni, però el paper de les quals fou decisiu i clau, ja fos actuant d'intermediaris i informants o ja fos directament, impeding la destrucció de determinades obres, en condicions sovint arriscades. Vegem-ne alguns exemples. Així, per exemple, segons un testimoni oral citat per Josep Clara (1981: 253), el foc que s'havia iniciat a l'església gironina de Sant Feliu el 20 de juliol de 1936 seria aturat gràcies a les accions de Miquel Gayolà, destacat sindicalista i membre del POUM, el qual veient que sortia foc del temple “recriminà als qui l'havien encès i els féu retirar”. Seria l'endemà d'aquests fets que els dirigents del comitè “s'adreçaren al poble per a dir que calia donar exemple i que les accions d'aquesta mena –els incendis– no representaven cap benefici a la causa revolucionària”. La Comissió del Patrimoni gironina va rebre l'ajuda decisiva del sacerdot Joan Vilageliu que, d'amagat, els lliurà el martirologi de Poblet que li havien confiat, al seu torn, les monges bernardes abans d'abandonar el seu convent (Valentí, 2003: 316); també del mestre de Sant Jordi Desvalls que avisà a temps de la destrucció de mobles i objectes de l'església

(Riuró, 1986: 46); i de Bonaventura Casadevall de la Bisbal que aconseguí que el comitè lliurés els retaules de Púbol, la Pera, Cruïlles, entre d'altres obres (Riuró, 1986: 46). L'alcalde d'ERC de la Pera Josep Andreu i Ribot avisà puntualment al conseller de Cultura conforme el retaule de Sant Pere de Púbol d'havia salvat de la crema (Ettinghausen, 2005: 57). I els exemples es poden allargassar: un cap de milícies lliurà unes taules que havien format part del retaule de Montagut (Riuró, 1986: 47); Pere Serra de la FAI va defensar el tapís de la Creació a punta de pistola (Busquets, 1986:197); el sagristà de Sant Feliu, l'avi Pageo (sic), amb vincles familiars amb militants del PSUC, sembla que també evità més d'una destrossa (Busquets, 1986: 197); el metge olotí Joaquim Danés i Miquel Garganta salvaren la majestat de Sant Joan les Fonts de la crema perquè precintaren el temple (Valeri, 2002: 5); el mateix Joaquim Danés, metge catalanista, republicà i catòlic, soci dels Amics de l'Art Vell i delegat de la Generalitat a Olot de la Comissaria General de Museus, amb altres col·laboradors (Iu Pascual, Antoni Planagumà, Pelegrí Serrat, Miquel Pagès...), salvà obres importants del patrimoni olotí, com ara la talla de la verge de Tura, el quadre del Greco, els retaules barrocs de l'església de Sant Esteve, entre d'altres obres (Danés, 1989; Puigvert, 1998); l'arquitecte Pelai Martínez ordenà, amb l'objectiu de salvar-lo, l'aparedament del retaule barroc de Cadaqués (Gil, 2005: 62) i un col·lectiu de veïns de Beget impediren la crema de la majestat romànica custodiada a l'església parroquial (Doménech, 1987).

Aquests són uns testimonis de gran interès en la mesura que ens mostren que en la tasca de salvament hi partici-

paren sectors prou diferenciats, tant des del punt de vista social com polític i ideològic, la qual cosa vol dir que la motivació que hi ha al darrere de tals accions, lluny de ser únivoca deuria ser molt diversa; pluralisme de motivacions que els historiadors han de considerar i estudiar degudament. Per a un republicà laic de classe mitjana, cada obra salvada era un símbol del patrimoni artístic nacional que calia preservar i llegar a les generacions futures amb independència de qui en fos propietari o del seu caràcter religiós o profà. Per a un catòlic cultivat, cada obra d'art religiós salvada tenia una doble simbologia: era un símbol del patrimoni artístic nacional, sí, però al mateix temps una obra d'art sacre mereixedora de culte i veneració. Però, com interpretar la participació dels sectors populars compromesos amb les transformacions revolucionàries d'aquells dies? És un exemple de com alguns d'aquests sectors havien fet seus valors culturals fins aleshores reservats a determinades elits socials i intel·lectuals, a través dels ateneus, les escoles, l'excursionisme cultural i les biblioteques populars, fent possible el que Enric Ucelay da Cal ha anomenat el noucentisme de masses? És una mostra i conseqüència de la recepció i interiorització de la propaganda republicana feta durant la Guerra Civil a favor del patrimoni artístic nacional? De la combinació d'aquestes dues explicacions n'ha de sortir una interpretació plausible i versemblant. En aquest sentit, no es pot oblidar que bona part de la propaganda i dels discursos a favor del salvament de les obres d'art endegada per les autoritats republicanes aniria significativament adreçada a les classes populars compromeses amb l'anarisme i el socialisme

afegint al ja clàssic argument de la necessitat de defensar el “patrimoni artístic nacional” d’altres que, en rigor, no s’havien emprat fins aleshores, però que podien resultar especialment eficaces i sensibles a les classes treballadores polititzades. Per dir-ho d’una altra manera: el nou context socialment revolucionari obert a la rereguarda republicana (del qual les col·lectivitzacions serien la màxima expressió) obligà a renovar i adequar els discursos sobre el patrimoni afegint al vell argument del patrimoni artístic nacional (que els nacionalismes espanyol i català havien fet seu des de temps enrere) d’altres més en sintonia amb la revolució encetada. A Madrid, per exemple, es penjaren cartells on es podien llegir missatges com aquest: “*obrerros de hoy, respetad la labor de nuestros compañeros de ayer*” (reproduïts a Coronado, 1991: 28-29). Aquest darrer missatge té un contingut molt similar, com veurem tot seguit, en les reflexions publicades el 1937 pel conseller de Cultura Antoni M. Sbert a la revista *Nova Ibèria*, editada pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat (Solé i Sabaté; Villarroya, 2006), on es plantejava que el patrimoni artístic, històric, bibliogràfic i científic si bé era, “la base de la nostra cultura nacional”, la seva defensa s’insistia amb èmfasi, tanmateix, no era “una defensa del passat, ni un símbol del règim caigut, ni una supervivència que ens pugui fer oblidar la servitud d’altre temps amb l’esclat enlluernador de les creacions que ens ha llegat. És aquest patrimoni el producte de l’esforç dels treballadors i per això és sagrat. Cada filigrana, traçada en la pedra dels nostres temples, o en la fusta dels retaules, o en l’argent i en l’or treballat pels orfebres, és l’empremta d’un obrer. Destruir

aquest tresor és furta-lo al poble i comerciar amb les nostres obres d'art és explotar, amb l'esperit d'alcovota, com l'hereu pròdig i disbauxat, allò que ens pertany" (Sbert, 1937). Els nous arguments aportats pel conseller Sbert per defensar les obres d'art que apel·len a la força de treball anònima i ingent que les va fer possible, no sé si estaran d'acord amb mi, recorden, salvant totes les distàncies, el poema *Preguntes d'un treballador que llegeix* que uns anys després Bertolt Brecht escriuria ("Qui va construir Tebes, la ciutat de les set portes...? La gran Roma és plena d'arcs de triomf. Qui els va alçar?... Tantes històries. Tantes preguntes."). En aquesta tasca de cercar noves argumentacions en defensa del patrimoni cal destacar, també, els nous discursos fets en plena Guerra Civil, a favor dels arxius: "la paraula *arxiu* [deia per exemple Ernest Martínez Ferrando des de les pàgines de *Nova Ibèria*] no és simpàtica al poble car l'associa senzillament, no als dipòsits de valor històric, dels quals es troba allunyat, sinó a aquells altres, contra els quals havia sentit una prevenció natural. Cal fer comprensiva aquesta paraula a les masses populars, cal guiar-les vers els arxius, tal com ho fan cap a les biblioteques, amb un àvid desig de millorar-se. Darrere de l'enigma de l'arxiu hi ha la visió clara del passat i, com a resultat d'aquesta, la crítica dura o l'elogi fervent sobre els fets de les societats d'altres temps. Adquirint sòlid coneixement del que fou el passat, hom esdevé més conscient de si mateix, del que cal fer, i camina amb passa més segura cap al futur" (Martínez, 1937).

A tall de cloenda

En finalitzar la guerra començava l'any zero amb la instauració de la dictadura franquista. Retornaren de París el tapís de la Creació i les altres obres on havien estat exposades d'ençà el 1937. Arribaren amb tren (compost de cinc vagons plataforma i dos vagons tancats) a la frontera de Portbou amb destinació a Girona i a Barcelona el 15 de setembre de 1939 on passaren la nit sota vigilància (Prat, 1987: 367-368). Les autoritats franquistes aprofitaren l'ocasió per a portar a terme una vegada més la vella estratègia de *deshumanitzar* i negar el pa i la sal a l'enemic, tergiversant la veritat històrica i convertint el que fou un acte de salvament en un acte d'espoliació, ras i curt: "*la perseverancia sin par de nuestro Gobierno ha devuelto a España buena parte de los tesoros que los rojos robaron a la Nación*", era el titular que es podia llegir, per exemple, a *La Vanguardia* del 19 de setembre de 1939 on es reproduïen fotografies del retorn (citada per Vidal, 1994: 20). La tasca desplegada a favor del patrimoni per part dels membres de la Comissió del Patrimoni Artístic i Històric, així com la de tants altres col·laboradors no va merèixer cap mena de reconeixement i seria condemnada a un llarg oblit, tant llarg com la dictadura i una mica més. Eren temps de maniqueïsmes, en què tot era suposadament *blanc* o *negre*, mentre la realitat havia estat, com sempre, molt més complexa i plena de clarors i ombres. De fet, cinc membres de la Comissió del Patrimoni de Girona partiren cap a l'exili: és el cas de Miquel Santaló, Pau Planes, Eduard Fiol, Emili Blanc i Pere Vallmajó. I els altres visqueren una altra mena d'exili, l'inte-

rior. El 75è aniversari de la proclamació de la Segona República i el 70è de l'inici de la Guerra Civil que se celebra enguany és una bona ocasió per assenyalar l'obra ben feta, callada, a voltes anònima, dels professionals i tècnics de cultura i museus de la Catalunya republicana, així com de molts altres ciutadans voluntaris, fossin o no membres de la Comissió del Patrimoni, que lluitaren (amb motivacions de diversa índole i des de posicions ideològiques prou diferenciades) en plena guerra amb les armes pacífiques de la cultura i de la raó, en circumstàncies sovint arriscades, per salvar el patrimoni artístic català i gironí. Enguany, doncs, seria un bon moment, si em permeten vostès la llicència de fer una proposta en veu alta, de col·locar una placa a l'entrada del Museu d'Art de Girona, a l'antic palau episcopal, amb els noms dels que varen fer possible que avui es puguin contemplar algunes de les seves obres. I en recordar-los a ells hom pensa, també, en els arqueòlegs, els professionals i els tècnics dels museus i biblioteques de Bagdad que no fa pas gaire varen veure com la seva tasca d'anys quedava arrabassada per l'acció violenta dels saqueigs amb la connivència de l'exèrcit americà. Com dèiem en començar, el patrimoni també és una víctima de les guerres. El 1936 a Girona o el 2003 a Bagdad.

Bibliografia i fonts impreses citades

- BABELON, Jean-Pierre; CHASTEL, André: *La notion de patrimoine*. París, Liana Levi, 1994.
- BOADAS, Joan; LLORENS, Josep M.; RUEDA, Josep Manuel: “El patrimoni cultural. Del conreu de la història a la gestió integral”, *Revista de Girona*, núm. 200 (maig-juny 2000), p. 227-238.
- BUSQUETS, Joan: “La destrucció d’esglésies a la ciutat de Girona el 1936 i les seves excepcions” dins *La Guerra Civil a les comarques gironines (1936-1939)*. Girona, Cercle d’Estudis Històrics i Socials, 1986, p. 189-222.
- CLARA, Josep: “L’Ex-Col·legiata de Sant Feliu i la Guerra Civil”, *Revista de Girona*, núm. 97 (1981), p. 251-260.
- CLARA, Josep: “Art i Guerra civil (1936-1939). L’exemple de Girona”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, vol. XLIII (2002), p. 263-277.
- DANÉS, Joaquim: “Diari de la Guerra”, dins CANAL, Jordi; MAYANS, Antoni; PUJULA, Jordi: *Joaquim Danés i Torras (1888-1960)*. Olot, Editora de Batet, 1989, p. 183-198.
- COLORADO, Arturo: *El Museo del Prado y la Guerra Civil. Figueras-Ginebra, 1939*. Madrid, Museo del Prado, 1991.
- DELGADO, Manuel: “Anticlericalismo, espacio y poder. La destrucción de los rituales católicos, 1931-1939”, *Ayer*, núm. 27 (1997), p. 149-180.
- DOMÈNECH i MONER, Joan: *Beget i la seva rodalía*. Barcelona, Agpograf, 1987.
- ETTINGHAUSEN, Henry; ETTINGHAUSEN, Dídac: *La Vall de la Pera*, Girona: Diputació de Girona / Caixa de Girona (col. Quaderns de la Revista de Girona, núm. 117), 2005.
- GIL, Rosa M.: “Pelayo Martínez Pariceo. Apunts a una biografia”, *Revista de Girona*, núm. 228 (2005), p. 58-63.

- GONZÁLEZ, Antoni: “Escrips de Jeroni Martorell i Terrats sobre restauració monumental (fins el 1914)”, *Quaderns Científics i Tècnics de Restauració monumental*, núm. 12 (2001), p. 7-92.
- JOSEPH MAYOL, Miquel: *El salvament del patrimoni artístic català durant la Guerra Civil*. Barcelona, Pòrtic, 1971.
- MAYOL, Albert: “El tresor d’en Negrín i l’èxode d’or i d’art per la Vajol”, *Revista de Girona*, núm. 162 (1994), p. 48-51.
- MARQUÈS, Josep M.: *Per les esglésies*. Girona, Diputació de Girona / Caixa de Girona (col. Quaderns de la Revista de Girona, núm. 88), 2000.
- MARQUÈS, Josep M.: “La diòcesi de Girona i la cultura del segle XX. Fets i qüestions”, dins *Germinabit. L’expressió religiosa en llengua catalana al segle XX. Diòcesi de Girona*. Barcelona, Bisbat de Girona / Generalitat de Catalunya, 2003, p. 26-32.
- MARTINELL, Cèsar: *Amics de l’Art Vell, els sis primers anys, 1929-1935. Memòria de l’obra realitzada per l’entitat des de la seva fundació fins avui*. Barcelona, 1935.
- MARTÍNEZ FERRANDO, Ernest: “Els arxius de Catalunya”, *Nova Ibèria*, núm. 3-4 (1937), s.p.
- MARTORELL, Jeroni: “La protecció del patrimoni artístic nacional”, *Nova Ibèria*, núm. 3-4 (1937), s.p.
- MASSERAS, Alfons: “El tresor artístic català salvat”, *Nova Ibèria*, núm. 1 (gener 1937), s.p.
- MONREAL, Luís: *Arte y Guerra Civil*. Huesca, La Val de Onsera, 1999.
- ORDIERES, Isabel: *Historia de la restauración monumental en España (1835-1936)*. Madrid, Ministerio de Cultura, 1995.
- PLANAS, Xevi: “Francesc Riuró, el pare de l’arqueologia gironina”, *Revista de Girona*, núm. 179 (1996), p. 22-27.
- PRAT, Jesus: “Recuperació del patrimoni històric-artístic de l’Església de Girona exposat a París durant la Guerra Civil espa-

- nyola en el seu 50è aniversari”, *Butlletí de l'Església de Girona*, num. 7 (any CXXIX), juny 1987, p. 360-368.
- PUIGVERT, Joaquim M.: “Joaquim Danés i el catalanisme”, dins *Deu anys de l'Arxiu i del Museu (Cicle de conferències)*. Olot, Arxiu Històric Comarcal d'Olot, 1998, p. 41-51.
- PUIGVERT, Joaquim M.: “El paper de la història local, de la Renaixença a la Guerra Civil”, dins *Actes del VII Congrés d'Història Local de Catalunya. Identitat local i gestió de la memòria*. Barcelona, L'Avenç, 2004, p. 41-60.
- PUIGVERT, Joaquim M.: *Josep Danés i Torras, arquitecte. Una biografia professional*. Olot, Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot, 2003 (Col. Nova Biblioteca Olotina), 2003.
- RÀFOLS, J.F.: *Diccionario Biográfico de Artistas de Cataluña. Desde la época romana a nuestros días*. Barcelona, Editorial Millà, Barcelona, 3 vols., 1951-1954.
- RIURÓ, Francesc: “La lluita per la salvaguarda del Patrimoni Artístic”, *Revista de Girona*, núm. 116 (1986), p. 44-49.
- SBERT, Antoni M.: “El patrimoni cultural de Catalunya”, *Nova Ibèria*, núm. 1 (1937), s.p.
- SOLÉ i SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA, Joan: *Guerra i propaganda. Fotografies del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona, Arxiu Nacional de Catalunya / Viena Edicions, 2006.
- SOLER, Narcís: *Francesc Riuró i Llapart. Premi de l'Institut del Patrimoni Cultural*. Girona, Universitat de Girona, 2000.
- VALENTÍ i FIOU, Joaquim: “La Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic de Girona”, *Annals de L'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLIV (2003), p. 307-327.
- VALERI, Xavier: *Sant Joan les Fonts*, Girona: Diputació de Girona / Caixa de Girona (Col. Quaderns de la Revista de Girona, núm. 102), 2002.
- VIDAL, Mercè: “La salvaguarda del patrimoni artístic català durant

la Guerra Civil espanyola”, dins *Viatge a Olot. La salvaguarda del patrimoni artístic durant la Guerra Civil*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona / Àmbit Serveis Editorials, 1994, p. 11-22.

ZERVOS, Christian: “Les prétendus vandalismes en Catalogne”, dins *L’art de la Catalogne. De la seconde moitié de neuvième siècle a la fin du quinzième siècle*. París, Editions “Cahiers d’Art”, 1937, p. 9-18.